Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Linier i dansk historieskrivning i nyere tid

(ca. 1890-1950)

Udgivet i anledning af

Historisk Samfunds 75 års jubilæum

af

Den danske historiske Forening

1976

Linier i dansk historieskrivning i nyere tid (ca. 1890-1950)

© 1976 Den danske historiske Forening
Philips Bogtryk, København
ISBN 87-87462-03-6

Udgivet med støtte fra
Statens humanistiske Forskningsråd og
Den Letterstedtske Forening

Indholdsfortegnelse

Historisk Samfund 1899–1974. Af Vagn Skovgaard-Petersen, side 7

Aksel E. Christensen: Fra Kr. Erslev til Erik Arup, side 12

Povl Bagge: Erik Arup, side 35

Erik Stig Jørgensen: Aage Friis, side 54

Troels Fink: Den nationale linie i dansk historieskrivning, side 74

Kristof Glamann: Historie, økonomi og statistik, side 92

Jan Kanstrup: Fortegnelse over Historisk Samfunds arrangementer 1899–1974, side 113

Formænd for Historisk Samfund 1899–1974, side 133

Personregister, side 134

1899 Historisk Samfund 1974

Onsdag den 22. februar 1899 blev Historisk Samfund stiftet på et møde i Studenterforeningen i København.

I foreningens arkiv findes koncepten til mødeindkaldelsen; en blyantsdatering tyder på, at den er blevet færdigredigeret på Nationalmuseet den 12. februar. Den fortjener gengivelse in extenso:

„Medens Germanisterne have deres „Selskab for germansk Filologi", og Romanisterne mødes i „Fransk akademisk Forening", existerer en lignende Institution ikke for Historikernes Vedkommende. En for nogle Aar siden oprettet Diskussionsklub tæller nemlig kun Studenter mellem sine Medlemmer og „Filologisk-historisk Samfund" har ikke bevaret meget andet historisk end netop Navnet.

På et i Slutningen af 1898 af historiske Studerende og Kandidater i anden Anledning afholdt Møde viste der sig imidlertid megen Stemning for Oprettelsen af en Forening omfattende saavel ældre som yngre; forskællige ældre Historikere have udtalt deres Sympathi med Planen, og vi undertegnede tillade os derfor herved at anmode Dem om at indtræde i en historisk Foredrags- og Diskussionsforening.

Foreningens Formaal skulde være at nære Interessen for det historiske Studium og fremme det for Tiden ret ubetydelige Samkvem mellem ældre og yngre Historikere. Dette tænkes opnaaet ved, at der højst 5–6 Gange aarlig afholdtes Foredrag eller Diskussion om historiske Æmner af almen Interesse samt faglige Spørgsmaal, saaledes at der eventuelt efter det egentlige Mødes Slutning gaves de Medlemmer, som ønskede det, Lejlighed til at spise til Aften i Fællesskab og fortsætte Diskussionen under friere Former. Kontingentet vil blive 1½ à 2 Kr. aarlig.

Det stiftende Møde, på hvilket cand. mag. M. Mackeprang ind-

leder en Diskussion om en „Reform af Skoleembedsexamen i Historie", agtes afholdt i Studenterforeningen Onsdag d. 22. ds. Kl. 9. De anmodes derfor om hurtigst muligt at udfylde det hoslagte Brevkort og tilbagesende dette, selvom De mod Forventning ikke ønsker at indtræde i Foreningen".

Nederst på dokumentet er anført navnene stud. mag. E. Jacobsen, cand. mag. H. A. Kiær, stud. mag. V. Lorenzen, cand. mag. M. Mackeprang, cand. mag. P. Munch og stud. mag. P. L. Møller [P. Læssøe-Müller]; blandt underskriverne stod også cand. mag. N. Bang f. Ellinger. men hendes navn er udstreget.

Tanken om „Historisk Samfund" var altså født på et møde, der var afholdt „i anden Anledning" i slutningen af 1898. Denne anledning var oprettelsen af en organisation, der kunne sikre rimelige økonomiske vilkår for de faguddannede lærere ved de private latinskoler i København. Mødet havde øjensynlig været vellykket: dels havde historielærerne organiseret sig, dels havde tanken om en foredrags- og diskussionsforening for yngre og ældre historikere vundet tilslutning; et udvalg havde fået som opgave at skrive forslag til love for en sådan forening og indkalde til et stiftende møde.

Udvalget lavede sit lovudkast i december 1898. Det er det ældste dokument i foreningens arkiv, – det har overskriften „Første udkast til love for „Hist. Samfund" lavet på mødet hos Munch december 98"; nederst er anbragt navnene Munch, Lorenzen, M. M., skriften er Mackeprangs. I februar 1899 udsendte udvalget den gengivne cirkulæreskrivelse som indbydelse til det stiftende møde.

Initiativet bar frugt. Ifølge Mackeprangs notater til mødet den 22. februar havde ca. 75 historikere svaret positivt på indbydelsen, – ⅓ heraf var studenter, ⅓ yngre og ⅓ ældre historikere. Indbydelsen havde „fået en modtagelse, der langt overtraf vore dristigste forhåbninger". Medlemsfortegnelsen fra 1899 er bevaret, og den er et vidnesbyrd om, at den nye forening havde bred tilslutning fra Universitetet, arkiverne, bibliotekerne, museerne og de lærde skoler.

Mackeprang blev valgt til formand, og som sådan fungerede han i det første tiår. Fra starten var han klar over, at det, der

skulle bære Historisk Samfund, ikke alene var ønsket om faglige foredrag, men også behovet for en selskabelig kontakt mellem medlemmerne. Der skulle være foredrag, diskussioner og smørrebrød, dog „således at der udmærket godt kunne holdes møde uden foredrag, men derimod ikke uden aftensmad".[1]

Tanken om Historisk Samfund som et fagligt og selskabeligt mødested for unge og ældre historikere viste sig frugtbar også i det lange løb. Ved tiårsjubilæet i 1909 var der ca. 90 medlemmer. Der var indtil da afholdt omkring 50 møder med foredrag af 35 forskellige historikere. Flittigst havde formanden selv været med 6 foredrag, Erslev havde holdt 5, medens J. A. Fridericia og Edv. Holm hver tegnede sig for 3. Mackeprang kunne konstatere, at foreningen var konsolideret, og så gik han af. Ved Historisk Samfunds 50 års jubilæum i 1949 blev han hyldet med udnævnelse til æresmedlem.

Det normale liv i Historisk Samfund har været en stille virksomhed med fem møder om året. Indtil 1974 har HS haft i alt 16 formænd. Længst har Aksel E. Christensen fungeret, fra 1948 til 1964. Nogle af formændene har forsøgt at lægge en linie, men valget af foredragsholdere synes dog overvejende at have været tilbudsbestemt. Erik Arup holdt 14 foredrag. Lejlighedsvis har styrelsen arrangeret udflugter til historiske monumenter i København og nærmeste omegn, – en enkelt gang tog man med dampbåd til Hven og Helsingborg. Forbindelsen med Lund har i lange perioder været intens, først og fremmest gennem historikerne Arthur Stille og Lauritz Weibull.

Generalforsamlinger i Historisk Samfund har normalt været noget af det fredeligste, man kan opleve. Kun én gang har der været revolution, på generalforsamlingen den 1. maj 1928. Det var en aktion, der var iværksat fortrinsvis af en række studentermedlemmer; den var vendt imod formanden, Erik Møller, der kort for-

1. Mackeprangs instruks fra det første møde har ikke helt mistet sin aktualitet: »Det skulle så arrangeres på den måde, at der ved mødets beg. meddeltes værten, at så og så mange ville bespises, hvorpå værten sørgede for, at der i et reserveret værelse blev anrettet nødv. kvanta smørrebrød, øl, snaps og mulig andre herligheder«. Det tilføjedes, at »hver deltager i denne fællesspisning havde så at erlægge 1 krone el. deromkring«!

inden i en redaktionel artikel i Berlingske Tidende om striden mellem Erik Arup og Vilh. la Cour havde taget parti for den sidstnævnte. Efter en hidsig debat, der var rig på injurier, valgtes Arup – in absentia– til formand for Historisk Samfund. Ca. 40 medlemmer meldte sig ud i protest. En hel del af dem kom aldrig igen.

Tilhørerantallet ved møderne har svinget mellem 7 og 150. Mere stabilt lå medlemstallet; i 1974 var det på ca. 150, dobbelt så stort som i 1899, hvortil kommer „De Historiestuderende"s kollektive medlemskab. De hyppigst anvendte mødesteder har været Studenterforeningen, Turisthotellet, Studentergården, Officersforeningens lokaler i Industribygningen og „Kannibalen" på Nørregade (fra 1931). Fra 1974 holdtes møderne i Købmagergade 52, i det hus, hvor Studenterforeningen blev stiftet i 1820. Traktementet har skiftet, men smørrebrødet var stedse det foretrukne.

Traktementet er altid mundet ud i en faglig diskussion. De fleste foredrag i Historisk Samfund er sidenhen kommet på tryk; det er næppe mange af dem, der ikke er blevet justeret, udbygget, lutret af ordvekslinger i Samfundet.

– – –

Da styrelsen stod overfor 75 års jubilæet, havde den to store ønsker. Det ene var at få klarhed over, hvilke faglige emner der havde samlet medlemmerne i Historisk Samfund. Det var ingenlunde noget beskedent ønske, for grundmaterialet var spinkelt. Bestyrelsesprotokollerne dækkede kun årene 1923–37 og 1942–47 (50); i øvrigt lå der en del mødeindkaldelser, breve og regnskaber. Ønsket er imidlertid gået i opfyldelse takket være en betydelig indsats af arkivar, mag. art. *Jan Kanstrup*. Som sidste kapitel i denne bog vil læseren finde en så godt som fuldstændig fortegnelse over Historisk Samfunds arrangementer gennem de 75 år. Den er et værdifuldt bidrag til dansk historiografi i dette århundrede.

Det andet ønske lå i forlængelse af det første. Styrelsen ville gerne markere jubilæet ved at tegne nogle streger til et historiografisk mønster. Den fandt, at der er et behov, ikke mindst hos yngre historikere, for at se linier i det omfattende arbejde, der er gjort af forudgående historikergenerationer fra slutningen af forrige århundrede frem mod vor egen tid. Styrelsen henvendte sig

derfor til professorerne *Povl Bagge, Aksel E. Christensen, Troels Fink* og *Kristof Glamann* samt til arkivar *Erik Stig Jørgensen* og bad dem medvirke i en historiografisk forelæsningsrække i Historisk Samfund. De var alle villige dertil. Resultatet blev fem velbesøgte aftener i foråret 1974, hvor centrale emner i dansk historieforskning og historieskrivning fra slutningen af forrige til omkring midten af dette århundrede blev fremlagt og drøftet, – nulevende historikere skulle kun undtagelsesvis inddrages i behandlingen. Det var ikke den samlede historiske indsats i Danmark, der her blev kortlagt, f.eks. blev det omfattende lokalhistoriske arbejde kun antydningsvis behandlet. Men ønsket gik i opfyldelse: der blev tegnet streger til et mønster.

Historisk Samfund har altid haft som formål „at nære Interessen for det historiske Studium". Udgivelsen af denne bog, der rummer de fem forelæsninger samt fortegnelsen over arrangementerne gennem de 75 år, turde være i god overensstemmelse med tanken fra 1899. Styrelsen takker de seks historikere, der har skrevet bogen; forelæsningsformen er bibeholdt, men en del henvisninger er tilføjet. Endvidere takkes Statens humanistiske Forskningsråd og Den Letterstedtske Forening, der begge har ydet økonomisk tilskud, samt Den danske historiske Forening, der har påtaget sig at stå som forlægger.

Vagn Skovgaard-Petersen

Fra Kr. Erslev til Erik Arup

Af *Aksel E. Christensen*

Foredragets titel er ikke entydig. Den kunne opfattes som en redegørelse for et dramatisk forløb, da Arup i 1916 efterfulgte Erslev som professor i historie, efter at Erslev samme aar havde ladet sig udnævne til rigsarkivar. Arup har selv understreget, at det var „efter Erslevs opfordring", han blev hans efterfølger,[1] og saa vidt jeg ved, skete der intet særlig dramatisk, da Arup blev foretrukket for andre kandidater, bl.a. Knud Fabricius, Ellen Jørgensen og J. P. Jacobsen. Men bag Arups fremhævelse af tilskyndelsen fra Erslev ligger et dramatisk opgør med Erslev, da denne i 1913 foretrak Aage Friis for ham; „facade for grundmur" var det centrale udtryk i konceptet til et langt brev til Erslev umiddelbart efter. Uden synlige citationstegn indsatte jeg i min nekrolog over Arup disse ord som udtryk for hans holdning,[2] og hvis nogen med Hal Koch har opfattet det som min egen formulering, være det hermed dementeret.

Titlen kunne ogsaa opfattes som et forsøg paa at udrede forskellen mellem Erslevs og Arups syn paa historieforskningen, dens metode, resultater og fremstillingsform. Det er et emne, der lejlighedsvis strejfes, men det er slet ikke det centrale i det, som jeg vil forsøge at give et indblik i.

Faktisk havde mit foredrag vel været mere redeligt annonceret ved en titel som *Mændene omkring Danmarks Riges Historie.* En saadan titel var faktisk ogsaa paa tale, men jeg fandt den lovlig snæver og mit personlige kendskab til de enkelte forfatterskaber for uensartet. Alligevel udgør dette værk et centralt emne for dette første foredrag i en jubilæumsserie for den forening, *Historisk Samfund,* der saa lyset midt under udsendelsen af DRH (1896–1907).

Det vil dog være hensigtsmæssigt at udstrække perioden lidt ud

over denne dekade. Vi maa for det første erindre os, at en samlet Danmarkshistorie ikke kan begynde at udkomme samme dag eller aar, som planlægningen finder sted, og DRH var planlagt og aftalt allerede i foraaret 1889. Ogsaa af andre grunde kan dette aarstal danne et naturligt skel bagud. Her sluttede Knud Fabricius i sit kongresforedrag fra 1939 om *Gennembruddet i dansk Historieforskning og Historieskrivning,*[3] og Ellen Jørgensens fremstilling af *Historiens Studium i Danmark i det 19, Aarhundrede* fra 1943 er meget kort, udvendig og registrerende, naar det gælder aarhundredets sidste aarti. Sagligt nok saa vigtigt er det, at Erslev systematiserede sin kildekritiske undervisning netop i disse aar: i 1890 udkom den banebrydende afhandling *Erik Plovpennings Strid med Abel* med den programmatiske undertitel *Studier over ægte og uægte kilder til Danmarks Historie,* og to aar efter lod han trykke sin *Grundsætninger for historisk Kildekritik* (1892) – forløberen for den klassiske *Historisk Teknik* fra 1911.

Som afslutning for perioden kan man passende sætte Erik Arups tilsvarende program om historisk forsknings metoder og fremstilling i de to principielle anmeldelser i *Historisk Tidsskrift* fra 1914 og 1915, henholdsvis af religionshistorikeren Vilh. Grønbechs *Religionsskiftet i Norden* og den svenske litteraturhistoriker Henrik Schücks første bind af *Svenska folkets historia.* De staar som ouverturen til Arups indsats som professor med udnævnelsen det følgende aar og som program for hans konstruktive historieskrivning i Danmarkshistorien, hvis første bind kom et aarti senere. Bag Arups program ligger Erslevs paa een gang saa selvfølende og resignerende rektortale fra 1911 om *Vort Slægtleds Arbejde i dansk Historie,* der uddybedes i Universitetsprogrammet fra samme aar: *Historieskrivning. Grundlinier til nogle Kapitler af Historiens Teori,* der (s. 55 f.) slutter med denne personlige bekendelse:

„I ældre Tider gav man Historieskrivningen Plads mellem Poesien og Filosofien, og man var derved Sandheden nærmere end vore Dages strikte Theoretikere. Disse er blevet bedaarede af den videnskabelige Skarphed, som den historiske Undersøgelse er naaet til i vore Dage, men naar de overfører Forundersøgelsens fuldt ud videnskabelige Karakter paa selve Historieskrivningen, kan jeg henvise til et Ord af A. D. Jørgensen: 'Det er en Misforstaaelse af Beskueren, af og til maaske af Videnskabsmanden, idet Maalet forveksles med Vejen, siden denne er blevet saa lang'. Og netop

fordi jeg selv mere har syslet med historisk Videnskab end med Historieskrivning, og de Sider af Historieskrivningen, hvori denne skiller sig fra Videnskaben, ligger mine Evner fjernere, har jeg følt mig forpligtet til her at bryde en Lanse for *Historieskrivningens Frihed*".

Det er denne dybe erkendelse af dualismen i historien, mellem paa den ene side positivistens stringens og paa den anden side demokratens radikale trang til at oplyse folket forstaaeligt om nationens sande historie, som ikke lod sig forene i hans nøgterne naturel. Han følte det mere og mere som en smertelig mangel, at han stod tilbage for mænd som A. D. Jørgensen og Troels-Lund, naar det gjaldt at give forskningens resultater udtryk i fængende historieskrivning, og det var vist delvis som en konsekvens af denne følelse af sine evners svigten, han valgte at ombytte sin lærestol med administrative lederstillinger, dels som rigsarkivar og dels som formand for Carlsbergfondets direktion, hvor hans handlekraft og stringens for alvor kunne gøre sig gældende uden forbehold.

Men før Erslev trak sig tilbage fra Universitetet, havde han antændt den fakkel, som hans efterfølger forstod at føre videre.

For os – den mere eller mindre fjerne eftertids historikere – tegner aartierne omkring aarhundredskiftet sig i almindelighed i en meget forenklet skikkelse. Vi tænker først paa gennembruddet af den systematiske kildekritik, der som sagt sattes i højsædet med Erslev omkring 1890, og som sidenhen, i aarene efter 1910, uddybedes og rendyrkedes samt højnedes ved indpodning af den franske *konstruktive* kildeforsknings metode, som vi første gang møder den i fuldt færdig form i 1911 med Lauritz Weibulls *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000,* siden finder fortsat i Norge med Halvdan Kohts kritiske syn paa den norrøne historiesaga, der paavistes at være mere præget af politisk samtidssyn end af sand tradition, og i Danmark af Arups studier over de militære institutioner i de danske landskabslove, altsaa især afhandlingen fra Historisk Tidsskrift 1914 *Leding og Ledingsskat i det 13. Aarhundrede,* der forvandlede landskabslovene fra vidnesbyrd om old- og urgermanske samfundsforhold til udtryk for samfundsbrydninger i nedskriftstiden.

Centralt indenfor denne forløbsramme fremstaar saa det mærkværdige og stadig levende storværk *Danmarks Riges Historie*. Udsendelsen af det var allerede langt fremskredet i 1899, da M. Mackeprang, Vilh. Lorenzen med flere unge historikere sluttede sig sammen og omdannede en privat historisk klub til det aabne og mere officielle *Historisk Samfund*. Baggrunden for Samfundets fremkomst var en mægtig grøde for faget, og dets tidligste eksistens under Mackeprangs ægide blev vidne til adskillige vigtige nydannelser. Her skal vi i første række redegøre for DRH og dets forfattere.

Danmarks Riges Historie er som sagt et meget særpræget værk, i ydre fremtræden som i indre struktur. Udadtil fremtraadte det som et populærhistorisk storværk. Det udsendtes næsten anonymt, i smaa hæfter til alt folket, dels efter subskription og dels efter nyeste kolportage-system. I alt udsendtes 188 hæfter i tiden fra september 1896 til januar 1907. Rækkefølgen maa have virket noget forvirrende, idet der indenfor værkets 6 bind og 8 forfatterskaber udsendtes hæfter til fra 3 til 5 bind samtidig og i ret tilfældig rækkefølge. Hvert forfatterskab, der normalt fordelte sig over 6–7 aar, var dog mærket for sig og udsendtes med fortsat og egen paginering. I 1896 startede A. D. Jørgensen og J. A. Fridericia med henholdsvis bind 7 og 4, det følgende aar begyndte Johs. Steenstrup paa bind 1, i 1898 fulgte Kr. Erslev med bind 2 og saa fremdeles. Naar Fridericia blev den første, der gjorde sit bind færdigt, i 1902, skyldes det alene, at A. D. Jørgensen ved sin død i 1897 manglede bindets sidste bog, aarene 1852–64; denne, der blev overdraget til N. Neergaard, udkom i aarene 1903–07 og afsluttede værket, i øvrigt ikke meget senere end bind 3, til hvilket V. Mollerup udsendte sidste hæfte i sommeren 1906. Endnu i 1907 fulgte saa et mønstergyldigt registerbind, ikke blot person- og stednavneregister, men ogsaa sagregister.

Ogsaa i ydre fremtræden havde og har det færdige værk sine mærkværdigheder. Der findes intetsteds aarstal paa titelbladet; i stedet findes oftest ved afslutningen af hvert forfatterskab, umiddelbart efter indholdsfortegnelsen, en redegørelse for tiden for hæfternes udsendelse. Men i to tilfælde har man aabenbart ogsaa glemt dette, saa man ad anden vej maa finde ud af tiderne for

Edv. Holms bind og Neergaards afsluttende bog. Yderligere synes titelbladene at være udformet med den tydelige hensigt at skjule det personlige forfatterskab. Hvert bind indledes nok med et hovedtitelblad, hvor alle forfattere tydeligt fremtræder paa stribe – i kronologisk orden viser det sig efter de afsnit, de hver især forfattede. Hvert bind er derefter opdelt i et antal bøger, 3–5, hver med sit særlige titelblad, der oftest giver en karakteriserende titel efterfulgt af en tidsramme, fx. Valdemarernes Tidsalder (1157–1241), Unionstidens Slutning (1481–1523), Frederik IV (1699–1730) eller blot en tidsramme: 1838–1852. Men intetsteds er bogen forsynet med forfatternavn. Derimod er der for hvert enkelt forfatterskab indføjet et ekstra titelblad, der er forsynet med en stærkt ornamenteret vignet af Hans Tegner i tidens svulstige Bindesbøll-stil, der indrammer et stærkt fremhævet titelfelt med et stærkt markeret: Danmarks Riges Historie, efterfulgt af forfatterskabets periode udtrykt i rene aarstal. Her finder man desuden forfatterens navn, men med stærkt varieret placering og saa lidet iøjnefaldende, at det undertiden let kan overses; det gælder saavel Fridericia for bind 4 som Neergaard for bind 6.s sidste bog. – Det er aabenbart, at fremstillingen har skullet fremtræde som en samlet fortløbende helhed uden mærkbart skille mellem forfatterne.

Derfor fremtræder historieværket ogsaa uden enhver form for introduktion eller afsluttende redegørelse eller efterskrift. Det gælder værket som helhed, og det gælder de enkelte forfatterskaber – bortset fra Erslevs. Der er saaledes i DRH fremlagt en folkelig historieskrivning, hvor hovedvægten er lagt paa den umiddelbare fremstilling af det politiske begivenhedsforløb med en række indskudte afsnit om samfundsstruktur; men man har ikke anset det for rimeligt at redegøre for synspunkter, kildeforhold eller baggrund. Normalt springer forfatteren direkte ind i forløbet og begynder med periodens første situation.

Fridericia indleder sin fremstilling saaledes: „Ved Frederik II's Død den 4. April 1588 paa Antvorskov Kloster indtraadte for Danmark en ganske uforberedt Situation. Vel var Tronfølgen sikret, idet ..." osv.

Edv. Holm introducerer umiddelbart sin nye konge: „Frederik

IV, der (25. Aug. 1699) besteg Tronen ved Faderens Død, var født den 11. Oktober 1671 og altsaa paa det nærmeste 28 Aar gammel, da han blev Konge. Skønt han fra Fødselen var bestemt til i sin Tid at skulle blive Enevoldskonge, ..." osv.

Ogsaa A. D. Jørgensen følger det samme skema, om end man umiddelbart fornemmer historieskriveren: „Fredstraktaterne med Sverige og England blev undertegnede i Kiel Fredagen den 14. Januar 1814. Den følgende Søndag lod Kronprins Karl Johan holde Takkegudstjeneste for den vundne Sejr ..." osv.

Selv i 1. bind følger Johs. Steenstrup i det indledende kapitel om *Landets ældste Naturforhold* dette tilsyneladende fælles almene krav om ukompliceret fremstilling: „Et Folk er paa en egen Maade knyttet til den Jord, hvorpaa det bor, og et Folk, som vandrer, mangler et af de vigtigste Midler til at skabe og udvikle sin folkelige Ejendommelighed. Ved Fødsel, ved Samliv ere et Lands Borgere i Aand og Sind voksne sammen med den Jordbund, hvorpaa de leve; de ydre Minder fra Fortiden gribe betydningsfuldt ind i Folkets senere Liv. ..." osv.

Alene Kr. Erslev danner en undtagelse. Sin egentlige skildring begynder han nok som sine medforfattere: „Valdemar Sejrs Død Skærtorsdag d. 28. Marts 1241 har til alle Tider staaet som et af de store Mærkepunkter i Danmarks Historie, som den bratte Overgang fra Magt og Glans til Ulykke og Opløsning. Saaledes saa man det allerede i selve det 13. Aarhundrede ...". Derefter citerer han Rydaarbogens: da „faldt Kronen af de Danskes Hoved" og refererer sagnet om en spaadom til den gamle konge om, at hans sønner skulle enes saa slet som muligt, men alle blive konger efter hinanden, hvorefter han fortsætter: „Hverken Historikere eller Sagn giver os dog Tankerne i selve det Øjeblik, da Kongen døde; de betragter det i det Lys, hvori det kom til at staa ved Eftertidens Tildragelser ...". – Her møder vi altsaa allerede den kritisk-stringente kildeforskers dilemma overfor hans opgave som historieskriver.

Mere principielt i særstilling fremtræder Erslevs afsnit ved, at han forud for selve fremstillingen har en 8 sider lang *Indledning,* hvori han gør rede for periodens særpræg: det svage kildegrundlag, hvor de brede krøniker er erstattet af korte og knappe aar-

bogsnotitser, som det voksende antal breve og aktstykker langtfra kan opveje. Som forgængere nævnes Hans Gram og bag ham Arild Hvidtfeldt, der nu reduceres fra kilde til historieskriver, en historiker, der „maatte lade Gætninger udfylde de mange Huller". Og allerede her møder vi Erslevs suk over at være kritisk historieforsker. „Kilder saa tarvelige og brudstykkeagtige volder Historikeren store Vanskeligheder, naar han søger at forstaa og fremstille, hvad der er foregaaet i Danmark i Hundredaaret efter Valdemar Sejrs Død ... Historikeren har ikke Digterens Frihed, han maa resignere, naar han kun kan købe Livligheden og Anskueligheden paa Sandhedens Bekostning ... Rundt om vil man ogsaa savne Træk, der er vide kendte ... som man hidtil har fæstet Lid til efter Hvitfelds Fortællinger, men som en nøjere Kritik har maattet forkaste som uhjemlede".

Man bemærker forskellen mellem Erslev og de øvrige. Det kom i øvrigt frem allerede under forhandlingerne, hvor han foreslog, at fremstillingen skulle ledsages af en oversigt over kilder og litteratur; men Erslevs forslag forkastedes, det passede sig aabenbart ikke for et populært skildrende værk. Brydningen mellem skildring ud fra kilden og kritikerens ledsagende forbehold træder ofte frem i Erslevs afsnit, mærkeligst ved brugen af folkeviserne. Hvor han (s. 374 ff) skildrer slaget ved Åsle i 1389, er der ingen mindelser fra Margrethevisen, som han forlængst havde placeret som „uægte", dvs. sekundær, især fordi omkvædet „Fordi ligger svenden i bøjen" maatte være afledt fra bibelcitatet i Skaanske Aarbog.[4] Men hverken ved mordet paa Erik Glipping eller ved Niels Ebbesen kan han gøre sig fri fra folkevise-traditionen. Han citerer (s. 130 ff) brudstykker af viserne om Marsk Stig og Rane Jonsen og især visen „Der er saa mange i Danmark, som alle vil herrer være" med omkvædet „Nu stander landet i vaade" og fortsætter s. 132 med sit forbehold: „Saaledes er det næppe gaaet til". – Eller mere patetisk ved visen om Niels Ebbesens daad, hvor han efter visecitatet „Greven blev om dagen vejet, og ikke om natten med alle" fortsætter (s. 286): „Saaledes var enhver Dansk rede til at værne Niels Ebbesøns Ære, ham, som Kællingen, der 'ikke havde uden to Leve', gerne undte det ene, og om hvem Sangen lød: 'Gud naade din Sjæl, Niels Ebbesøn". Hele dette stykke indledes (s. 284)

med kommentaren: „. . . og over hele Landet lød der Niels Ebbesøn Viser, der skildrede hans Gerning paa vidt forskellig Maade, men alle mødtes i Tak til den Mand, der havde dræbt den kullede Greve". – Hyppigere finder man imidlertid det nye og særprægede ved Erslevs historieskrivning mindre i det han skriver, mere i det han udelader.

Der er noget mirakuløst ved Danmarks Riges Historie, dette værk, hvor landets førende historikere af vidt forskellig observans, radikale nybrudsmænd som Fridericia og Erslev side om side med konservative traditionalister som Edv. Holm og Steenstrup samt enspænderen A. D. Jørgensen, kappedes med hverandre om at skrive for folket, og hvor det faktisk lykkedes det effektive forlag at placere det bredt ud i folket i 9–10.000 eksemplarer. Denne saa lykkeligt gennemførte Danmarkshistorie staar nemlig endnu i tredie og fjerde generation som vort lands mest fuldstændige og helstøbte videnskabelige grundbog, nok i mange henseender forældet i indhold, metode og indstilling, men uovertruffent som det uundværlige redskab for den kyndige faghistoriker, især naar det gælder begivenhedshistorien.

At beskrive, hvorledes dette store samlingsarbejde kom i gang, hvorledes det organiseredes og gennemførtes, kræver et indgaaende studium, dersom det skal udredes i enkeltheder. Det har jeg ikke haft mulighed for;[5] jeg maa nøjes med at fremdrage visse hovedmomenter. Det var den dynamiske bogforlægger Ernst Bojesen, der fik værket placeret ud i folket, men det var oprindelig aftalt af forfatterne med Jacob Philipsens ansete videnskabsforlag, der antog det paa linie med en række andre humanistiske storværker. I 1895 sluttedes de to forlag imidlertid sammen under navnet Det nordiske Forlag med den energiske Ernst Bojesen som ledende direktør. Initiativet til planlæggelsen af DRH var dog taget af forfatterne med den yngste, Kr. Erslev, som den drivende kraft. Det var ham, der førte de indledende forhandlinger med den højt kultiverede og venstreorienterede jødiske bogforlægger Jacob Philipsen, og som formaaede at knytte de ældre historikere til planen, saa de nødvendige aftaler til dens gennemførelse kunne træffes endnu i 1889.

Set med moderne øjne fremtræder DRH som et ejendommeligt projekt omkring et utroligt team. Der var ingen egentlig redaktion. Oprindelig synes alt at have beroet paa visse aftalte hovedprincipper mellem forlag og forfattere; først i 1895 fremtræder Erslev som en slags tillidsmand for forfatterne, der efter tidens praksis kunne klare de fleste sager ved rundskrivelser, som Erslev satte i gang. Ellen Jørgensen har karakteriseret DRH som „et patriotisk foretagende", hvor „de syv forskere satte deres eget til side og glemte meningsforskelle for at kunne samvirke", men samtidig fremholdt hun, at „en bærende grundtanke savnedes".[6] Der er her peget paa noget væsentligt for holdningen indenfor samvirket; men det forklarer ikke, at der indenfor de syv forfattere givetvis har været lige saa delte meninger om, hvad „patriotisk" stod for, som der var divergenser i politisk indstilling og forskningsmæssige maal.

Efter min opfattelse forklarer det en hel del, at hver især af de fem store (Steenstrup, Erslev, Fridericia, Edv. Holm og A. D. Jørgensen) overtog et helt bind af nogenlunde samme størrelse og betydning, saa kun de to mindre profeter, rektor A. Heise og museumsmanden V. Mollerup, maatte enes om samme bind, bind 3 for perioden 1481–1588, mens det 16. aarhundredes fine kulturhistoriske specialist Troels Lund fortsat brødes med sit private storværk *Dagligt Liv i Norden i det 16. Aarhundrede*. Under saadanne forhold har det ikke været paakrævet med hyppige samraad eller myndig redaktion.

Med vore forestillinger om et konstant modsætningsforhold mellem den tids historikere, unge mod gamle, radikale europæere mod konservative nationale ved siden af personlig antipati og rivalitet, maa det undre, at det faktisk lykkedes at faa disse særprægede historikere ind i dette samarbejde. Det er vel nok rigtigt, at værket ikke blev „et organisk hele" som Sars' Norges historie, men det fik dog et ret ensartet og helstøbt præg, og det staar i alle tilfælde som et fornemt monument over de førende historikere ved aarhundredskiftet. Vi finder her alle de fungerende professorer ved siden af rigsarkivaren, idet Fridericia afløste Edv. Holm som professor i 1899.

Men selvfølgelig var der vanskeligheder at overvinde, før enig

tilslutning kunne opnaas. Vi ved, at det kneb at faa A. D. Jørgensen med. Han skriver selv i *En Redegørelse for min Udvikling og mit Forfatterskab* (s. 162), at han først afviste opfordringen. „Jeg ønskede ikke at deltage i det planlagte store værk, men det blev sagt, at planen dermed ville falde; dette bragte mig til at overtage min del". A. D. Jørgensens tøven er forstaaelig, for han yndede nok at kalde sig en *bønhas* blandt historikere, men han følte sig dog hele sit liv som en af Universitetet vraget, og han isolerede sig kraftigt fra de akademiske historikere. Faktisk har han dog næppe været svær at vinde for planen, da han mærkede, at henvendelsen var alvorlig ment. I den fortrolige brevveksling med hans norske kollega, rigsarkivar M. Birkeland, spores ingen uvilje; tværtimod skriver han i 1894, at han i mere end et aar har været „fuldstændig optaget" af Christian VIII. Klarere udtrykker han sig i et brev til Marcus Rubin, der i 1897 i *Tilskueren* havde skrevet en meget indgaaende anmeldelse af hans fremstilling af Frederik VI.s tid, der paa én gang var meget anerkendende om historie*skriveren*, men samtidig skarpt kritisk om indholdet, der ganske tilsidesatte finanshistorien og den økonomiske samfundshistorie. I sit meget værdige private svar oplyser A. D. Jørgensen da om sit medarbejderskab:[7]

„Jeg har i mange år vidst, at jeg skulle skrive denne tids historie, og at det ville blive omtrent som det er blevet ... Det er endog min raison d'être som historiker. Men jeg har aldrig tænkt mig det gjort under så heldige forhold, som det nu sker. Jeg *kan* ikke blive overhørt; hver indsigelse vil bidrage til, at jeg bliver hørt".

Svaret er udpræget Jørgensensk. Om nationalliberalismen havde han en opfattelse, som han ønskede at gøre gældende, og nu fik han den fornemste lejlighed til at føre den frem for et bredt forum – for faghistorikerne som for den folkelige læseverden.

Vanskeligere at forstaa er det, at det lykkedes at faa Johs. Steenstrup til at gaa i spand med Erslev og saa at sige dele middelalderen med ham. For netop i 1889 var de to kolleger tørnet kraftigt sammen i anledning af deres principielt saa forskellige syn paa universitetsundervisningen i historie. Steenstrup har selv tilstaaet, at det var en bevidst udfordring, da han i 1889 bebudede, at han

ville holde øvelser over „pragmatisk granskning og behandling" af en særlig studeret periode. Disse øvelser skulle tjene som en demonstrativ modvægt til Erslevs regelmæssige øvelser over kildekritisk metode. Steenstrup opnaaede 3 deltagere, mens Erslevs „øvelser over historisk granskning for viderekomne" samlede 13; det følgende aar havde Erslev 17 deltagere i et tilsvarende hold for begyndere, mens Steenstrup nu fik 49 tilhørere til sine forelæsninger over „Indledning til Historiens Studium".[8] Derved var en modus vivendi genoprettet. Hver især fortsatte paa det felt, hvor han kunne udrette det fortrinlige, Steenstrup med sit vide blik ud over historiens udstrakte omraader og dens mange muligheder; her gav hans skarpsyn og evne til at *„studse"* ham visse fortrin.

Jeg er ret sikker paa, at de ældre historikere tog henvendelsen om fællesskab som en udfordring fra de unge; i saa fald gik grænsen mellem yngre og ældre i 1889 ved 40 aar. Men i alle tilfælde optog de ældre udfordringen i rette aand, og i hvert fald maa de alle have følt, at der her bød sig en lejlighed til at gøre sig gældende udadtil, maaske ogsaa til at konkurrere indbyrdes. Ingen ønskede at træde tilbage og overlade opgaven til nogen anden. I øvrigt er det langtfra givet, at divergenserne indenfor historikerne dengang traadte saa stærkt frem som senere, da modsætningerne mellem de radikalt kritiske og de nationalt konservative blev mere bevidste, og de personlige konflikter omkring Arup og Aage Friis blev dominerende. I 1890erne fremtraadte historikerne hver især som markante personligheder, og der var tale om højt kultiverede mennesker, der formulerede sig indenfor den tids strenge høfligheds rammer.

I sit foredrag fra 1939 om „gennembruddets historikere" har Knud Fabricius tildelt hver enkelt en plads indenfor en historikernes Olymp:[9] A. D. Jørgensen placeres som den rolige Athene, Troels Lund som den dionysiske, Erslev som „den klare Lysgud Apollon paa sin Stridsvogn", hvem Fridericia ledsager til fods som hans moder Leto, mens Edv. Holm faar tildelt pladsen mellem de besejrede giganter sammen med Allen, Schiern og H. F. Rørdam. Hvor dækkende disse sammenligninger er, skal jeg lade uomtalt; men paa ét punkt rammer Fabricius i plet, nemlig hvor han fremholder, at der savnedes „en samlende Zeus", „Gennembruddets

Olymp fattedes – hævder han – en Gudernes Fader, der var højere end alt Folket". – Med moderne sprogbrug: de syv historieskrivere var alle lige, de to maaske nok mindre lige, men ingen mere lige end de øvrige. En enkelt gang sporer man dog en indre spænding mellem dem, nemlig da en udenforstaaende pillede ved ligevægten i den ellers saa fredelige og arbejdsomme Olymp af ligemænd.

I den tidligere nævnte anmeldelse af A. D. Jørgensens 1. bog (om Frederik VI) havde Marcus Rubin, hvem Fabricius udnævner til Erslevs „yngre Søster Artemis" eller evt. som Hermes, stærkt understreget A. D. Jørgensens særstilling som historie*skriveren*. Hans afsnit karakteriseres som skrevet „i en ukunstlet og ædel Form (om) et Indhold, rigt paa Kundskab og Aand, og med Sjæl". Den fornemme ramme om historieskriveren skulle bøde paa den skarpt kritiske vurdering af den fremførte historieopfattelse. Medforfatterne opfattede denne ros som en utidig kritik af deres evner til at skrive, og i nogle dage gik bølgerne højt. Edv. Holm sendte omgaaende et protestbrev til Rubin. Han ville gerne anerkende, at A. D. Jørgensen „har den største stilistiske Begavelse af os Historikere", men han spørger samtidig, om ikke dommen over os andre er „vel drakonisk"; „vi har indladt os paa at skrive en Danmarks Historie til almindelig Læsning, altsaa for Folket, og saa faar vi Attest paa, at det er tvivlsomt, om nogen af os kan siges at være historisk Skribent ... (det er) ikke meget opmuntrende at faa det at vide, naar man er ved Begyndelsen af sin Fremstilling".[10]

Rubin rapporterede omgaaende til Erslev om Holms lange brev, der forekom ham „ret meningsløst" ... „Han er elskværdig, men aabenbart saaret paa samtlige Historikeres vegne, fordi Jørgensen er stillet paa en Piedestal". Faktisk var Rubin meget ængstelig ved situationen, men nok saa spændt paa A. D. Jørgensens reaktion overfor kritikken, som udenforstaaende har anset for at være „meget skarp", tilstaar Rubin; Kringelbach havde imidlertid beroliget ham: A. D. Jørgensen var ikke fornærmet. Men A. D. Jørgensen reagerede ogsaa, og hans reaktion er meget karakteristisk for hans psyke. I første omgang sendte han en lille spydsk billet: „Da jeg af Kringelbach hører, at De har modtaget takskrivelser fra anden side for den anmeldelse af 'en god forfatters dårlige

bog'" osv. . . .„Min bog er jo en kritik af Dem, og De replicerer, det er det hele . . . Vi er jo så forskellige i naturel og vel også i vor grundbetragtning, . . . at resultatet må blive således . . .". Og sluttelig: „. . . jeg skal ikke nægte, at det er mig noget pinligt således at blive vejet overfor mine medarbejdere" – heri indbefattet fremhævet som historieskriver af Guds naade. Men to dage senere – som svar paa et brev fra Rubin – fulgte saa en lang og intimt oprigtig redegørelse for værket, paa én gang ydmyg og selvfølende, som kun A. D. Jørgensen kunne formulere sig om sin dybt følte forpligtende indsats som historiker: Han vidste forud, at han maatte skrive som skrevet, og at han ville blive angrebet derfor fra dobbelt hold, fra de radikale som fra hans egne, de gammelnationalliberale. Og til slut: „Bliv nu ikke ked af al den personlige snak, kære direktør! Lad os gå hver sine veje; vi mødes dog i meget, Deres A. D. Jørgensen".[11]

Det er ikke meningen her at holde mandejævning mellem forfatterne. Men Rubin havde ret: A. D. Jørgensen skiller sig ud fra de andre, ikke blot ved sin stilkunst, men ogsaa ved sin engagerede holdning og personlige vurdering i den saglige fremstilling. Hos de øvrige er stilen mere upersonlig, fremstillingen tilstræbt objektiv og nøgtern, konstaterende og beskrivende. Det er udpræget *skildringer* – for at bruge en yndlingsglose fra tiden, der især blev taget i arv af Aage Friis. Fælles for dem alle er tidens positivistiske holdning paa baggrund af en nøje prøvelse af kildegrundlaget. Vi faar her, klart og letlæst, resumeret hovedresultaterne af Edv. Holms bindstærke fremstilling af det 18. aarhundredes enevælde og oplysningstid, mens J. A. Fridericia omsætter sine indtrængende studier og monografier fra Christian IV.s personlige styre og *Adelsvældens sidste Dage* i et kraftigere nuanceret, men fint karakteriserende forløb efterfulgt af den tidlige enevælde, skrevet med pietet, men uden kærlighed til „enevældens aand, for hvilken det kongelige blod, selv det uægte, var det ædleste, der var til". – Bind 3 er præget af Allens ældre form for historieskrivning, saaledes som den ytrede sig i *De tre Nordiske Rigers Historie,* efterprøvet af hans elever, bedst hos A. Heise, der kyndigt og ikke uden selvstændighed omsatte mesterens brede fremstilling i en klar og læselig form med fint tilsatte portrætter af de handlende personer,

mens V. Mollerups noget skitsemæssige redegørelser for Christian III.s og Frederik II.s regeringer vel er værkets svageste afsnit – dog bortset fra Johs. Steenstrups oldtidsafsnit. Det havde nok været i bedre hænder hos den myndige direktør for Nationalmuseet Sophus Müller. Han blev vraget, men han hævnede sig ved i 1897 at udsende sit ypperlige værk *Vor Oldtid,* der med Erslevs senere vurdering uhjælpeligt afslørede, at Steenstrups „sønlige pietet" paa flere punkter havde ført ham ind paa uheldige veje. Arkæologien var skredet stærkt forud for historieforfatteren.

En særlig interesse er knyttet til sammenligningen mellem Steenstrups og Erslevs middelalderafsnit, ikke saa meget fordi de begge var middelalderspecialister, men fordi det her er yderstandpunkter, der mødes. Her stod traditionens utrættelige forsvarer overfor dens haardnakkede udrenser og bekæmper. Kan man abstrahere fra kampens resultat, radikalismens sejr over konservatismen, og kan man glemme sin personlige holdning og stille sig neutral, maa man erkende, at Steenstrup staar sig bravt overfor Erslev, hvis bind om senmiddelalderen fremtræder mærkværdigt tamt, ikke mindst naar man betænker, at han samtidig i *Valdemarernes Storhedstid* fra 1898 paa ny dokumenterede en radikal fornyelse og en forskningsmæssig gennemslagskraft. Erslev, der i hele sin videnskabelige produktion kredsede om kildeproblematikken, har aabenbart i DRH gjort sin fremstilling bevidst problemløs og indkapslet sine resultater i en neutral og nøgtern udtryksform i enkel stil. Hans fremstilling er en perlesnor eller maaske snarere en mosaik, hvor mange gamle stene er forkastede som „uægte", mens mange nye facetter er føjet ind, men saaledes at der mangler nystrukturering omkring hans kildeproblemer; de nye dele er langtfra heller altid slebet skarpe, og selv problemfyldte aktstykker ser man indføjet som simpelt referat. Heroverfor staar Steenstrups afsnit. Han accepterer principielt Saxo og den øvrige tradition som det bedste og sandeste udtryk for historisk virkelighed og meningsfuldhed. Han er ikke ukritisk, men han indpasser detaljerne i et harmonisk helhedssyn, og ind i dettes faste grundlinier formaar han intimt og levende at indføje det mylder af nyt stof alle vegne fra, som han beherskede med en sjælden suverænitet. Man maa anerkende, at resultatet ud fra hans og hans mange meningsfællers opfattelse er

fornem syntese – skade blot, at den var forfejlet og uden livskraft, fordi den hvilede paa et metodisk forældet grundsyn, der ikke lod sig opretholde ret langt ind i det nye aarhundrede.

Ogsaa udenfor *Danmarks Riges Historie* var værkets hovedforfattere de absolut ledende historikere i tiden, uden at man kan sige, at den ene overskyggede den anden. A. D. Jørgensen døde i 1897 under kulminationen af sit eminente historiske forfatterskab. Ved Universitetet afløstes Edv. Holm kort efter, i 1899, af Fridericia, men han fortsatte som historikernes højt ansete grand old man, bl.a. som forstander i Det kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie fra 1892 til 1915. Omtrent samtidig afløste Steenstrup ham som formand i Den danske historiske Forening (1897–1919), mens Fridericia indtraadte som redaktør af Historisk Tidsskrift til sin død i 1912. Steenstrup kunne i 1890erne endnu engang forny sig selv og sin videnskab. Mere heldigt i sønlig pietet overfor faderens valgsprog „Øv synet, som Gud dig gav" kunne han med sit vidsyn og skarpsyn i forbindelse med sin rige kombinationsevne lægge grundlaget for en helt ny videnskabelig disciplin: stednavneforskningen og dens muligheder for bebyggelseshistorien; det skete med nogle banebrydende afhandlinger om stednavne fra aarene 1894 og 1896. – Fridericia udøvede en flittig og højst paaskønnet indsats ved sin stille virksomhed som redaktør og universitetslærer, hvor han sammen med Erslev fornyede historiestudiet i positivistisk aand ved udarbejdelse af kyndige grundbøger i verdenshistorien, der opretholdtes over hele Norden i deres egen og deres efterfølgeres tid, ja, næsten helt ind i tredie generation. Men under disse forhold fik han ikke megen tid til at fortsætte sit personlige forskningsarbejde.

Erslev derimod formaaede at opretholde en forbavsende videnskabelig produktion, dels en serie af kildekritiske studier i vennens tidsskrift og dels flere bøger, saaledes ud over *Valdemarernes Storhedstid* i 1898 saavel monografien *Erik af Pommern* som *Frederik IV og Slesvig,* begge i 1901. Men stærkest traadte Erslev frem i det organisatoriske og administrative arbejde, og det saavel indenfor faget som ved fakultet og universitet. Inden for faget instituerede han nu sine kildekritiske øvelser som en fast bestanddel af

studiet, en plads som er opretholdt den dag i dag. For fakultetet indrettedes der paa hans initiativ og under hans mangeaarige ledelse et Filologisk-Historisk Laboratorium til fremme af de studerendes selvvirksomhed, og ved Universitetet stod han som leder af en kamp for demokratisk styre, der sejrede i 1902, da Lærerforsamlingen kom til at staa over Konsistorium, der ikke mere skulle sammensættes af professorerne efter anciennitet, men fremgaa af valg. Organisatorisk fremstod Erslev som en stridens mand, der indgød respekt, men som ogsaa skaffede ham fjender. Indenfor faget anerkendte man hans – som saa mange andres særpræg, men her virkede han normalt ikke udfordrende overfor kollegerne. Han var nok en fornyer, men alt andet end en revolutionær i form og fremfærd.

Imidlertid var der jo ogsaa en verden udenfor kredsen omkring DRH. Vi befinder os i det hele taget i en periode, der var en fantastisk grødetid for dansk historieforskning. Gaar man periodens historiedisputatser igennem, maa man forbavses, ikke alene over antallet, men ogsaa over at saa mange har bevaret deres aktuelle værdi i vore dage. Men der skete ogsaa mange andre fornyelser indenfor historiens omraade, hvoraf blot de vigtigste kan nævnes her. Troels Lund holdt sig mest udenfor det snævre historiske lav. Hans *Dagligt Liv i Norden* var projekteret forud, men bind efter bind førtes det til en foreløbig afslutning straks efter aarhundredskiftet, og det var i midten af 1890erne han udkæmpede sin mindeværdige kamp med den tyske D. Schäfer for kulturhistoriens jævnbyrdighed med den politiske statshistorie. Det var ogsaa i 1890erne en begyndende kvantitativ og økonomisk historieforskning saa lyset. En indledning danner Marcus Rubins værker om de finansielle og materielle vilkaar under den afsluttende enevælde, der udsendtes i 1892 og 1895, og som efterfulgtes af befolkningshistoriske afhandlinger efter moderne statistisk metode. Med større dramatisk kraft og med ideologisk motivering efterfulgtes han af ægteparret Gustav og Nina Bang, den første med centrale og aktuelle socialhistoriske emner som *Den gamle Adels Forfald* – den omstridte disputats fra 1897 – der efterfulgtes i 1900 og 1906 med *Kirkebogsstudier,* der understregede den lavere landbefolknings miserable forhold i ældre tid, ikke mindst det omstrejfende prole-

tariats vilkaar. Samtidig startede Nina Bang sine handelshistoriske studier; særlig epokegørende var hendes initiativ til udnyttelse af Sundtoldsregnskaberne, der efter hendes grandiose plan omformedes til det mægtige tabelværk, hvis 1. bind udkom i 1906, og som hun troede skulle kunne blive en umiddelbar og enestaaende nøgle til forklaring ikke blot af den økonomiske udvikling, men ogsaa af den politiske historie.

Et tilløb til afgørende fornyelse af retshistorien saa ogsaa lyset, men afsporedes af en trist polemik, som Erslev rettede mod den geniale, men ulykkelige Ludv. Holberg. Erslev fattede ikke det nyskabende i Holbergs arbejder, men sønderlemmede ham paa visse metodiske ubehjælpsomheder og holdninger, der ikke harmonerede med faghistorikerens. Frigørende i denne tristesse virkede dog Anna Hudes disputats om Danehoffet fra 1893, og ved sin disputats fra 1900 om *Baareprøven* nærmede historikeren Villads Christensen retshistorien til idé- og kulturhistorien. Mere revolutionerende virkede J. P. Jacobsen med sine folkereligiøse studier, der kulminerede med det storladne værk *Manes,* hvis 1. bind fra 1914 gav religionshistorien et tankevækkende idéhistorisk og psykologisk supplement. Mindre epokegørende virkede en række yngre historikere indenfor dansk kirkehistorie, der siden 1894 udvidede vor horisont ved systematisk indsamling af kilder i Vatikanarkivet, der nu var blevet aaben for almen forskning. Det førte til disputatser af Laust Moltesen om Danmarks forbindelse med de Avignonske paver (fra 1896) og af Johs. Lindbæk om pavestolens betydning for vore første oldenborgske konger (fra 1907), og samtidig begyndte vægtige kildepublikationer herfra at se lyset – *Acta pontificum Danica* siden 1904. Den væsentligste fornyelse af kirkehistorien skete imidlertid tidligt med teologen J. Oskar Andersens dogmatisk indtrængende monografi over *Holger Rosenkrantz den Lærde* (1896) og siden med Ellen Jørgensens aandshistoriske studier over den kristne kulturs indfaldsveje og virkninger, i 1908 med disputatsen *Helgendyrkelsen i Danmark,* efterfulgt aaret efter med *Fremmed Indflydelse paa den ældste danske Kirke.*

Et initiativ til komparativ dansk byhistorie indledtes samtidig af M. Mackeprang og P. Munch, der begge i 1900 kunne disputere med værker om *Dansk Købstadstyrelse,* men straks efter for-

lod begge – som i øvrigt saa mange af tidens yngre historikere – den egentlige historie og opdyrkede nye felter: Mackeprang skabte sig levebrød og videnskabelig fremtid som museumsmand, mens P. Munch helligede sig politisk virksomhed, hvor han mødtes med andre historikere som Laust Moltesen og N. Neergaard, mens Aage Friis efter sin disputats om *A. P. Bernstorff og Ove Høegh Guldberg* (1899) og det stilistisk saa fine første bind af *Bernstorfferne og Danmark* fra 1903 lod sin politiske og journalistiske virksomhed træde tilbage for udenrigspolitisk-diplomatisk historie.

Fælles for størsteparten af disse aartiers historiske værker er deres udtalte kritiske og prøvende positivisme, en udpræget respekt for den accepterede kendsgerning. Mest rendyrket finder man denne fakta-positivisme indenfor arkivverdenen, hvor de to jævnaldrende, Will. Christensen og Laurs Laursen, maa nævnes som toneangivende. Det konstituerende *Wie es eigentlich gewesen* udtryktes af Will. Christensen i sin snævreste tolkning, dels begivenhedshistorisk i disputatsen *Unionskongerne og Hansestæderne* fra 1895, og dels og især institutionshistorisk i den kundskabsmættede *Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede,* 1903. Dog blev han overtrumfet af L. Laursen, der opfattede enhver fremstilling som et surrogat for selve kilden. For ham lod en sammenhængende Danmarkshistorie sig først skrive for tiden efter 1523, hvor kancelli-brevbøgerne tager afgørende fat. Hans „historieskrivning" er de perfekte regester i *Kancelliets Brevbøger,* som han regelmæssigt udsendte for Rigsarkivet siden 1893 jævnsides med *Kronens Skøder* siden 1892, og de stofmættede indledninger til serien *Danmark-Norges Traktater* fra 1523 til henimod 1700, som han udsendte siden 1907 i en halv snes store bind.

I dette frodige vækstklima for dansk historisk forskning indtager Kr. Erslev nok en central og fornem plads, men han er faktisk ikke nogen absolut førerskikkelse, og navnlig er det paafaldende saa lidt hans kritisk-metodiske indstilling præger de udsendte værker; det gælder selv de yngres disputatser. Derimod er det karakteristisk, at hele næste generation i den følgende periode næsten konsekvent understreger, at man var elev af Erslev og førte hans metoder vi-

dere. Enkelte kunne nok i anden række nævne, at de ogsaa havde lært af Steenstrup, mens den stille lærde Fridericia saa godt som aldrig nævnes. Men ser man nøjere efter, kan der næppe være tvivl om, at de fleste historikere, der modnedes i aarene omkring 1900 er mere præget af Fridericia end af hans kolleger. Det gælder saaledes Aage Friis, hvis stærke krav til at høre alle stemmer forud for egen vurdering efter nøje prøvelse, er en klar videreførelse af Fridericia. Det gælder vel ogsaa Knud Fabricius; i hvert fald var hans elevarbejder i forhold til Erslev og Troels Lund langt svagere end hans arbejder med det skaanske nationalitetsskifte og kongeloven, der synes mere inspireret af Fridericia og A. D. Jørgensen.

Af format blev Erik Arup Kr. Erslevs eneste direkte og udtalte elev; men han frigjorde sig hurtigt fra mesteren, metodisk og personligt, og som en af faa understregede han sit elev- og venskabsforhold til Fridericia, skønt han slet ikke minder om ham, hverken i sin historieforskning eller i sin historieskrivning.

I de sidste bind af *Scandia*[12] med en udløber i *Mediaeval Scandinavia*[12] er der ført en hidsig, men ikke særlig udbytterig debat om foranledningen til Laur. Weibulls epokegørende gennembrud med afhandlingen *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000,* der ved sin radikale kildekritik skabte revolution indenfor hele den nordiske historikerverden. At der indtraadte et brud eller i hvert fald en brat omstilling i den næsten 40-aarige forskers produktion med *Kritiska undersökningar* staar udenfor enhver diskussion. Diskussionens ophavsmand er den lundensiske biblioteksmand og litteraturhistoriker Rolf Arwidsson, der postulerer, at forvandlingen (næsten) udelukkende skyldes læsningen af den franske litteraturhistoriker Josph Bédier: *Les légendes épiques* fra 1908; herimod hævder den yngre af brødrene Weibull, Curt, at den bog havde Lauritz aldrig nogensinde læst. Jeg kan ikke her komme nærmere ind paa denne forviklede debat. Jeg vil kun understrege, at det ikke er lykkedes Arwidsson at bevise konkret paavirkning eller blot læsning af Bédier, og samtidig vil jeg hævde, at det er nonsens, dvs. psykologisk urimeligt, at tilskrive læsning af et enkelt værk en fuldstændig forvandling af en moden forsker. Det kan være vanskeligt, maaske umuligt at forklare denne

omstilling hos Laur. Weibull, men i alle tilfælde maa der regnes med mange samvirkende faktorer.

Omtrent samtidig sker der en tilsvarende omstilling hos Erik Arup, men dog langt fra med et saa eklatant brud som hos den lundensiske historiker, navnlig fordi de nye linier hos Arup tydeligt lader sig føre længere tilbage og røber en større kontinuitet. Fra sin tidligste studietid havde Arup været indstillet paa international historieforskning ud fra handelshistoriske synspunkter, saaledes som det kom til udtryk i den imposante doktorafhandling fra 1907 om engelsk og tysk kommissionshandel. Men kort tid efter afbrød han sine fortsatte handelshistoriske studier, og nu blev kampen for at skabe en fuldstændig Danmarkshistorie ud fra nye tidssvarende metoder hans skæbne for resten af livet. En ydre foranledning kendes, nemlig ønsket om at skrive en kort haandbog til afløsning af Allens; det skulle efter hans egen fremstilling ske ved at indføje kvintessensen af positiviteter fra Danmarks Riges Historie i en samlet helhedsopfattelse. Dette krav om et grundsyn for en historisk fremstilling havde han allerede fremsat i 1904 i en anmeldelse af Will. Christensens *Dansk Statsforvaltning*.[13] Det var ogsaa dette krav han søgte at opfylde i sin disputats med tesen om, at det var det praktiske liv, der skabte normerne for handelsret, handelspolitik og handelspolitisk ideologi, og det blev det samme krav han stillede til sin Danmarkshistorie, hvor landbruget skulle være det centrale og politisk bestemmende for helheden.

Krav til helhedssyn og tilslutning til Seignobos' franske konstruktive metode forbinder saaledes Arups ældre internationale historieforskning med hans senere nationale historieskrivning, der for ham gik op i en højere enhed (se nedenfor). Imidlertid er det tankevækkende at konstatere, at det var Johs. Steenstrup, der i 1907 etablerede kontakt mellem Laur. Weibull og Erik Arup, en kontakt, der omgaaende blev meget tæt ved udveksling af breve og ved gensidige besøg, og som holdt sig som et nært venskab livet igennem. Begge følte de den Bernheim-Erslevske kildekritiske metode for snæver; i stedet hyldede de og lod sig inspirere af den franske konstruktive. At de paavirkede hinanden stærkt er givet, selv om eller maaske snarere fordi deres metodiske veje hurtigt skiltes. Laur. Weibull rendyrkede den kritiske dybdeboring om-

kring enkeltproblemer, der førte frem til logisk uangribelige enhedsløsninger, mens Arup byggede en sammenhængende skildring op omkring de store linier, som han mente han kunne udstikke paa de af ham anerkendte grundlæggende kendsgerninger, ogsaa den en slags „fakta-positivisme", ofte med en ny og utraditionel, stundom ret intuitiv og subjektiv tolkning af kilderne.

Vil man fornemme skiftet fra Erslev til Arup maa et vigtigt udgangspunkt være Arups indtrængende, paa en gang meget kritiske men samtidig højt anerkendende vurdering af Kr. Erslev i nekrologen over ham i Universitetsfestskriftet fra 1930. Arup afdækker her som Erslevs særlige svaghed hans sondring mellem nøgtern historieforskning og den friere historieskrivning. Arup hævder, at „forklaringen er, at i intet af sine skildrende arbejder har Erslev tilfredsstillet sig selv som historieskriver". Derefter fortsætter han (s. 172f):

„Historieforskningen maa kræve, at historieskrivningen ganske underordner sig den; historieskrivningen tør intet sige, som historieforskningen ikke forud har godkendt, eller som den vil foreløbig godkende, indtil bedre forskning fremkommer.

Det var indre brist, der førte Erslev til denne afslutning. Den første store brist var, at ligesaa fri og frisk Erslev var i den historiske undersøgelse, ligesaa traditionsbundet var han i sin almindelige historiske opfattelse. Saa langt den kritiske undersøgelse bar ham frem, kunne han naa nye resultater, som i Konge og Lensmand, Dronning Margrethe, Kong Erik og Hvitfeldkritiken. Men naar han skulle behandle større tidsrum og videre emner, gjorde hans fantasiløshed sig gældende. Dette misforhold følte Erslev selv, og det var det, han søgte at forklare for sig selv og andre ved hævdelsen af opfattelsen af historieskrivning som en litterær kunstart. Han var da naaet til den mening om sig selv, at han ikke var en historieskriver af Guds naade, som Georg Brandes eller A. D. Jørgensen eller Troels Lund, hvilke samtidige han ikke kunne undgaa at sammenligne sig selv med.

Hvad manglede der ham? Her kommer den anden store indre brist frem. Der manglede ham den dybe interesse for og den hjertelige medfølelse med menneskeheden og det enkelte menneske, ud fra hvilken alene en traditionsfri skildring af fortiden kan gives. Allerede hans utilgængelighed gjorde det umuligt for ham at komme i aaben og personlig berøring med videre kredse af mennesker, endsige med det danske folk; en valgkampagne i 1906 lagde dette klart for dagen, ogsaa for ham selv. Alt dette fremkaldte hos ham en usikkerhed, der gør hans skrift om historieskrivning næsten til en Canossagang".

Ved afslutningen røber Arup selv baggrunden for sin haarde kritik med ordene om hans manglende evne til at taale kritik:

„Endog en videreførelse af hans egne studier over Kong Valdemars Jordebog vakte hans mishag, og Erslev tog skarp til orde derimod. Han blev stedse mere bestemt en modstander af dem, der søgte at føre hans egen forskning videre ud fra hans egne forskningsprincipper".

Men derefter overvinder Arup sin personlige bitterhed og ensidighed og fortsætter afsluttende:

„Kr. Erslevs gennemgribende betydning for dansk historieforskning er bestemt ved hans mægtige arbejde, hans skarpe kritiske evne, hans befriende kritiske forskningsbedrifter i de aar, da han stod i sin manddoms styrke og kraft. Hans forskergerning var nybrydende og grundlæggende i hans samtid, og i dansk historieforsknings fremtid vil han blive staaende som den metodiske kritiks gennemfører, dens store lærer og mester".

Den samme høje vurdering er ogsaa anslaaet i nekrologens indledende punktum (s. 157):

„Kr. Erslev blev den store fornyer af kritisk historisk forskning i Danmark og af alle tidligere danske historikere kan kun Hans Grams navn nævnes sammen med hans".

NOTER

1. Scandia XI, 1938, s. 2.
2. Festskr. udg. Københavns Universitet, November 1952, s. 119.
3. Historisk Tidsskrift 10, r. V, s. 385–411.
4. Hist. Tdskr. 5. r. III, 1882, s. 364 og 391ff. = Historiske Afhandlinger I, 1937, s. 67 og 86ff.
5. Jfr. Efterskrift nedenfor.
6. Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede, 1943, s. 158f.
7. A. D. Jørgensens Breve udg. af Harald Jørgensen, 1939, s. 409f.; jfr. Marcus Rubin, Nogle Erindringer, 1914, s. 193f.
8. Johs. Steenstrup, Nogle Omrids af min Virksomhed som Universitetslærer, 1934, s. 14f.; jfr. s. 38 og Kr. Erslev, Vort Slægtsleds Arbejde i dansk Historie, 1922, s. 48f.
9. Hist. Tdskr. 10, r. V, s. 393.
10. Marcus Rubins Brevveksling udg. ved Lorenz Rerup IV, 1963, nr. 420.
11. Smstds. nr. 422, 423 og 425; jfr. A. D. Jørgensens Breve nr. 337 og 339.
12. Scandia bd. 37–39 (1971–73) og Med. Scand. bd. 5–6 (1972–73).
13. Hist. Tdskr. 7, r. IV, 1904, programmatisk især s. 538, 545 og 556.

Diskussion:

Professor Birgitta Odén (Lund) supplerede med oplysninger om kontakten mellem Arup og brødrene Weibull, der følte sig isolerede i Lund (jfr. hendes afhandling i Scandia bd. 41, 1975, og bogen *Lauritz Weibull och forskarsamhället,* 1975) og N. Skyum-Nielsen med bidrag fra Erslevs breve. Lorenz Rerup og Tage E. Christiansen kom med indlæg om Erslevs holdning og personlighed, mens Jens Vibæk talte om personlige indtryk af de tre DRH-forfattere Holm, Steenstrup og Erslev.

EFTERSKRIFT

Kort efter at mit foredrag var holdt, gjorde arkivar Hans Kargaard Thomsen mig opmærksom paa, at et særligt arkiv for DRH eksisterer i RA under signaturen: *Private Institutioner 10119* med gammel signatur: *F. 10: Udgivelsen af Danmarks Riges Historie (1889–1906),* som Kr. Erslev havde udskilt fra sit privatarkiv. Idet jeg bringer arkivar Thomsen min hjerteligste tak for denne oplysning, skal jeg tilføje, at en gennemgang af dette har foranlediget to tilføjelser, dels navnet Hans Tegner bag Bindesbøll-stilen, og dels konkretiseringen med de Erslevske rundskrivelser siden 1895; i øvrigt er teksten upaavirket af arkivet, der imidlertid rummer mange interessante supplerende oplysninger, bl.a. at Erslev 1. dec. 1895 valgtes til forfatternes „tillidsmand" i anledning af forslaget om kontraktændring, da Ernst Bojesen foreslog, at værket ogsaa burde forhandles ved kolportage og derfor trykkes i fordoblet oplag.

A. E. C.

Erik Arup

Af *Povl Bagge*

Jeg kan ikke regnes blandt Erik Arups egentlige elever, skønt jeg skrev specialeopgaver til ham – dengang skrev man to. Jeg kunde lige så lidt som de fleste af mine jævnaldrende historiestuderende undgå at blive fortryllet af hans talent som skribent og hans charme som lærer. Selv om jeg har glemt det meste af hvad han sagde i sine forelæsninger, husker jeg hans oplagthed, hans lune, blikket over brillerne mod auditoriet, når han kom med en spøgefuld eller sarkastisk bemærkning. Jeg beundrede hans idérigdom og skarpsindighed, vel også hans polemiske evne. Men i min studietid og mine første kandidatår, om ved 1930 for at tale Arupsk, mens striden om hans Danmarkshistorie og hans Scandiaafhandlinger var på sit højeste, var jeg ikke som nogle af mine studiekammerater ubetinget på hans side. Jeg stod desuden personligt hans modpart Aage Friis nærmere. Når jeg skal vurdere mine forudsætninger for at tale om Arup vejer det dog tungere, at jeg hurtigt efter min examen fandt mit arbejdsområde inden for en periode, der lå langt fra Arups foretrukne forskningsfelter. Jeg kan ikke med sagkundskab bedømme den videnskabelige værdi af hans vigtigste produktion. Alligevel tror jeg at min altså mere usagkyndige og udvendige helhedsvurdering af historikeren Erik Arup i dag ikke ligger meget langt fra Aksel E. Christensens indforståede og sagkyndige, selv om jeg nok er lidt mere forbeholden og koldsindig.

Jeg vover kun at tale om enkelte sider af Arups gerning som historiker. Den, der ønsker en fyldigere og mere indtrængende vurdering, må jeg henvise til Aksel E. Christensens og Lauritz Weibulls nekrologer (Hist. Tidsskr. 11. r. III, 1951-52, Københavns Universitets festskrift, november 1952 (med bibliografi) og Scandia XXI, 1951–52) samt C. O. Bøggild-Andersens mindetale i Vi-

denskabernes Selskab (Oversigt over selskabets virksomhed juni 1951 – maj 1952). Meget nyt af betydning ud over dem kan jeg ikke give.

Jeg vil begynde med nogle bemærkninger om Arups metodiske eller teoretiske opfattelse, som Aksel E. Christensen allerede har været inde på. Der er to små programerklæringer som godt tåler at gentages, selv om de ofte har været citeret og måske alle tilhørere kender dem.

Den første er fra anmeldelsen af Vilh. Grønbechs *Religionsskiftet i Norden* (Hist. Tidsskr. 8. r. V, 1914–15). Dér bruger Arup udtrykket at digte historie og siger at historikerens problem er at digte over „de kendsgerninger, der virkelig kan udsondres af kilderne som tilforladelige, over dem alle, ikke imod dem og ikke udover dem". Det er vel at mærke sagt om den ældste, kildefattige historie, som iflg. Arup „digtningen [må] levendegøre". Om tiden efter 13. årh. siger han, at dér må der ganske vist stadig digtes, men i dansk eller nordisk historie må digtningen „stemme overens med saa mange givne kendsgerninger, at det digteriske moment i en kortfattet skildring altid vil komme til at vige tilbage for fremførelsen af dem; da er det realiteterne der levendegør, og kun i realiteternes sammenstillen finder digterevnen sin plads". Anvendt på Arups egen produktion betyder det, at digtningen skal levendegøre det meste af Danmarkshistoriens 1. bind, realiteterne hele resten af værket.

Jeg kan acceptere at man, som det er gjort, erstatter digte med at skabe en hypotese, og at der er mening i at sige at man danner den over alle kendsgerninger og ikke imod dem. Derimod har jeg aldrig rigtig forstået at man ikke må digte ud over dem. Enhver hypotese, f.eks. en årsagsforklaring, går jo ud over udgangspunktet. Måske kan andre bagefter forklare hvad Arup har ment.

Men selve ordet kendsgerning er jo suspekt for mange af os, som mener at det man kalder kendsgerninger i historien principielt altid er fortolkninger. For Arup havde, såvidt jeg kan se, ordet altid en ganske anden, en bastant betydning. Og dermed nærmer hans forestilling om hvad historikeren bør gøre, navnlig når det gælder tiden efter 13. årh., sig tilsyneladende til det Lucien

Febvre kalder *histoire historisante*. Lucien Febvre spørger, hvad man forstår ved en kendsgerning, og et af hans svar er, at dem fabrikerer historikeren som alle andre forskere selv. Det ville Arup næppe kunne sige. Det er karakteristisk at han vist altid taler om at udsondre eller uddrage kendsgerningerne af kilderne.

Nu tror jeg ikke at Arup regelmæssigt arbejdede sådan, at han først fandt kendsgerningerne frem og derefter kædede dem sammen. Han var, som andre har fremhævet, en udpræget intuitiv begavelse. Jeg tror han ofte begyndte med at ane en sammenhæng og derefter søgte belæg for den; og derved måtte han naturligvis fortolke kilderne.

Det andet programpunkt jeg vil nævne er blot en uddybning af det første, men Arup lagde med rette megen vægt på det og har mundtligt og skriftligt fremført det flere gange. Det er vist fyldigst udtrykt i hans polemik mod Friis i Scandia 1930 (III, 47f). Han taler her om „et af de hovedpunkter i al historisk forsken, hvor der tydeligt viser sig en bestemt modsætning mellem en ældre og en yngre kritisk retning. Den ældre, som man maaske kan betegne som den tysk-kritiske skole, kan ikke komme bort fra, at historikeren som grundlag for sin opfattelse altid maa have et samtidigt eller dog et primært kildested, hvor netop denne [altså opfattelsen, f.eks. af en person eller hans politik] bestemt udtales: quod non est in actis, non est in mundo. Den nyere retning mener, at dette ikke er nødvendigt, fordi historikerens arbejde gaar ud paa af de samtidige eller dog primære kilder gennem kildekritik at udsondre sikre kendsgerninger, ud fra hvilke han skriver sin skildring og danner sig sin opfattelse, uanset om denne opfattelse allerede er formet i ord i en eller anden af selve de samtidige eller dog primære kilder, hvilket altid vil bero på en tilfældighed, eller ikke."

Arup maler her som oftere i sin polemik med sort og hvidt og er nok noget uretfærdig både mod den tyske kritiske skole og mod Friis. Friis mente ikke, som man let kan tro af de citerede ord, at det skal stå med rene ord i kilderne at f.eks. Bernstorff og Moltke var uenige, for at historikeren skal kunne påstå det. Han mente blot at der skal stå noget i kilderne der tyder på at de var det og det gjorde der efter hans fortolkning ikke. Men Arups program-

punkter siger dog noget væsentligt om hans faktiske metode, nemlig at han forholdt sig langt friere over for kilderne end de fleste af sine samtidige, og specielt end Aage Friis. Også friere end sin lærer Erslev, mener jeg.

Med denne friere holdning til kilderne kunde en historiker med Arups store skarpsindighed og stærkt udviklede videnskabelige fantasi nå mange vigtige og frugtbare resultater. Skyggesiden af metoden i Arups anvendelse var, at han adskillige gange greb fejl med sine altfor dristige kombinationer. Arups ven og medkæmper Lauritz Weibull anså også den frie kombination af de sikre fakta for det metodisk rigtige, men i sine mindeord tilføjede han: For historikeren bliver det let med en sådan indstilling til en balancegang på en tynd og skælvende line, og at Erik Arup mere end én gang kom til at træde fejl og styrte, ligger i forholdene. En anden kyndig og ikke ukritisk beundrer af Arup, Poul Nørlund, sagde skarpere i anledning af Danmarkshistoriens første bind: Arup besidder ringe modstandskraft overfor sine egne indfald. (Tilskueren XLIII, 1926 I; jfr. Nørlunds afhandling om skyldtaxationen i Hist. Tidsskr. 9. r. VI, 1929. – Om Arups kildekritiske principper sml. Göran B. Nilssons bemærkninger i svensk Historisk tidskrift 1973, s. 192ff., som jeg først blev bekendt med, efter at det foregående var skrevet og foredraget holdt).

Ud fra sine kritiske grundsynspunkter skrev Arup en ikke lang, men tungtvejende række af tidsskriftafhandlinger. Den første store, der fyldte over et kvart bind af Historisk Tidsskrift (7. r. IV), *Den finansielle side af erhvervelsen af hertugdømmerne 1460–1487*, udkom 1903, mens han endnu var i sidste halvdel af tyverne. Han var tidligt modnet som forsker. Jævnsides med afhandlingerne skrev han en ikke mindre vægtig række anmeldelser. Indtil det 1924 kom til et brud mellem ham som redaktør og Historisk forenings bestyrelse, var han med til at befæste den gode skik i Historisk Tidsskrift, at vigtigere værker kan få en lang omtale, der af karakter nærmer sig til en afhandling. Først fire år senere fandt han et blivende hjemsted for sine kortere arbejder, da Laur. Weibulls Scandia 1928 begyndte at udkomme.

Jeg mindes ikke nogen af Arups anmeldelser hvor der ikke er perspektiv, hvor han ikke giver noget væsentligt positivt af sit eget,

som fører ud over en kritik af det anmeldte skrift. F.eks. overvejelserne over hvordan man bør skrive et nordisk folks historie, som en bog af Henrik Schück gav anledning til (Hist. Tidsskr. 8. r. VI, 1915–17), den skitse til en helhedsopfattelse af forfatningsudviklingen i Danmark i 15. årh. som han fandt at Will. Christensen havde forsømt at give i sit værk om statsforvaltningen (Hist. Tidsskr. 7. r. IV, 1902–04), eller diskussionen af borgerstandens interesse i en stænderforfatning efter 1660 i anmeldelsen af Fabricius' Kongeloven (Hist. Tidsskr. 9. r. II, 1921–23).

Noget lignende gælder mutatis mutandis om Arups afhandlinger eller de fleste af dem. Jeg nævner kun et par eksempler. Afhandlingen om leding og ledingsskat i 13. årh. (Hist. Tidsskr. 8. r. V, 1914–15) var det en af min studentertids oplevelser at læse. Dens skarpsindige analyse af visse bestemmelser i Jyske Lov har virket inspirerende, så vidt jeg husker først på Poul Johs. Jørgensens undersøgelse af manddrabsforbrydelsen i den skånske ret på Valdemarstiden. Afhandlingerne om Bernstorff, Holstein og Moltke (Hist. Tidsskr. 9. r. I–II, 1918–23) bragte foruden bidrag til en ændret, mindre idealiserende opfattelse af J. H. E. Bernstorff et principielt krav om en dybtgående kildekritisk analyse af de enkelte kilder til den nyere tids historie, de to Scandiaafhandlinger om David og Hall (Scandia I og III, 1928 og 1930) gav trods åbenbare metodiske svagheder bl.a. ét resultat af mere almen interesse: at en yngre kilde kunde være mere pålidelig end samme forfatters samtidige førstehåndskilde til begivenhederne.

Dvs. at såvel Arups recensioner som hans kritiske afhandlinger i almindelighed har været hvad man kalder frugtbare, og endda i høj grad. At Poul Nørlund i sin ovennævnte undersøgelse af skyldtaxationen på væsentlige punkter har korrigeret ledingsafhandlingen, at Bernstorffafhandlingerne kan kritiseres i enkeltheder (jfr. Karsten Thorborg i Hist. Tidsskr. 12. r. VI, 1973, s. 606f.), og at Troels Fink i Historisk Tidsskrift 11. r. III, 1950–52 har givet en rigtigere fremstilling af problemerne omkring Davids to beretninger end både Arup og Friis, ændrer ikke dette. Og så var naturligvis selve de emner Arup behandlede og kastede nyt lys over i reglen af central betydning for vor historie.

De fleste af recensionerne og afhandlingerne kan jo betragtes som forarbejder til en samlet fremstilling af Danmarkshistorien, enten som overvejelser over hvordan opgaven metodisk, kompositorisk eller hvad helhedssynspunkter angår skulde gribes an, eller som studier over konkrete enkeltproblemer.

Begyndelsen til den store Danmarkshistorie var som bekendt beskeden, en leksikonartikel fra 1908, der efter at være ført up to date blev udgivet 1921 som selvstændigt skrift under titlen *Rids af Danmarks historie*. Kort efter leksikonartiklens fremkomst opfordrede forlaget Arup til at skrive et større værk om emnet, tænkt som håndbog. Det blev efterhånden til Arups Danmarkshistorie. I hans levetid kom to bind, 1925 og 1933, rækkende til 1624. Efter Arups død 1951 påtog Aksel E. Christensen sig at udgive så meget af hans manuskript til fortsættelsen som egnede sig til offentliggørelse. Det blev til et bind III (1955), der slutter med kongelovens tilblivelse (anmeldt af C. O. Bøggild-Andersen i Hist. Tidsskr. 11. r. V, 1956–59).

Det er fortrinsvis Danmarkshistorien, jeg nu skal tale om. Jeg må afstå fra at sige andet end almindeligheder om værkets egentlige videnskabelige kvaliteter, mangler og fortrin. Jeg vil prøve at behandle det som litterær præstation, men dog også komme ind på nogle af de mere almene synspunkter som præger det.

Først nogle ord om Arups personlige forudsætninger for så vidt de har betydning for det jeg vil tale om. Han voksede op i et frisindet lægehjem i Slangerup, hvor mange interesser blev dyrket. Dér kom han tidligt til at holde af historie, og gennem sin far fik han måske også den forståelse for betydningen af folkets sundhedstilstand, som han ønskede at give udtryk i sit store værk. På Slangerupegnen må han første gang have lært noget om danske bønders arbejde og tankegang, det som fik en fremskudt plads i Danmarkshistorien. Han tilhørte en slægt med adskillige dygtige praktiske folk. Samtaler med en af dem og hans eget studenterarbejde i en kreditforening vakte, siger han selv, en overbevisning om at det var vigtigt at gøre praktisk virksomhed, altså f.eks. handel og landbrug, til genstand for historisk forskning. Hans efter alle kenderes mening fremragende disputats *Studier i engelsk og tysk handels historie* (1907) tog sit emne fra økonomisk historie. Måske

er han også blevet påvirket til studier af den art ved at læse andre økonomiske historikere. Men på mig virker Arup som i den grad selvstændig, naturgroet, at jeg har svært ved at forestille mig at det ikke var medfødte eller tidligt udviklede tilbøjeligheder, f.eks. en naturlig forkærlighed for det konkrete, og hans egne oplevelser som mere end læsning inspirerede og formede hans grundsynspunkter. Det udelukker naturligvis ikke, at man kan finde adskillige spor fra andre forfattere i hans arbejder.

Det er karakteristisk for ham, at han gerne omgikkes mænd fra forretningslivet og den praktiske jura og lærte af dem, bl.a. noget han havde brug for i sin disputats. Men han fik også på sin for en historiker i vor tid ikke helt sædvanlige løbebane et førstehåndskendskab til statsadministration, og han kunde iagttage ledende politikere på nært hold, da han 1914 var blevet hentet fra posten som arkivar i udenrigsministeriet til konseilspræsidiet som departementschef og statsrådssekretær. Han tilhørte af samfundsopfattelse og politisk overbevisning det daværende regeringsparti det radikale venstre, og var medlem af den såkaldte radikale klub fra den blev stiftet 1904.

I vort århundrede er der vel ikke andre danske historikere end Neergaard, der i et betydeligt historisk forfatterskab har kunnet drage nytte af tilsvarende erfaringer, hentet udenfor de snævre akademiske cirkler. Neergaards deltagelse i praktisk politik og det at han var venstremand mærkes tydeligt i *Under Junigrundloven,* ved hans forståelse for hvad politik er og ved hans tilknytning til en venstretradition i opfattelsen af de nationalliberale. Og jeg kan vanskeligt tro, at Arups oplevelser som statsrådssekretær under det stærke radikale ministerium ikke har påvirket f.eks. hans opfattelse af forholdet mellem kongen og hans kanslere eller ministre i ældre tid. Knud Fabricius bemærker ikke uvittigt, at Arups ord om at Kristoffer Valkendorf sendte kongen ud på en sørejse kunde stå som motto for hele hans Danmarkshistorie (Hist. Tidsskr. 10. r. II, 1932–34, s. 367). Arup var i hvert fald ikke overbevist royalist. En passus i Danmarkshistoriens 2. bind (s. 490) om den arvelige kongemagts forbandelse kunne endda tyde på republikanske tilbøjeligheder. Den antimilitarisme og den særlige form for antinationalisme der præger Danmarkshistorien, har åbenbart også en

forbindelse med hans politiske radikalisme. Men hans førstehåndsiagttagelser af den politiske inderkreds i samtiden gjorde vel i det hele taget hans opfattelse af fortidens politikere mere realistisk, i hvert fald mere skeptisk end de fleste studerekammerhistorikeres.

Til forudsætningerne for Danmarkshistorien hører jo også at han tidligt havde begyndt at gennemtænke nogle af de problemer, som den der vil skrive en læselig historisk fremstilling må slås med, og havde prøvet at danne sig en selvstændig helhedsopfattelse af vor historie. Og det er naturligvis en af de vigtigste, i egentlig forstand personlige forudsætninger at han havde både trang og evne til at danne sig en sådan, og talent til at fremstille den levende og fængslende. Det ser man allerede af leksikonartiklen fra 1908. Den hænger så ualmindelig godt sammen. I den finder man også nogle af de vigtigste synspunkter som man møder igen i Danmarkshistorien.

Da 1. bind af værket var udkommet, blev det som bekendt mødt med stærk, tildels urimelig men forståelig kritik. (De vigtigste anmeldelser af bd. I og II er anført i Dansk historisk bibliografi I, 1966, s. 77f.). Bogen vendte op og ned på vante forestillinger om vor historie, brød med kære nationale traditioner, skurke var blevet helte og helte havde mistet glansen. Kritikken af 2. bind blev ikke meget blidere, og skønt han havde mange beundrere især blandt de yngre, blev han bitter over modstanden. Skaberglæden kvaltes, siger Lauritz Weibull. Jeg nævner kun et par af de generelle indvendinger mod værket betragtet som videnskabeligt arbejde.

Den første er at selv specialister havde svært ved at se hvad Arup byggede sine nye opfattelser og påstande på. Der var ingen kildehenvisninger, og de kom aldrig, selv om han havde lovet dem. At han mellem fremkomsten af de to bind publicerede tre vigtige kildekritiske afhandlinger, der videnskabeligt underbyggede hans nye fremstilling af centrale problemer i begge bind (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1926 og Scandia I og IV 1928 og 1931), var godt men ikke nok.

I Arups svar på kritikken af bind I, som først blev trykt efter hans død i bind III, siger han at hans bog skulde være en håndbog i Danmarks historie, dvs. en bog som trofast gengav de resul-

tater forskningen var nået til i 1925, og at den tillige skulde være alment læselig. Om en tilsvarende svensk historisk fremstilling på videnskabeligt grundlag, Henrik Schücks bind om oldtiden og den ældre middelalder i *Svenska folkets historia,* havde han i den nævnte anmeldelse 1915 skrevet: „... læseren kan ikke tage fejl af, naar den ægte kilde taler, og naar det er forfatteren, der taler til ham, og deri ligger for den tænksomme læser muligheden for at gøre sig klart, om han for dette eller hint punkts vedkommende kan være forfatterens meningsfælle eller ej. Det er netop, hvad en moderne populær fremstilling bør tilstræbe ... en levende skildring, der hviler paa de ægte kilder alene og tillader læseren at følge, hvorledes forfatteren paa deres grundlag har bygget sin opfattelse op".

Dette ideal havde Arup forladt i Danmarkshistorien. Ikke blot havde den ingen kildehenvisninger, men han havde også – med ikke mange undtagelser – givet afkald på at vise sin egen opfattelses forhold til kilderne i teksten. Det vilde, skrev han, have krævet ikke blot en i teksten stadig optagen vurdering af kilderne, men også en stadig gentagen brug af „måske", „rimeligvis", „sandsynligvis", som måtte trætte læseren. Derfor, fortsatte han, havde han sluttet sig til den gamle skole af danske historikere, som udtrykte alt hvad de mente at vide om Danmarks historie i positiv og bekræftende form. „Jeg har i min fremstilling antaget Hvitfeldts absolute stil. Det betyder dog ikke andet, end at jeg ligesom han har anset det for en pligt at fremstille Danmarks historie ganske absolut saaledes, som den opfattedes af mig, ganske som Hvitfeldt har fremstillet den saaledes, som den opfattedes af ham" (III s. 258).

Jeg tror ikke dette betyder, at positivisten Arup var på vej mod relativismen. Han vilde sikkert ikke have kunnet underskrive Lucien Febvres ord: historien eksisterer ikke, der eksisterer kun historikere. Arup var klar over at hans resultater kunde forældes, men det var, fordi den kritiske historieforskning stadig skred frem. Han vilde formodentlig indrømme at andre kritiske forskere kunde lægge vægt på andre sider af historien og fordele ros og dadel anderledes, og at en og anden af hans hypoteser kunde anfægtes med gode grunde. Men han var lidet tilbøjelig til at anerkende at an-

dre historikere i samtiden med samme ret som han kunde mene, at selve kendsgerningerne var anderledes end han mente, eller at de lige så godt eller bedre kunde forklares på en anden måde end han gjorde.

At det ikke er forskningens resultater i upersonlig almindelighed, men Arups personlige syn på Danmarks historie vi møder i værket, behøver naturligvis ikke at forringe dets videnskabelige værdi. Det er noget andet, når hans meninger og domme efter hans eget udsagn ofte er lovlig kategorisk udtrykt og altså utilstrækkeligt underbyggede. Men æstetisk er det en fordel.

En anden ikke uberettiget indvending var, at Arup ikke tog nok hensyn til at fortidens mennesker på væsentlige punkter kan have tænkt og følt anderledes end vi. Han har svært ved at forstå en middelalderlig religiøs tankegang. Han savnede altså til en vis grad historisk indfølingsevne. Han gør med tvivlsomme argumenter danskerne som helhed til et ligeså fredeligt folk i broncealderen og middelalderen som de er nu. Iøjnefaldende er hans tilbøjelighed til at anvende udtryk og forestillinger hentet fra nutidens politiske liv. Allerede fra det 13. årh. taler han jo om danske regeringer med en førsteminister, som Arup tillægger ansvaret eller æren for lovgivning og andre politiske foranstaltninger.

I bind II forsvarer Arup sig der, hvor han udnævner Hans Mikkelsen til stats- og indenrigsminister, Sigbrit til finansminister osv., og senere i anledning af Brømsebrotraktaten 1541. Forsvaret er på det specielle punkt, at han vil vise læseren hvor nutidig den politiske strid i Kristian IIs dage formede sig, og generelt at det er de samme politiske grundspørgsmål der spiller en rolle og varieres i hele Danmarks historie (II, s. 344 og 498). Men det er jo i nogen grad *to beg the question.*

Jeg er nu ikke så forarget over Arup. Jeg må tilstå, at jeg f.eks. opfatter det som en ganske sund og forfriskende modgift mod gamle romantiske forestillinger eller rester deraf, når han i gennemgangen af Vederloven kalder hirdmændene datidens gardeofficerer og mener at deres rangforordning ved bordet viser en primitiv officerstankegang (I, s. 173). Dette skønt jeg ikke er sikker på at en lignende bordsætning efter alder, byrd og dygtighed ikke er gammel bondeskik. Jeg tror i hvert fald, at fremstillin-

gens moderne tone gør den lettere at forstå for nutidens læsere.

Der er endnu et punkt vedrørende værkets videnskabelige karakter, som jeg må nævne her. Ellen Jørgensen hævder i sin anmeldelse af bind I at Arup i teorien hylder, hvad hun kalder „den materialistiske skoles lære, om at udviklingen bæres af de store navnløse masser". (Hist. Tidsskr. 9. r. IV, 1925–26, s. 295). Hun sigter vel bl.a. til det bekendte sted hvor han taler om at kampene mellem Svend, Knud og Valdemar kun var overfladen af Danmarks historie og fortsætter: „blot faa trin længere nede eller videre ud, og alle disse begivenheder faar kun den betydning, at de ødelagde, hindrede eller forsinkede det danske folks arbejde. Trods alle afbrydelser skred den danske bondes daglige arbejde frem og afsatte sine endnu synlige og varige reslutater i den stadige udvidelse af det dyrkede areal" (I, s. 213). Også Knud Fabricius mener i sin anmeldelse af bind II at Arup hævder at ville give en samfundsskildring på grundlag af, hvad Fabricius kalder den økonomiske historieopfattelse (Hist. Tidsskr. 10. r. II, 1932–34, s. 333ff.). Han henviser til at Arup i bd. II, s. 596 taler om den såkaldte materialistiske historieopfattelse med tilsyneladende tilslutning og definerer den som „den tanke, at folkenes politiske udvikling og hele den historiske verdensudvikling i langt højere grad end ved de aandelige værdier bestemtes ved det økonomiske livs udvikling". Men begge anmeldere er enige om, at Arup ikke i sin fremstilling følger en ensidig materialistisk eller økonomisk historieopfattelse, og i en sen afhandling i Scandia (XI, 1938, s. 12) har Arup udtrykkelig taget afstand fra et sådant dogmatisk historiesyn.

Det er rigtigt, at Arup (som proklameret i anmeldelsen af Schück og i svaret til kritikerne af bind I) anså folkets arbejde, i Danmark landbruget, for det egentlige i landets historie, og Poul Nørlund priste ham, fordi han i modsætning til forgængernes skildring af bøndernes kår havde fremhævet deres dåd. Det er rigtigt, at han forsøgte at skrive ud fra dette synspunkt, og at han så landsbyen som den kerne, hvoraf Danmark som retssamfund og politisk samfund har udviklet sig. Men fortidens landbrug og andre sider af det anonyme folks arbejde er sjældent spændende og dramatisk. Og Arup havde megen sans for dramaet i historien

og var levende interesseret i politik. I svaret til kritikerne af bd. I hedder det også at hans fremstilling skulde være overvejende politisk og medtage alt, hvad der havde betydning for politik, og de politiske stridigheder og magtkampene mellem partierne skildrer han både udførligt og levende. Han havde blot, blandt det han anså for at have politisk betydning, medtaget noget som man ikke var vant til at se behandlet i den forbindelse, som retsudviklingen, og andet der i hvert fald ikke normalt dengang blev behandlet så udførligt i politisk sammenhæng, brydningerne mellem samfundsgrupperne og de økonomiske forhold.

Om Danmarkshistoriens videnskabelige værdi og betydning skal jeg kun sige følgende: Noget af kritikken var utvivlsomt berettiget, andet har senere vist sig at være uberettiget, og meget gjaldt ting som der altid kan være forskellige meninger om. En meget kyndig og efter min mening den mest forstående anmelder af bind I, Poul Nørlund, havde adskillige vægtige indvendinger, men priste ikke desto mindre bogen som begyndelsen til en højtbegavet historikers og skribents forsøg på at give *sin* tid en helhedsopfattelse af vor historie, og tillige som et værk med store videnskabelige kvaliteter. Han mente, at det for historikerne burde blive af gennemgribende betydning ved at tirre anderledes tænkende til kritisk imødegåelse og drive tilhængerne videre ad de baner, som Arups nye og friske synspunkter, skarpsindige iagttagelser og frugtbare problemstillinger havde afstukket for den fremtidige forskning. Og sådan har Arups Danmarkshistorie jo siden virket, æggende til modsigelse og inspirerende til fortsat arbejde. Med Laur. Weibulls ord: Hans nye problemstillinger førte salt og syre til kommende tiders historiske videnskab. Også dette hans hovedværk har altså i høj grad været frugtbart.

Jeg har endnu tilbage at tale om værkets form og om nogle af de politiske, sociale og menneskelige sympatier og antipatier, der præger fremstillingen.

Størstedelen af den er det en æstetisk nydelse at læse. Kompositionen er ejendommelig. Værket er ligesom *Rids af Danmarks historie* delt i nogle få store afsnit med utraditionelle kronologiske grænser. Deres overskrifter angiver åbenbart, hvad Arup anså for

det væsentlige i hvert tidsrum og siger altså noget om hans synspunkter, som *Landsbyen* fra Kristi fødsel til 1060, derefter *Øvrigheden* til 1282, eller *Borgeren* fra 1412 til 1523 og *Herremanden* 1523–1624 osv. De eneste traditionelle grænser er vist de planlagte 1660 og 1720 i bd. III. Hvert af de store afsnit er opdelt i kapitler og kapitlerne igen i små faste paragraffer på gennemsnitlig kun lidt over 1 side. De er ofte indholdsmæssigt naturligt forbundne, men danner alligevel hver en enhed, gerne med en slags konklusion. De har altid mindet mig om smukt formede, fint slebne sten.

Sproget arbejdede Arup meget med. Det er mundret, klart, præcist, med mange konkrete udtryk, med korte ord og korte sætninger, næsten uden klicheer. Bøggild-Andersen har ret i at hans stil fra begyndelsen var hans egen, man genkender den let. Men jeg synes ikke det er træffende, når Bøggild-Andersen lægger Arups stil nær en anden stor sprogkunstners, A. D. Jørgensens, der er mere præget af abstrakter og mindelser fra guldalderen. Til forskel fra Jørgensen havde Arup lune og ironi: Universitetsbibliotekets bøger var lænket „for at de lærde læsere ikke i distraktion skulde tage dem med sig" (II, s. 666). Da kristendommen var kommet til Danmark skulde bønderne lære at faste. „Det har sikkert kostet den danske bonde ikke ringe selvovervindelse at lade det gode saltmadsfad stå urørt; heldigt at den store faste først satte ind, da der alligevel begyndte at gå svind i det" (I, s. 154).

Arup bruger undertiden patos, men det ligger ikke for ham som for A. D. Jørgensen. Hans Mikkelsens borgerregering havde „standset de danske bønders tunge gang mod livegenskabet" – det er godt. Men det følgende tåler ikke rigtig at læses i dag: „Moder Danmark havde ligesom løftet sin haand for at give dem, der ville fremme uligheden i folket, og som nu for en kortere tid blev de sejrende, en alvorlig advarsel om ikke at gaa for vidt heri, som ogsaa selv i den følgende tid blev husket" (II, s. 396). „Moder Danmark" har klichéklang, „ligesom" slår billedet i stykker, „give en advarsel" hører hjemme i en jævnere sammenhæng, og tre relativsætninger oven i hinanden er for meget af det gode. Og derefter: „Lighedens ophøjede og menneskeværdige lov vedblev at stå skrevet i det danske folks hjerte". De to overflødige adjektiver får sætningen til at lyde en smule opstyltet i mine ører.

A. D. Jørgensens patos virker mere ægte, passer bedre til hans almindelige stilpræg.

Arups fremstilling er med rette sammenlignet med Holbergs og Voltaires historieskrivning og karakteriseret som ræsonnerende. Den er fuld af almindelige betragtninger i stil med denne: „Kun besiddelse af jordejendom giver manden og hans familie den uafhængighed og den selvraadighed inden for egne enemærker, der er den nødvendige forudsætning, for at han kan indrette og føre sit og sin families liv efter eget forgodtbefindende og egne principper, helt afvigende fra hvorledes alle andre af hinanden afhængige samfundsmedlemmer maa føre deres liv" (II, s. 225). Eksemplet er karakteristisk, også fordi betragtningen fremtræder som almengyldig. Arup var tilbøjelig til at give sine meninger form som axiomer.

Men fremstillingen er tillige hvad vi nu kalder engageret, med stærkt fremtrædende sympatier og antipatier og vrimlende af værdidomme, ofte og navnlig når det gælder pejorativer stærkere udtrykt, end man dengang ventede hos en historiker, og ikke sjældent så stærkt at det svækker virkningen. Lægen Henrik Harpestreng, død 1244, havde, vistnok af araberne, lært at studere naturen for at søge hjælp mod sygdom. Men han var „en enlig svale, som i seks hundrede aar ingen sommer gjorde i Danmark, der som alle kristenhedens lande saa længe vedblev at henligge i religiøsitetens dødssøvn" (I, s. 291). Korstoget mod de halvvejs kristne Obotriter er en skam for Danmark, og det er en trøst at vide, at det mislykkedes (I, s. 210). Erik Menved er „taabeligt æresyg", hans ridderideal „barnligt" (II, s. 51). Kristian IV skriver skønt kun „en kongedreng paa tyve aar" et uartigt brev til den 50-årige verdensberømte Tyge Brahe, og viser „umenneskelig brutalitet" ved at dømme Frederik Rosenkrantz og Rigborg Brockenhuus efter loven. Den skulle overholdes om så „selv de fineste menneskeskæbner" ødelagdes (II, s. 647f.).

Arups politiske sympatier og antipatier er dem man venter hos en radikal venstremand og beundrer af Hørup, lige til hans hån over det „naragtige" ordensvæsen i vore dage (i anledning af at Valdemar Atterdag blev dekoreret med den gyldne rose af paven (II, s. 130)). Arups sympati er hos demokratiet, sådan som man

opfattede det i hvert fald i en fløj af hans parti. Så langt han kan se tilbage, finder han i vor politiske historie som et særligt dansk træk den stadige hævdelse af ligheden mellem alle statsborgere „saa vidt det til enhver tid har været muligt, i alt fald som afværgelse eller fjernelse af ulighed" (II, s. 396). Med lighed mener han åbenbart lighed i rettigheder, afskaffelse af privilegier og af ligefrem undertrykkelse, så der bliver fri bane for dygtigheden i enhver stand; derimod tænker han ikke just på lighed i økonomiske kår. Da han i en mindetale skildrer C. Th. Zahle som uforfalsket demokrat, nævner han som en politisk maxime der var ledende for Zahle ordene fra menneskerettighedserklæringen om at menneskene fødes og forbliver frie og lige i rettigheder (Scandia XVII, 1946, s. 134). Der er mange udtryk for, at han beundrer dygtigheden i alle stænder, selv hos grupper og mænd han ikke har meget tilovers for. I den henseende tilhørte han liberalismens tidsalder.

Set fra det demokratiske synspunkt er det centrale afsnit i værket skildringen af Hans Mikkelsens borgerlige regering. Dens tanker kommer efterhånden sejrende igen, 1536, 1660, i 1848, i 1919, siger Arup (II, s. 396).

Hørups ånd mærkes tydeligt i Arups antimilitarisme (se f.eks. I, s. 173) og antinationalisme, det sidste begreb forstået som reaktion både mod en overdreven tro på Danmarks militære formåen og mod hadet til andre folk, specielt til tyskerne. For begge deles eksistens i Danmark giver han som bekendt Absalon en stor del af ansvaret. I *Rids af Danmarks historie* (s. 54f.) havde han i anledning af den danske nationale uvillie mod Bernstorffkredsen skrevet, at i århundreder havde Danmark modtaget de betydningsfuldeste, så at sige alle kulturfremskridt fra eller over Tyskland, uden at dansk nationalitet havde taget skade. Lige så lidt som Hørup er Arup antinational. I Danmarkshistorien taler han som allerede antydet en hel del om, hvad der er ægte dansk, og hvad der er udansk. Udansk er f.eks. Saxo (I, s. 262).

Arup interesserer sig i Danmarkshistorien ikke meget for udenrigspolitik og havde tilsyneladende tabt sin ungdoms interesse for international historie. Men han kender godt den indelukkede nationalisme, snæversynet i de små samfund (f.eks. I, s. 155), og

fremhæver gerne hvad vi har lært fra udlandet, vel at mærke hvis der ikke som ved Erik Menveds forsøg på at indføre tysk ridderskik er tale om at efterabe noget, som er over dansk evne eller strider mod hvad han opfatter som naturligt dansk. Vikingetogene, som han ellers ikke ynder, har dog bragt os udenlandske trælle, kyndige i håndværk og landbrug (I, s. 108). Fremskridt fra kulturlandene er også kommet med fremmede handelsmænd (I, s. 46, 120), senere gennem den katolske kirke, som bragte værdifulde kulturelementer udefra til retsvæsnet og på andre områder, endnu senere som frugten af danske adelsmænds og videnskabsmænds studieophold i udlandet (II, s. 543, 661; III, s. 92f.), eller af unge håndværkeres vandringer på valsen, hvorfra de, som han skriver, „bragte et pust af den store verden selv til den ringeste danske købstad, som de senere havnede i" (III, s. 109). Om reformationen dømmer han derimod, at den for en lang tid lukkede os ude fra den store internationale åndsverden, som den katolske kirke gav også danske bønder adgang til. „Vi blev atter en gang endnu mere danske, endnu mere hjemmegjorte, med dybere indsyn, men uden videre udsyn" (II, s. 512). Et sted taler han om „den fornemme og af alle aandelige strømninger bevægede katolske kirke" (II, s. 132). For den lutherske ortodoksi har han kun beske ord (II, s. 665).

Arups sociale sympati er enkelt sagt hos bønderne, der gør Danmark rigere ved deres arbejde, og hos borgerne, som han gerne kalder driftige, et af hans yndlingsord. Han har respekt for adelen, når den driver sine godser med fremgang, og navnlig når den som i 15. årh. viser bønderne vej i driften af jorden (II, s. 221f.). Han glæder sig over de pragtfulde herregårde fra 16. årh. (II, s. 603), og der er tydelig beundring i hans portræt af den dygtige og rige Heinrich Rantzau (II, s. 606f.). Han var foregangsmand i al godsdrift, nedlagde bøndergårde og krævede hoveri til herregården, men også hans skovdrift og havebrug var helt moderne – moderne er som regel et honnørord hos Arup. Heinrich Rantzau var selvoptaget, men også „en strålende hovedperson i sin tid, forenede ældgammel adelstroskab og adelsstolthed med moderne humanistisk lærdomstrang, moderne kapitalistisk pengebegærlighed og moderne renæssancepragtlyst og livsglæde".

Men på baggrund af adelens rigdom i 16. årh. og de jordgrådige herremænds hensynsløse godssamling tegner Arup straks – på et sparsomt kildegrundlag – et grelt billede af bondens fattigdom (II, s. 607ff.), og for det han kalder overklassemoral eller -umoral og aristokratisk tankegang har han ikke noget tilovers, især ikke når den findes hos militærpersoner som Saxo. Derimod har han virkelig sympati for herremænd som Mogens Gøye, der i alt væsentligt vil føre Kristian IIs liberale politik (s. 449). Han får hædersbetegnelsen politisk oplyst, og man undrer sig en smule over, at Arup ikke kalder ham frikonservativ. Positiv omtale får også Kristian IVs kansler Friis-Kragerup. Han roses for „en langt mere moderne og virkelig demokratisk tankegang end sin forgænger", autokraten Friis Borreby (II, s. 663). Kr. Ditlev Reventlow ikke at forglemme. „Den ædleste statsmand Danmark har fostret", kalder Arup ham i *Rids af Danmarks Historie* (s. 45f.).

Noget i egentlig forstand personligt er den varme, hvormed Arup taler om almenmenneskelige forhold som arbejdsglæde, lystighed i samvær, i det hele taget fri naturlig livsudfoldelse (eksempler II, s. 131f. og 139), kærligheden mellem mand og kvinde, lykken i familielivet med hustru og børn, tegnet så levende i pragtvignetten af Kristian IV på Rosenborg sidst i bd. II.

Det er også et meget personligt træk, at kvinderne spiller en ikke ubetydelig og som regel sympatisk rolle i fremstillingen. Den anonyme husfrue, der var høvdingegårdens egentlige driftsleder i vikingetiden (I, s. 72). Dronning Margrethe, beundret næsten uden forbehold af Arup for sin klogskab og smidige kvindeintelligens, sine statsmandsevner og faste tro til, at man når mere ad fredens end ad ufredens vej. „Dronning Margrethe, som har udført den største nordisk-nationale bedrift man ved at tale om, de tre nordiske rigers forening, var højt hævet over al lav og hadefuld nationalistisk tankegang", siger Arup (II, s. 182). Større ros kunde han næppe give en statsleder. Videre den kloge og myndige fru Sigbrit, eller Kristian IIs elskelige dronning Elisabeth, død i landflygtighed 24 år gammel. Der er både varme og lune og en smule forelskelse i det henrivende lille rids af den 14-årige habsburgske prinsesses ankomst til Danmark, hvor hun, medtaget af søsyge, i skyllende regn må døje en så lang latinsk velkomsttale af Sjæl-

lands biskop, at hun overvældet søger beskyttelse i det fremmede land ved at sætte sig på sin danske hofmesterindes skød (II, s. 335, jfr. s. 410f.).

Man har tit kaldt Arup eller den ene eller den anden af hans undersøgelser genial, det har jeg også selv gjort, og skal man bruge udtrykket om en dansk historiker i min tid må det vel være om ham. Jeg og andre brugere af ordet har dog sandsynligvis ikke ment andet end at han på en meget begavet måde har sagt noget overraskende nyt.

Men i den store verden er der adskillige anerkendte genier, der har udtalt sig om hvad genialitet er, og det samme gælder nogle forskere af det geniale. Flere af dem har ment, at der til at være et geni hører en umådelig tålmodighed, eller som en af dem (Carlyle) siger, en usædvanlig evne til at gøre sig besvær. Jeg vil holde mig til Henri Bergson. Han mener, at det geniale menneske forener tålmod og inspiration, og at den frugtbare inspiration først kommer til den, der har gjort et stort arbejde. Han tænker f.eks. på Newton og Kepler, der fandt vigtige love ved intuition efter et omfattende og møjsommeligt forarbejde, og som bagefter ikke skyede noget besvær for at prøve om lovene var rigtige. (Utrykt forelæsning af Bergson, citeret i Chr. Collin: Det geniale Menneske, 3. udg. 1919, s. 10).

Ideer havde Arup i rigt mål. Tålmodigheden til at efterprøve, altså søge at falsificere sine ideer, havde han ikke altid. Det vældige forarbejde med litteratur og kilder, der måtte til for blot nogenlunde at tilfredsstille hans principielle krav til metode og gøre det muligt at underbygge hans synspunkter i Danmarkshistorien, havde han tilsyneladende kraft og tålmodighed til at påtage sig, når det gjaldt væsentlige problemer i middelalderen. Men havde han over for den senere tids umådelige papirmasser tålmodighed til blot tilnærmelsesvis at forsøge på at gennemføre sit principielle krav fra polemikken om Bernstorff og Moltke om kritisk prøvelse, ikke kollektivt af brevgrupper, men af hvert enkelt brev? (Hist. Tidsskr. 9. r. I, 1918–20, s. 137f.). Og jo længere man kom op i tiden, des ringere blev behandlingerne af i hvert fald den politiske historie; for det 18. årh. anså han dem for praktisk talt ubrugelige.

Om Arup kan måle sig med anerkendte genier må klogere folk afgøre. Jeg vil blot stille det spørgsmål om svigtende tålmodighed og arbejdets voksende uoverkommelighed ikke mærkes i bind II og III. Og om det kan tænkes, at det ikke alene var bitterhed over kritikken, der standsede arbejdet på Danmarkshistorien.

Én forudsætning for at løse den store opgave bevarede han tilsyneladende længe: tålmodighed til at arbejde med fremstillingens form. Og i kraft af sin form bør Danmarkshistorien kunne leve, selv når den videnskabeligt er forældet.

Diskussion:

Af diskussionen efter foredraget husker jeg kun følgende: Bernard Eric Jensen mente, at Arup som positivist vilde påvirke udviklingen med det han skrev. Thomas Riis karakteriserede Arups moral som utilitaristisk, og da jeg udtrykte tvivl om, hvad det betød, at Hans Mikkelsens tanker kom sejrende igen i 1919, svarede Riis, at det måtte sigte til jordlovene; det tror jeg er rigtigt. Niels Skyum-Nielsen hævdede, at Danmarkshistorien, også dens bind I, i langt ringere grad end almindeligt antaget byggede på Arups arbejde med kilderne. Endelig svarede Aksel E. Christensen på mit sidste spørgsmål i foredraget, at det utvivlsomt især var bitterhed over kritikken, der standsede Arups arbejde med værket.

Aage Friis

Af *Erik Stig Jørgensen*

I januar-februar 1905 udvekslede de to gamle konservative historikere, Edvard Holm og nordmanden Ludvig Daae i breve til hinanden bemærkninger om den unge fagfælle, Aage Friis, som netop havde været i Norge.

Daae var ikke charmeret. Han hvæsede „venstrekøbenhavner" og „radikaler". Men Holm tog Friis lidt i forsvar. Det ville være næsten underligt, om han ikke var radikal, „thi jeg tror, man skulle lede med en Lygte hernede for i hans Slægtled af yngre Videnskabsmænd at finde nogen, som ikke er radikal ... det kan være lidt trist for mig og Johannes Steenstrup at se, at vi, hvad Livsanskuelse angaar, ikke har haft Gnist af Indflydelse paa det yngre Slægtled af Historikere".

Men selv om Friis som sine jævnaldrende var radikal, var der dog efter Holms mening meget godt ved ham. Han „er en ærlig og brav Karakter, venlig af Sind og ganske uden al Fanatisme i Opfattelse af andre Mennesker". Holm anbefaler Daae at læse det i 1903 udkomne første bind af „Bernstorfferne og Danmark": „Det er ikke alene efter min Mening en ualmindelig talentfuld, men ogsaa elskværdig skrevet Bog. Der er noget særdeles tiltalende ved den Pietet og Kærlighed, hvormed han skildrer disse stærkt religiøse Mennesker, hvis Livssyn er saa uendelig forskelligt fra hans eget ... Ingen skulde kunne mistænke Bogens Forfatter for Radikalisme". (Utrykte breve i Holms og Daaes arkiver).

Vi vil lade Holms ord om det yngre slægtled af historikere stå som et bidrag til en karakteristik af stemninger og tilstande ved den tid, da Historisk Samfund blev stiftet, og se lidt nærmere på den unge radikale, der kunne skrive, så man ikke fattede mistanke til ham.

Aage Friis er født i 1870 og levede det meste af sin barndom i Skyum i Thy. Hans fader var en grundtvigsk præst, der underviste sine børn hjemme, men sammen med børn fra landsbyen. I 1884 blev Friis sendt til Viborg Kathedralskole, hvis rektor, Hans Henrik Lefolii, var en kendt venstremand med tilknytning til højskolen. Jyske bønder, som ønskede deres sønner i latinskole, sendte dem med forkærlighed til Viborg. Friis blev klassekammerat med bl.a. proprietærsønnen, den senere udenrigminister P. Munch, og bondesønnen, den senere religionshistoriker J. P. Jacobsen. De dannede i latinskolen og siden i studietiden et trekløver, hvis politiske og åndelige udvikling forløb under stadige indbyrdes diskussioner, og i vigtige, omend ikke i alle henseender parallelt.

I 1889 blev Friis ramt af sygdom og samtidig af en religiøs krise, der for en tid førte ham fra grundtvigianismen over mod Indre Mission. Han overvejede at blive præst, men da han i efteråret 1890 kom til København, var hans beslutning taget. Han ville som Munch og Jacobsen studere historie.

På det tidspunkt havde Kr. Erslev gennemført sine reformer og fået form på de navnkundige „øvelser i historisk granskning". Ved flere lejligheder har Friis givet udtryk for, at det var Erslevs undervisning, som havde den afgørende betydning for ham. „Hans Timer var det egentlige for os, hans Undervisning fremaddrivende, hans raske, energiske Personlighed den Uro, der aldrig lod os hvile, hans altid aktive, aldrig trættede Interesse førte os fra det ene Arbejde til det andet", hedder det i en artikel i Tilskueren 1923 i anledning af Erslevs 70-årsdag. Her mindes Friis også avispolemikken i 1891 mellem Steenstrup og Erslev, hvori den første udtrykte ængstelse for, at kravet om metodisk stringens skulle føre ud i gold skematisering, medens den sidste fastholdt, at „den stringente metodiske Kildekritik var en nødvendig Forudsætning for al kritisk Historiegranskning", og han vidner: „Vi forstod Steenstrups Standpunkt, men vi gav Erslev Ret". Her som overalt, hvor Friis udtalte sig om metodiske spørgsmål, vedkendte han sig uden forbehold sin gæld til Erslev og sit tilhørsforhold til hans kritiske skole.

Politisk var Friis fra latinskoletiden bergianer. I København gjorde han som Munch og Jacobsen og – som antydet af Holm

talrige andre unge akademikere – turen over mod Hørup. Han blev radikal og deltog 1903–05 aktivt i grundlæggelsen af Det radikale Venstre, som han tilhørte til sin død.

Efter magisterkonferensen i 1896 med speciale i Danmarks historie 1766–1830 blev Friis af Udenrigsministeriet tilskyndet til at tilrettelægge en udgave af A. P. Bernstorffs diplomatiske papirer; den var vel tænkt som en pendant til P. Vedels „Correspondance ministerielle du comte J. H. E. Bernstorff".

Men det skulle gå anderledes. Friis fik den nærliggende tanke at prøve at opspore private papirer til belysning af A. P. Bernstorffs virksomhed. Dermed begyndte, hvad man har lov at beskrive som dansk historieforsknings største guldgravereventyr. Halvandet år efter at Friis var gået i gang, havde han opsporet og til sit brug for en stor del hjembragt over 100.000 breve, belysende Bernstorffernes og deres kreds' offentlige og private liv fra 1750'erne til 1830'erne. Han havde været heldig – javel, men da han én gang havde fået færten, forfulgte han sporet med en nådeløs energi, et stort organisationstalent og en betydelig evne til at vinde mennesker for sig ved sit engagement.

„Stillet overfor dette store, helt uordnede og ubearbejdede Stof", som Friis næsten stakåndet skrev i 1899, måtte han ændre sin plan. Han besluttede nu at udgive de vigtigste dele af de bernstorffske privatpapirer og sideløbende hermed, „at fortælle den bernstorffske Families Historie igennem de tre Slægtled, i hvilke den var knyttet til dansk Statstjeneste, og at skildre den Vekselvirkning mellem dansk og tysk, som danner Forudsætning og Baggrund for Slægtens Virksomhed i Danmark". (Forord til „Bernstorfferne og Danmark" I).

Inden Friis gik i gang med disse opgaver, tog han en enkelt kildegruppe ud af det store brevstof, A. P. Bernstorffs breve fra perioden 1773–80 til den tidligere finansdeputerede og overkammerherre Ditlev Reventlow. Væsentlig på dette grundlag skrev han disputatsen „A. P. Bernstorff og Ove Høegh Guldberg", der udkom i 1899.

Uden at have læst dem alle vover jeg den påstand, at dette er den mest begejstrede historiske disputats, der nogensinde er antaget i Danmark. Den vidner ikke blot om en stor beundring for

Bernstorff; den er næsten helt igennem skrevet på hans ord og vurderinger – i enkeltheder undertiden med kuriøse resultater, som hvor Friis frikender den ældre Schimmelmann for „den i Samtid og Eftertid gængse Beskyldning for utilbørlig Omgang med Statens Midler eller lignende utilstedelig Egennytte" med den motivering, at „efter de Forudsætninger, han [Bernstorff] havde for at kende Schimmelmanns Færd, maa hans Vidnesbyrd anses for afgørende, ubønhørlig streng og nøjeregnende som han var i alle slige Sager" (s. 88 f.).

Om den centrale kildegruppe, A. P. Bernstorffs breve til Reventlow hedder det, at den „er ikke blot samtidig, men de mange Tilfælde, hvor Kontrol er mulig, viser, at den er i høj Grad tilforladelig. Bernstorffs Loyalitet og Sandhedskærlighed gennemtrænger den, den personlige Farve fjernes let fra det rene Sagforhold". I betragtning af at Friis' mål er at beskrive en magtkamp, hvori Bernstorff var deltager, er denne kildekritiske vurdering jo ejendommelig.

Det nævnes i en af nekrologerne over Friis, at han ønskede at arbejde som en dommer, der afsiger sin kendelse efter at have hørt alle parter og vurderet alle relevante oplysninger. (Københavns Universitets Festskrift 1950). Det gælder i det mindste ikke i disputatsen. Her høres bestandig kun én af parterne: „Bernstorff var traadt ind i Konseillet med Krav til sig og alle om et uophørligt Arbejde for at rejse Danmark efter Struenseeperiodens Virvar og skabe Fasthed i Regeringen og Lykke for Folket" (s. 97). „Under sin bitre Kritik af et Hofregimente, der kun spreder og splitter i Stedet for at samle og saa, støbes han til den mægtige Førsteminister, der overlegent vælger sine Folk mellem de bedste, giver dem Frihed og Myndighed, naar de blot er brave og dygtige og deler hans Helhedssyn" (s. 98).

Begejstringen for Bernstorff er så at sige det medium, hvorved Friis erkender handlingsforløbet 1773–80. Han bogstavelig græder og jubler med sin hovedperson. Et par eksempler blandt talrige:

Opgøret med Frederik V's konsejl efter Christian VII's tronbestigelse, hvorom jo meget kan siges, både pro et contra, oplever Friis ganske som Bernstorfferne gjorde det, som et udbrud af galskab og nedrighed, der brat afløste en ædel harmoni: „Grund-

volden [for A. P. Bernstorffs stilling] var Frederik V's milde Sind og uforanderlige Godhed for Onkelen og dennes sikre Stilling, som ingen Intriger forstyrrede ... Der var Harmoni i dette Liv, som stod i fuldt Flor i Arbejde og Livsglæde ved Tronskiftet 1766 ... Saa kom Christian VII's Rasetid, Grunden vaklede, Harmonien veg for skærende falske Toner. A. P. Bernstorff delte Onkelens Lidelser under den opslidende Kamp mod al den Galskab og al den Lumpenhed, disse Aar hvirvlede i Vejret, som giftigt kvælende Støv" (s. 27).

Da A. P. Bernstorff omkring årsskiftet 1779/80 troede at stå over for opfyldelsen af sine ønskers mål: den dansk-engelske alliance, skrev han til imødegåelse af projektets modstandere i kabinet og konsejl, der ængsteligt påpegede, at man styrede mod krig: „... je grösser ein Plan, je grössere sind auch allemahl die Schwierigkeiten ... es ist nicht möglich allezeit und in jedem Augenblick vollkommen ruhige Sicherheit mit ruhmvoller Tätigkeit zu verbinden". Det er Bernstorff til hest.

120 år senere sprang Friis op bag på hesten med dette ildnende udråb: „Da, om nogensinde, havde vort Land Mulighed for at komme til at spille en stor Rolle. Var Bernstorffs Ideal naaet, var en fast dansk-engelsk Alliance blevet skabt i 1780, da var vort Lands Fremtid maaske blevet rigere paa lyse Muligheder" (s. 196).

Dette er, som enhver kan se, ikke kritisk historieforskning i den betydning, Friis selv eller hans generation af historikere bekendte sig til og hævdede at praktisere. Hvad Friis her gør, er ikke af kilderne at uddrage sikre kendsgerninger endsige at fjerne personlig farve fra rene sagforhold, men at mætte sig med kildernes følelsesindhold til det punkt, hvor han begynder at svinge med.

Der kan på den historiske kildekritiks vegne rettes alvorlige indvendinger mod Friis' disputats, men det interessante – og så vidt jeg kan se i samtiden upåagtede – ved den er, at her, midt i positivismens fejreste sommer, trådte ind på den historiske forsknings scene en mand med et kunstnerisk sinds evne og trang til at erkende ved begejstringens medium. Der var i „A. P. Bernstorff og Ove Høegh Guldberg" løfter om mærkelige ting, løfter som blev indfriet 4 år senere med første bind af „Bernstorfferne og Danmark".

Friis' store arbejde om Bernstorfferne er et værk, som det er meget vanskeligt for en moderne, konventionelt arbejdende og tænkende historiker at komme til rette med. Vi tvinges i vor fortravlethed til at opfatte og anvende alle historiske fremstillinger som håndbøger og irriteres derfor let, når vi søger at finde en eller anden konkret oplysning i Friis' bog. Det kan man nemlig ikke. Dens mange hundrede store sider indeholder forbavsende få positiviteter. 1. bind, som jeg her især skal beskæftige mig med, dækker bl.a. de første 18 år af J. H. E. Bernstorffs diplomatiske karriere, men det indeholder ikke en eneste, sagligt nogenlunde omfattende analyse af et spørgsmål, Bernstorff i denne periode har haft mellem hænder. Mest udførligt behandler Friis Bernstorffs projekt 1747–48 til udvikling af den dansk-franske samhandel, men han slipper det præcist i det øjeblik, Bernstorff selv slap det, og med den karakteristiske bemærkning: „Om det var af Ligegyldighed eller fordi nøgterne Overvejelser viste dem [medlemmerne af Kommercekollegiet] Umuligheden af at røre ved saa stor en Opgave, kunde Bernstorff ikke skønne" (s. 167). En og anden ville måske finde, at det her var historikerens opgave at skønne.

Men man tilgiver gerne bogen denne og andre ejendommeligheder, når man først ved at gennemlæse den opmærksomt og i sammenhæng har fået blik for dens særprægede, i dansk historiografi måske enestående karakter. Den er en videnskabelig historisk fremstilling, skrevet som et kunstværk over et episk motiv, der fungerer som et ordnende princip både for kompositionen og for stilen.

„Bernstorfferne og Danmark" I er en indføring i den bernstorffske familiemytologi, det er *fortællingen* om de to brødre, Johan Hartvig Ernst og Andreas Gottlieb, hvis liv skildres som formet af familiestatutten af 1720, der „gennem to hundrede Aar har været Grundlaget for den bernstorffske Slægts Tilværelse" og af bedstefaderens bestemmelse om, at den første skulle drage ud i verden og forøge slægtens ry, medens den anden skulle blive hjemme og varetage familiens godsbesiddelse (s. 13–21, 267f.). Den skildrer med stor effekt kontrasten mellem de to brødres ydre livsvilkår, det blændende, forfinede liv i Paris og den trygge, rustikke tilværelse i Mecklenburg, og anskueliggør med utrolig indlevelse fæl-

lesskabet inden for familien, i de fælles traditioner, hvoraf den protestantiske tro af Friis opfattes som det konstituerende element. Alle bogens linier løber sammen i afsnittet „Vejen til Gartow", et af de mest storartede stykker sprogkunst i den danske historiske litteratur, hvor Friis skildrer J. H. E. Bernstorffs rejse *hjem* til Gartow og broderen (s. 267–71).

Læseren af 1. bind af „Bernstorfferne og Danmark" må give Edvard Holm ret; man gætter ikke, at forfatteren er radikal. Nok brænder tampen, hvor Friis i et meget langt afsnit skildrer, hvorledes J. H. E. Bernstorff i 1740'erne gik ud og ind i de parisiske saloner, hvor radikalismen netop da blev til, og hvor han mødte d'Argenson, Montesquieu og andre af lærefædrene – og forblev så godt som upåvirket af det: „Hans inderste Væsen er omgivet med en Skal af Traditioner". Men der er ingen anklage i det, højst en let beklagende konstateren: at Bernstorff „var ingen original eller nyskabende politisk Aand" – og samtidig en utvetydig beundring for hans fastholden ved den protestantiske fromhed, hvori han var opdraget (s. 202–24).

En og anden vil måske endog finde det forbavsende, om ikke upassende, at et fremtrædende medlem af en politisk bevægelse, blandt hvis fornemste mål var gennem skolevæsenet at nedbryde ulighederne i samfundet, i sit afsluttende overblik over Bernstorffs uddannelse kunne skrive, at „han var ikke opdraget til den Gennemsnitskultur, hvor Maalet nedstemmes efter de manges Ævner" (s. 42).

Historikerne af den moderne kildekritiske skole var fælles om den opfattelse, at den historiske forsker kunne og burde læse kilderne „objektivt", uhildet af egne meninger. Men de forstod i praksis forskellige ting ved det, og her spillede deres forskellige personlige psyke en væsentlig rolle. P. Munch f.eks. var af den opfattelse, at et objektivt studium af historiens væsentlige udviklingslinier videnskabeligt bekræftede rigtigheden af radikalismens politiske ideer. For Friis betød objektivitetskravet – måske i højere grad end han selv var sig bevidst – en mulighed for konkret at *indleve* sig i historiens handlende personer, at opleve verden gennem dem – at slippe sig selv.

Friis fuldendte ikke det store bernstorffske projekt. Af papirerne

udkom 1904–13 tre store bind, som dog langtfra udtømte brevsamlingerne. Af „Bernstorfferne og Danmark" udsendte han i 1919 et andet bind med undertitlen „J. H. E. Bernstorff i Frederik V's Konsejl". Det er langt svagere end første bind. Bedømt som „almindelig" historieskrivning har det de samme ejendommeligheder, men det mangler „det andet mønster", der gør første bind så fascinerende. Men da var hans engagement også forlængst andetsteds henne, i den sønderjyske sag som historie, men især som aktuel politik.

Aage Friis' interesse for de danske nordslesvigere går tilbage til hans tidligste ungdom. Han fortæller selv, at han allerede som skoledreng tog initiativet til dannelsen af en slesvigsk forening på sin hjemegn, og at han bad H. P. Hanssen komme og tale i den. Hvorledes dette nu end forholder sig, blev forbindelsen med H. P. Hanssen grundlaget for hans politiske virksomhed for den nordslesvigske sag. Knap 21 år gammel besøgte han i 1891 Sønderjylland, hvor han frejdigt opsøgte de danske førere for at erkyndige sig om stemninger og tilstande. Som i historien erkendte han også i virkeligheden ved begejstringens medium: „Friis befinder sig formodentlig endnu i Sønderjylland og synes overvættes begejstret for alt, hvad han hører, i hvert fald bruger han de drabeligste superlativer og skriver i saa alvorlig en tone, som nogen præst prædiker", skrev P. Munch i sommeren 1891 til J. P. Jacobsen, der let bekymret svarede: „Jeg haaber baade for Sønderjydernes og min egen Skyld, at Friis forlængst har betraadt sit Fædrelands Grund, hvordan skal jeg ellers kunne staa for de Skybrud af Begejstringssuperlativer, hvormed han vil faa Sortedamsøen til at rejse sine Bølger". (En ungdomsbrevveksling I (1962) s. 98, 101f).

I 1892 startede Friis sammen med P. Munch og et par andre studiekammerater et korrespondancebureau, som til danske blade tilbød artikler om forholdene i Sønderjylland; stoffet leveredes til dels af H. P. Hanssen. Friis' første artikel stod i dagbladet „Danmark" den 27. juni 1892. Den beskæftigede sig med et spørgsmål, som siden skulle komme til at optage ham stærkt: de radikales holdning til det sønderjyske spørgsmål. Friis vender sig mod „den Anskuelse, der ret jevnlig kommer til Orde i „Politiken"s Spalter,

den der vel kan udtrykkes ved, at vi hverken kan forlange, at det store Tyskland skal tage Hensyn til de 200.000 Danske, ej heller lade Fordringen derom forstyrre det ekstra gode Forhold til vore nære Naboer mod Syd, som „Politiken" har sat sig til Opgave i Tide og Utide at virke for". Friis udtrykker håb om, at de radikale vil forstå „at der i Sønderjydernes Kamp mod Germanismen gemmer sig et Element til, foruden det rent nationale, nemlig en Kamp for simple Menneskerettigheder".

Det var for adskillige af de unge akademikere, som i begyndelsen af 1890'erne nærmede sig de radikale, et problem, at den ældre generation af „europæere", og ikke mindst Hørup betragtede arbejdet for de dansksindede sønderjyder med stor skepsis. En af tankerne bag korrespondancebureauet var netop at gøre den sønderjyske sag acceptabel for alle afskygninger af Venstre.

Ved Systemskiftet lysnede det. Hørup gik af som redaktør af „Politiken", og det lykkedes Friis og H. P. Hanssen at overtale hans efterfølger, Edvard Brandes til i bladet at give plads for en mere positiv holdning til den sønderjyske sag. Fra 1902 og især efter at Cavling og Ove Rode i 1905 havde overtaget redaktionen tegnede Friis „Politiken"s sønderjyske linie.

Samtidig bearbejdede han udenrigsministrene Deuntzer og Raben-Levetzau med memoranda, hvori han argumenterede dels for en livligere forbindelse mellem de danske sønderjyder, dvs. H. P. Hanssen, og Udenrigsministeriet dels for en mere aktiv og smidig dansk politik over for Tyskland med det formål at lette vilkårene for de dansksindede. Kulminationen på disse bestræbelser blev optantbørnskonventionen af 1907.

Det er ikke stedet her at afgøre, hvormeget i denne politiske nyorientering der skyldtes H. P. Hanssen, hvormeget Friis og hvormeget Venstres eget ønske om en mere aktiv politik. For Friis betød disse år, at han i en kombination af videnskabeligt, journalistisk og politisk arbejde fik lov at udvikle og anvende sine forskellige evner i en grad, der sjældent er blevet forundt nogen dansk historiker.

I 1907 fik han en halvofficiel stilling som Udenrigsministeriets konsulent i sønderjyske spørgsmål, og i 1910 åbnede sig end større perspektiver. Udenrigsministeriet oprettede da et bureau med den

opgave at formidle kontakt mellem ministeriet og den inden- og udenlandske presse. Som chef med direkte referat til ministeren ansattes – til nogen forbløffelse for professionelle pressefolk – Aage Friis. Omstændighederne omkring udnævnelsen er lidt dunkle. Friis hævdede selv siden, at han kun meget modvilligt havde taget imod stillingen. Bedre kender vi hans tanker om, hvad et sådant pressebureau kunne udrette. I november 1908 udarbejdede han efter udenrigsminister Ahlefeldts anmodning et memorandum om en „fast Forbindelse mellem Udenrigsministeriet og Pressen".

Det er værd at se lidt nøjere på dette aktstykke, for det viser, til hvilke højder Friis' organisatoriske fantasi kunne stige, når han følte, at han arbejdede med på en stor sag. (UM jnr. 110 D 1).

I forholdet til den indenlandske presse var hovedformålet for et udenrigsministerielt „Pressekontor" ifølge Friis intet mindre end „at den samlede danske Presse paa dette Omraade uden Partiskel maa komme til at virke i samme Retning som Regeringen." Retningen er nok så farveløst angivet som: „Landets absolutte Neutralitet og gode Forhold til alle Stater", men i virkeligheden er der jo tale om regeringens konkrete udenrigspolitik. Dette mål skulle søges nået ved en række forskellige foranstaltninger: „Hvor det drejer sig om vigtigere Forhold eller indgribende Afgørelser, bør det i rette Tid overvejes, i hvilken Grad man bør søge Samvirken med hele Pressen eller efter Omstændighederne med enkelte Blade for systematisk at oplyse, vejlede eller berolige den offentlige Mening ... Undertiden vil det, hvor det i vigtige Spørgsmaal drejer sig om at paavirke et Blads Holdning være nødvendigt at gaa Omveje, f.Eks. gennem Rigsdagsmænd eller andre, der kan influere paa Bladets Redaktion". Målet var „at Pressekontoret og dets Leder efterhaanden erhverver sig baade saglig og personlig Autoritet"; når journalisterne forstod, at de havde fordel af at henvende sig i bureauet, ville de „tage mere og mere Hensyn til de Henstillinger, der gøres dem, om den Maade, hvorpaa de bør behandle udenrigspolitiske Spørgsmaal". En fremgangsmåde, som efter Friis' mening burde anvendes langt mere end hidtil, var den, at pressebureauet udarbejdede eller bestilte artikler, „skrevne i en bestemt Aand og med en bestemt Hensigt" og fik dem optaget i danske blade.

Om påvirkning af den udenlandske presse hedder det dramatisk, at det er „ubestrideligt et af de bedste Forsvarsvaaben, som et lille Land besidder, og det kan under en international Krise blive skæbnesvangert, hvis vi ikke er i Stand til at benytte det". Også her mener Friis, at „der ofte vil blive Anledning til at lade Danske eller Fremmede skrive Artikler i bestemt Øjemed; i saadanne Tilfælde vil det ofte være nødvendigt at yde et (klækkeligt) Honorar derfor".

Man kan have forskellig mening om tilladeligheden af de her beskrevne fremgangsmåder, der vel i varierende omfang er blevet anvendt af alle regeringer, sålænge der har eksisteret en presse. Det, som i denne forbindelse er værd at lægge mærke til, er den åbenlyse fascination, hvormed Friis beskriver denne virksomhed, og den betydning, han så at sige lader sig henrive til at tillægge den.

Det må ved bedømmelsen af Friis' forestillinger om pressebureauet tages i betragtning, hvor få midler der reelt stod til rådighed for en aktiv dansk udenrigspolitik i årene op til 1. Verdenskrig. Ganske særlig for den, der som Friis skulle få et begejstret engagement i de danske sønderjyders sag og en konstitutionel trang til at udrette noget til at leve i hus med en radikals vurdering af Danmarks udenrigspolitiske handlingsmuligheder, hang de oplagte løsninger ikke på træerne.

Selvom der ubestrideligt klæber et præg af manipulation ved Friis' betragtninger om at „vejlede" den offentlige opinion, bør man ikke overse, at han livet igennem havde en ærlig vilje til at sætte sin videnskabelige skoling ind på åbent at imødegå, hvad han fandt var fordomme og ufunderede opfattelser, med nøgterne vurderinger og faktiske oplysninger.

Et eksempel herpå er bogen om Bismarck fra 1909. Han vedkender sig i forordet åbent dens politiske hensigt: „Det er saare forstaaeligt, at danske Folk hidtil ikke er kommet til Ligevægt over for Bismarck. Had og Frygt blev Grundstemningen over for ham og for de flestes Vedkommende ogsaa over for det bismarckske Tyskland ... Den Forstaaelse er først langsomt begyndt at vaagne, at det for vort Folk fremfor alt gælder om, i vor Betragtning af Udlandets Personer og Forhold at trænge vore Følelser tilbage, se

skarpt og dømme sikkert, saa vi kan vinde virkelig Klarhed over, hvad der vokser op omkring os og venter os . . .Det turde være paa Tide, at vi ogsaa paa dansk Grund optager Bismarcks mægtige Skikkelse og den Verden, som han skabte om sig, til historisk Fremstilling og politisk Vurdering".

Det kan siges at vidne om Friis' mod, at han som sit bidrag til bestræbelserne for at orientere den danske offentlighed mod et ædrueligere forhold til Tyskland valgte at gå løs på det store dyr i Åbenbaringen. Men han kunne ret beset næppe gøre andet. Som han forstod Danmark i det 18. århundrede, gennem hvad han opfattede som dets ledende personligheder, Bernstorfferne, måtte han forstå det moderne Tyskland gennem Bismarck.

Også det var han sig fuldt bevidst. Forordet indeholder en skarpt pointeret stillingtagen til den materielle, kvantitative historieforskning, hvis ret han ikke nægter, men overfor hvilken han bestemt hævder den store personligheds betydning: „Den tekniske og sociale Udvikling beherskes af Masserne. Det enkelte Menneskes Arbejde er en uendelig lille Brøkdel af Millioners Virken . . . Individet forsvinder bag de sociale Grundkræfter. Historikeren vender sig derfor under sin Søgen efter Sammenhængen i Verdensudviklingen med stigende Opmærksomhed mod de materielle Aarsager til Menneskesamfundenes Forandring. Men netop naar man beskæftiger sig med et saa mægtigt historisk Fænomen som det moderne tyske Riges Skabelse og første Udvikling, tvinges man til ikke at glemme Individets Indsats i Verdensudviklingen". „Bismarcks Skikkelse er for Historikeren uendelig fængslende; her har vi, der ofte under Indtrykket af den moderne sociale Udvikling fristes til at glemme Individet for Mængden, tæt op ad os et mægtigt Eksempel paa den Enkeltes selvstændige Værdi, paa det store Menneskes Indgriben i Historien".

Friis' opfattelse af de store historiske personligheder har endnu en dimension. Han har blik for deres betydning som overindividuelle størrelser, som det, han kalder hero'er: „I alt tysk Liv møder man hans [Bismarcks] Skikkelse, og hans Tanker, hans Taler og Breve, som hans Love og Anordninger, hans „Gedanken und Erinnerungen" er Prøvestene for alt nyt . . . I hans Livsførelse opledes de Menneskeidealer, der skal stemples som ægte tyske".

Det kunne være blevet en spændende bog – også fordi Friis her bandt an med en personlighed, han fra begyndelsen opfattede som sammensat af gode og dårlige egenskaber. Men den forblev en torso; fremstillingen førtes aldrig længere end til 1848.

I 1911 kuldsejlede Friis med sit pressebureau. Han havde forgæves søgt at få en dansk kulturpersonlighed til at vejlede den tyske offentlighed i de nye signaler i dansk udenrigspolitik. Marcus Rubin havde da tilbudt at gøre det anonymt i tidsskriftet „Preussische Jahrbücher". I deres iver for at berolige tyskerne havde Rubin anvendt og Friis (og i øvrigt både udenrigsministeren og H. P. Hanssen) godkendt udtryk, der ophidsede mange danske i Nordslesvig og i kongeriget. Udenrigsministeriet følte sig af opinionen tvunget til at lægge pressebureauet på is. I 1913 søgte og fik Friis det professorat i historie ved Københavns Universitet, som var blevet ledigt ved J. A. Fridericias død.

Jeg skal ikke her forsøge nogen karakteristik af Aage Friis som universitetslærer. Derimod vil jeg prøve at sige lidt om hans fejder med Erik Arup. Når det i en af nekrologerne over Friis kunne siges, at „den dybe modsætning mellem ham og Arup betød en skæbnesvanger svækkelse af historisk videnskab, ved Universitetet som udenfor" (Københavns Universitets Festskrift 1950) er de vel ikke til at komme udenom.

Jeg skal indskrænke mig til at behandle polemikken om Rantzau-Aschebergs sendelse 1762, som udspillede sig i Historisk Tidsskrift i 1920–21 (HT 9. r. I–II). Men først nogle ord til karakteristik af de stridende.

Overfladisk set havde Arup og Friis meget tilfælles som historikere. De betegnede begge hårdnakket sig selv som elever af Erslev, de bekendte sig begge livet igennem til den opfattelse, at historieforskning grundlæggende er en sag for forstanden, at historikeren ved hjælp af den kildekritiske metode kan uddrage sikre kendsgerninger, som han derpå kan skrive på eller til nød digte over, men ikke udenfor. Men i den måde, hvorpå de faktisk drev historisk forskning var de fundamentalt forskellige fra hinanden – og fra den lære de begge bekendte sig til.

Det karakteristiske ved forskningsprocessen hos Arup kan efter

min mening beskrives på den måde, at han satte sin vilje og sit intellekt ind på at tvinge kilderne til at sige det, som hans grundholdninger forlangte, at de skulle sige. Det er ofte sagt, at Arup projicerede sin kærlighed til andelsbevægelsen og sin uvilje mod militæret ned i Danmarks middelalder, og der er jo meget om det. Som for Munch spillede for Arup politiske ideer en stor rolle for hans syn på den historiske udvikling, men han var samtidig lidenskabeligt optaget af det konkrete historiske handlingsforløb og af at erkende sandheden om det. Derved fik hans arbejde med kilderne karakter af en kamp, hvorved hans personlighed tilegnede sig eller undertiden bemægtigede sig fortiden.

Friis' fremgangsmåde var den, at han valgte et standpunkt – helst en person, *i* fortiden og fra denne position åbnede sig for kilderne, stillede sig til rådighed for dem, mættede sig med dem.

Arup og Friis tilhørte samme radikale parti, men deres veje ind i det var forskellige. Arup var en radikal af Hørups og Georg Brandes' slægt, Friis kom af de frisindede grundtvigianere. Når Arup i sin anmeldelse af Erslevs bog om Augustenborgernes arvekrav (HT 8. r. VI) udslyngede, at „den Historiker, der i Kritiken ser selve den historiske Forskens Eksistensberettigelse, fordi den alene er Vejen til Sandheden om Livet i Fortiden, hensætter en saadan kritisk Anmærkning [Erslevs tvivl om Danmarks ret til Slesvig efter Inkorporationen], hvilken end dens Genstand er, med en naturlig Selvfølgelighed, han ikke dvæler videre ved, men den Historiker, der mener, at han udover Forskningen har et Kald, for ham er den samme kritiske Anmærkning som Sennop udi Næsen. Thi i Kaldets Væsen ligger der nu engang at være opbyggende og fastholdende, i den kritiske Bemærknings at være nedbrydende og nybrydende", så gav han et indforstået signalement af, hvad de konservative kaldte en rodløs radikaler, manden der ikke føler loyalitet over for nogen eller noget udover sin egen opfattelse af sandheden.

På Friis øvede denne rolle som ensom kritisk ulv ingen tiltrækning. Den som havde ventet, at det ville slå gnister, da han som den første af Erslevs elever i 1899 disputerede på et emne i Edvard Holms periode, blev skuffet. „Hvad der synes mig udtømmende behandlet af andre, saaledes Hovedsider af Bernstorffs

Udenrigspolitik, har jeg kun omtalt, hvor Sammenhængen krævede det" hedder det i forordet. For Friis henhørte historiografien ikke under den vulkanske geologi, men under læren om sedimenterne.

I 1920 lagde Arup ud i Historisk Tidsskrift med den første af sine „Kritiske Studier i nyere dansk Historie".I indledningen hensatte han den kritiske anmærkning, at det vel var et almeneuropæisk fænomen, at der ikke lå et ordentlig kildekritisk arbejde til grund for fremstillinger af nyere historie, men „jeg tror, at jeg uden at træde Forskningen i nyere dansk Historie for nær tør sige, at det er et i særlig Grad fremtrædende Træk indenfor dansk Historieforskning".

I næste nummer af Historisk Tidsskrift offentliggjorde Friis en imødegåelse – ikke af Arups kritiske studie, men af hans da 7 år gamle artikel om Rantzau-Aschebergs sendelse til Rusland under krisen 1762 (HT 8. r. IV). Friis søgte, efter min mening med held, at påvise, at Arups i virkeligheden meget skitseagtige, men med stort fynd fremførte teori om et dybtgående modsætningsforhold mellem J. H. E. Bernstorff og A. G. Moltke i 1762 kun kan bygge på fortolkning af nogle ganske få steder i Bernstorffs ordrer, og at denne fortolkning i lyset af, hvad vi ved fra mange andre kilder, ikke er forsvarlig.

Friis går derefter over til det principielle: „Historikere, der behandler Emner fra 18. Aarhundrede har ofte rige Kilder og behøver ikke at bygge Bro eller søge Forklaring ved Hjælp af Hypoteser; de kan tilvejebringe en pragmatisk Fremstilling ved omhyggelig Udtømning af Stoffet og kritisk Vurdering af dette. Historikere, der arbejder i andre Perioder med nødtørftigt Materiale, tvinges vel ofte til Hypoteser, fordi de ingen anden Mulighed har for at komme fremad, men ved Brugen af Materiale fra 18. Aarhundrede bør man efter mit Skøn baade af principielle og praktiske Grunde være forsigtig med at opstille Hypoteser, og i alt Fald sikre sig, at de ikke omstødes alene ved en udtømmende Bearbejdelse af det foreliggende Kildemateriale".

Arup veg ikke en tomme; han opretholdt under udfoldelsen af megen ufordragelighed sin opfattelse på alle punkter. Men også han fik anledning til interessante generelle bemærkninger. Han

tager udgangspunkt i spørgsmålet om forholdet mellem Bernstorff og Moltke og spørger, om en generel dom, at det var godt, overhovedet har nogen værdi: „Hvis min ærede Kritiker var en middelalderlig Munk, ukendt med det politiske Livs Foreteelser, kunde jeg begribe hans Tro paa, at en saadan Forklaring af Forholdet mellem to ledende selvbevidste Politikere var tilstrækkelig ... Hvor vil Professor Friis blandt nutidige Statsmænd af den Art og Rang, der her er Tale om, finde Forhold, der svarer til det, han her supponerer? Et udmærket loyalt Samarbejde, naar Tiden er til det – ja naturligvis. Men enhver Politiker, der deltager i et saadant vil vide, at det maa være begrænset efter Tid og Forhold".

Friis og Arup får jo her sagt ikke så lidt om hinanden, og om sig selv. Friis sætter ubestridelig fingeren på et ømt punkt. Arup havde ikke dannet sig sin opfattelse af handlingsforløbet i 1762 ved tålmodigt at udrede de mange kildeudsagns filtrede væv; han havde ved et rask hug gjort sig til herre over kilderne. Hans kildebehandling var ofte og ret udpræget i de kortere kritiske studier den robuste forhørsdommers, der søger sandheden mindre i afhørtes forklaring, end i hvad den utilsigtet røber, og i sin egen erfaring om verdens indretning og den menneskelige natur.

Friis beskrivelse af sit eget historieteoretiske standpunkt måtte – om den ikke modsagdes af et studium af hans skrifter – placere ham som den måske mest renlivede positivist, der har skrevet historie i Danmark. Forestillingen om, at den historiske sandhed stiger op af kilderne og prenter sig på historikerens tabula rasa, er næppe nogensinde udtrykt mere konsekvent end her. Standpunktet svarede ikke til praksis, men det var ikke uden konsekvenser for den.

Arups modbemærkninger belyser meget godt dette forhold. Indenfor rammerne af det „aprioriske" valg af synspunkt, som han tilsyneladende ikke var sig bevidst, eller som han måske mente var uden betydning for forskningsprocessen, var Friis bundet af en art skrifttroskab, der forbød ham at hæve blikket fra de bevarede kilder og anvende analytiske metoder.

Arups kritik afslører også i hvilken grad Friis var begrænset i sit valg af kilder. Private breve og diplomatiske akter var de kildegrupper, han fortrinsvis arbejdede med og følte sig hjemme i –

som før ham Edvard Holm havde gjort det. Arup anker med rette over, at Friis i 2. bind af „Bernstorfferne og Danmark" udtaler sig positivt om den ældre Bernstorffs ledelse af Kommercekollegiet uden at have udnyttet det store stof om danske fabrikker, som han selv nævner i en note. Men Arup peger ejendommeligt nok ikke på den egentlige grund: at Friis veg tilbage for at anvende kvantitative metoder.

Selv den, der som jeg kan være skeptisk over for de kvantitative synsmåders sejrsgang i historieforskningen, tvinges ved at læse Friis' arbejder om det 18. århundrede til at indrømme, hvilket fremskridt deres indførelse var, og hvilken begrænsning det betød, at Friis – i modsætning til f.eks. P. Munch – ikke bekvemmede sig til at tage dem i anvendelse. Man kunne ønske, at han var nået til at udnytte det store materiale om den nationale sammensætning af Helstatens embedskorps, som han gennem mange år indsamlede. Her ville stoffet så at sige have påtvunget ham metoderne.

I 1919 påtog Aage Friis sig det arbejde, som skulle beslaglægge en væsentlig del af hans kræfter i de sidste 30 år af hans liv: Skildringen og dokumentationen af det nordslesvigske spørgsmåls diplomatiske historie mellem 1864 og 1879. Det blev til to store rækker af aktpublikationer, én med de danske og én med de udenlandske akter, foruden en bred fremstilling i 4 svære bind.

Der var flere undertoner, når Friis som motto for første bind af fremstillingen satte Ranke-citatet: „Ich will nur zeigen, wie es eigentlich gewesen". Der var naturligvis en pointe i at anvende et axiom af den historiske kildekritiks tyske fader som motto for et værk, der fra dansk side skulle være det sidste ord i en lang dansk-tysk strid. Der var også den programerklæring, at nu skulle de løse formodninger og de partiske vurderinger endelig og for altid erstattes af den sikre dom. „Den Redegørelse, der paatænkes, skal bygge paa et saa alsidigt Stof, at den kan blive virkelig historisk objektiv ... den danske Regerings Handlinger og Motiver kan fremlægges ganske aabent" skrev han i en præsentationsartikel i 1921 i Fyens Venstreblad.

Det store værk havde alle betingelser for at blive kulminationen

af Friis' indsats. Tungt rustet trådte han her frem som historiker ex officio, som det danske folks og den udenlandske offentligheds vejleder i den rette forståelse af et væsentligt spørgsmål i vor fortid; det var blevet ham forundt at samle og tilegne sig alt tilgængeligt materiale om den sag, der siden hans tidligste ungdom havde optaget ham mere end noget andet.

„Den danske Regering og det nordslesvigske Spørgsmaal" rummer ubestridelig glimrende personkarakteristikker og er en grundig indføring i et meget omfattende og til dels vanskelig fortolkeligt stof. Når arbejdet i dag må overlade pladsen som hovedværket i Friis' produktion til 1. bind af „Bernstorfferne og Danmark" skyldes det måske ikke mindst, at det i to henseender: sit emne, det sønderjyske spørgsmål, og sin genre, den klassiske diplomatiske historie, i ualmindelig grad har haft tidsåndens udvikling imod sig. Den opfattelse, som forsigtigt kom til udtryk allerede i en af nekrologerne over Friis (Københavns Universitets Festskrift 1950): at der ikke var et rimeligt forhold mellem den kolossale arbejdsindsats og det belyste problems betydning, er utvivlsomt i dag den almindelige blandt historikere.

Så urimeligt det i og for sig er at lade bedømmelsen af et historisk forskningsarbejde farve af de til enhver tid herskende opfattelser af, hvad der er interessant og betydningsfuldt i historien, vil jeg dog som afslutning på denne skitse af historikeren Aage Friis udtrykke en ganske subjektiv opfattelse af, hvad han måske kunne have givet dansk historieforskning, hvis han havde anvendt en del af sine sidste 30 år til noget andet.

Opfattelsen er som sagt subjektiv, men ikke uden relation til, hvad Friis faktisk udrettede, for så vidt som den grunder sig på det sidste større arbejde, han fik publiceret: „I Samarbejde og Venskab med H. P. Hanssen gennem halvhundrede Aar" (Bogen om H. P. Hanssen, 1948). Friis' hensigt var her at tegne en erindringsskitse af det fælles arbejde for den nordslesvigske sag, men han gav samtidig et glimrende og dybt indforstået portræt af en moderne politiker i arbejde. Man mærker, at han – i modsætning til, hvad Arup stærkt antydede – havde en udmærket forståelse af, hvorledes politik formes og bedrives: „Jeg kom til at beundre den Klogskab og Værdighed, hvormed Hanssen forstod at

omgås tyske Politikere og med fin Nuancering efter de enkeltes politiske Standpunkter, Interesser og Individualiteter taktfuldt at udnytte dem til Gavn for sin Sag. Stedse havde han denne for Øje, men han fremlagde den ikke i Tide og Utide. Han søgte ikke at vinde nogen ved tillavet Elskværdighed, men havde en særlig Evne til at sætte sig ind i de andre Herrers Synspunkter og Forudsætninger ... Her i Berlin fik jeg suppleret mit Indtryk af hans store Evne til at behandle Mennesker. Jeg forstod i disse Aar, hvor fremragende en Politiker han var. Hvis Nordslesvig før en Verdenskrig og uden det Slid paa hans Kraft den forvoldte, var kommet tilbage til Danmark, vilde Hanssen utvivlsomt være kommet ind i dansk Politik som en første Rangs Fører" (s. 123f.). Også det politiske handlingsmenneskes troløshed over for dem, som ikke er anvendelige i øjeblikkets situation, indgik i Friis' erfaringsmateriale: „Efter Berlinerbesøget [1918] blev vort Samarbejde ganske naturligt af begrænset Omfang ... Det laa nu heller ikke for ham, naar det ikke tjente de praktiske Formaal, han i ethvert Øjeblik ansaa for de vigtigste, at lægge Vægt paa tidligere Forbindelser. I Modsætning til sin Hustru lod han stundom de skiftende Interesser virke stærkest" (s. 129).

Den forståelse af politikere, som Friis her i et glimt afslører, kunne jeg ønske, at han i stor skala havde anvendt på nogle af vore andre politiske førere, på Berg, på Boisen, på J. C. Christensen. Måske kunne han så have lært os noget om, at de kvantitative og politologiske metoder, der nu om dage tilsyneladende er det eneste accepterede indhold af en politisk historikers værktøjskasse, ikke rækker til en rimelig forståelse af det, som er genstanden for vor lærde flid, men at de må suppleres i det mindste med en virkelig *indsigt* i, hvordan de mennesker, for hvem politik er en livsform, tænker og handler.

Det kan indvendes, at Friis ikke skrev historie, men erindringer, da han skildrede H. P. Hanssen, og at de begrænsninger, hans opfattelse af kildekritikkens krav lagde på ham, ville have hindret ham i på andre at anvende sin forståelse af H. P. Hanssen som politiker.

Friis opfyldte en vigtig betingelse for indforstået at kunne skildre vore politiske førere, så sandt som en historiker – uden for den del

af metier'en, der til syvende og sidst er matematik eller anden deduktion fra udenadlærte axiomer – bedst kan skildre det i fortiden, som han først har forstået i livet. Men indvendingen rejser det problem, om den videnskabelige historiske skoling under visse omstændigheder kan afskære en historiker fra at sige det om historien, som livet har lært ham. Aage Friis havde så godt som nogen behov for kritisk skole for at kunne styre sin ualmindelige indlevelsesevne. Men man kan godt komme i tvivl om, hvorvidt skolen burde have været Kr. Erslevs.

Den nationale linje i dansk historieskrivning

Af *Troels Fink*

Historieforskningen er en dialog mellem nutid og fortid, således at nutidige mennesker formulerer spørgsmålene og fortiden afgiver svarene, så vidt den nu er i stand dertil, når man betænker, at mange af fortidens vidnesbyrd er gået tabt. Når nutidens mennesker formulerer spørgsmålene, indgår i disse den spørgendes fulde bevidsthed om det samfund, han lever i, de forestillinger, han har om tingenes sammenhæng, hans forståelse af den menneskelige psyke og ikke mindst hans forestilling om de udviklingstendenser, der kendetegner samfundet, man kan også sige, det fremtidsperspektiv, der over kort eller langt bestemmer hans handlemåde. I historien indgår både nutid og fortid, fordi fortiden forstås ud fra nutidige begreber, og nutiden kan man bedre forstå med den indsigt, man vinder gennem studiet af „fortilfælde"; men i historiebevidstheden indgår også en fremtidsforestilling; den kan i visse situationer have visionens karakter, den er i alle tilfælde i det mindste et perspektiv.

Denne opfattelse skal i det følgende eksemplificeres på den nationale historiebevidsthed i Danmark især i forrige århundrede.

Det nittende århundrede var nationalitetens og nationalstatens periode. Nationalstatsideen var drømmen om overensstemmelse mellem stat og nation; ideen om nationen som en politisk enhed, hvis deltagere viste solidaritet og disciplin, og som var villige til at yde de højeste ofre for at nå nationens enhed inden for sikre og anerkendte grænser. Sit fædreland skylder man alt, sagde Rasmus Rask, og englænderne sagde „right or wrong, my country".

I visionen om den nationale stat indgik et stærkt historisk element. Nationernes håb var fremadrettet mod en ny strålende tilværelse for folket, men denne vision virkede også som et spejl, der kastede spørgsmål tilbage til fortiden; en bitter nutid skulle afløses

af en strålende fremtid; tankegangen kan illustreres ved at citere Ingemanns ord fra indledningen til „Kong Valdemar den store og hans mænd" fra 1824:

„stig op af graven du slægt, som døde,
forkynd dit fald og afmal din brøde,
advar os mod udslettelsens dom
og vis os, hvorfra din frelse kom
. . . .
og blunder atter i blødheds drømme,
mit fødeland ved de dybe strømme,
hvad heller raser i blinde lyst
forvildet slægt mod sit eget bryst,
da ryster sjælen og vækker ånden
og styrker hjertet og ruster hånden,
til dansk, til stor og til herlig id,
til Danmarks frelse i nødens tid".

Dette er et meget karakteristisk udtryk for den national-romantiske tankegang.

Nationernes fremtidsforventninger i forbindelse med ofte stærkt kritiske vurderinger af deres aktuelle situation bestemte problemstillingerne, dvs. afgjorde de spørgsmål, der blev rettet til fortiden. Historikernes arbejde blev i det 19. århundrede i almindelighed omfattet med stor interesse af den dannede almenhed. Det skyldtes ikke mindst, at nationen syntes, den fik svar på relevante spørgsmål. Man tilbageprojicerede i mange tilfælde et nationalitetsbegreb, som mere var bestemt af nutidserfaringer og fremtidsforventninger end respekt for de forskellige nationaliteters sidestillede eksistensberettigelse. Nationalstatsinteressen og imperialismen gik godt hånd i hånd.

Der var i det 19. århundrede mange europæiske folkeslag, der drømte om national og statslig genrejsning, hvad enten det nu var tyskerne eller italienerne, der ønskede national samling og enhed, eller det var undertrykte folk som polakker, tjekker, sydslaver, bulgarer og grækere, der længtes efter at kaste lænkerne og leve et liv i national enhed, eller det var danskerne, der ønskede

den nationalt blandede helstat afløst af en formindsket stat, men til gengæld med forret for den danske nation.

Det er karakteristisk, at alle disse nationale aspirationer søgte tilknytningspunkter i nationernes stolte fortid; de nationale helte blev påkaldt, og man så stort på, at den ene nations storhedstid betød undertrykkelse for andre. Omkring 900 nåede f.eks. bulgarernes rige under Simeon fra Sortehavet til Adriaterhavet, fra Thessalien til Karpaterne. Et nyt Storbulgarien i det 19. og 20. århundrede ville kollidere med drømmen om et nyt Storgrækenland og et nyt Storserbien. Serbernes historiske baggrund måtte søges i det 14. århundrede, før tyrkerne slog dem på Solsortesletten i 1389. Ungarernes vision i det 19. århundrede om at samle Stefanskronens lande (Stefan regerede omkring år 1000) betød fornægtelse af slovakernes, kroaternes og rumænernes nationale aspirationer. Tjekkernes krav om selvstændighed for Bøhmen og Mähren betød, at sudetertyskerne måtte underkaste sig osv. osv. Det 19. århundredes nationale konflikter levendegjorde imidlertid fortidens kampe og helte, et utal af statuer minder derom.

På vore breddegrader havde vi som nævnt tilsvarende problemer og tilsvarende helte, tænk blot på biskop Absalon til hest, men problemerne blev i Danmark stærkt komplicerede på grund af helstatens ejendommelige kombination af danske og tyske elementer. En dansk konges tyske embedsmænd tilsidesatte i en gammel dansk provins det danske sprog, for blot at nævne en af ejendommelighederne.

Nationalitetsproblemet blev akut i Danmarks rige, da Frederik VI i begyndelsen af 1830'erne indførte de rådgivende provinsialstænder. Indtil da havde borgerne siden 1660 intet haft at skulle sige, nu måtte de pludselig til at overveje, hvordan det skulle være muligt at udøve den beskedne politiske indflydelse, når den statsretlige enhed i den gamle helstats skikkelse var så håbløst ude af trit med befolkningens nationale bevidsthed. Det meget tøvende forsøg på i stænderforfatningen at forlige uforligelige modsætninger havde i al fald det resultat, at de enheder, der ønskede at leve et politisk liv i fællesskab, begyndte at markere sig; beboerne i Kongeriget Danmark og det overvejende flertal i Nordslesvig inklusive Flensborg ønskede at leve som danske, mens bebo-

erne i hertugdømmet Holsten og flertallet af befolkningen i Sydslesvig ønskede at danne et stat Slesvig-Holsten i forbund med andre tyske stater.

Ingen af parterne accepterede i den første brydningsperiode tanken om Slesvigs deling. Visionen om en genrejsning af det gamle danske rige til Ejderen kolliderede med modpartens vision om et tysk Slesvig-Holsten til Kongeåen. De statsretslige forhold kom på begge sider til at spille en stor rolle ved siden af den rent nationale betragtning. Den „historiske" ret kunne koges ned til ganske få slagord. Slesvig-Holstenerne citerede fra unionsbrevet af 1460 „up ewig ungedelt", og danskerne citerede indskriften på stenen i Rendsborgs byport: „Eidora terminus imperii Romani", Ejderen, det romerske riges grænse. Hertil og ikke længere, mente man med citatet.

Den politiske og militære konflikt i helstaten var fra 1830 til 1864 ledsaget af en statsretslig og national argumentation. I opgøret med tyske magter om Slesvigs stilling havde danske politikere et fast holdepunkt i den kendsgerning, at Danmarks riges grænse lå ved Ejderen; det tyske forbund omfattende Holsten, men ikke Slesvig. Det var et politisk aktiv i en kritisk situation, som man ikke uden videre skulle give afkald på. Det var også et holdepunkt, at dansk nationalitet havde været udbredt over størstedelen af det gamle hertugdømme Slesvig, og endnu i 1850'erne var håbet, om at den gamle folkelige enhed kunne genopstå, ikke bristet. Omvendt bed slesvig-holstenerne sig fast i den påstand, at hertugdømmerne var selvstændige stater, at de var nøje forbundne stater, og at mandsstammen alene havde arveret.

Hvis man vil forstå den nationale linje i dansk historieskrivning, må man holde sig denne kombination af statsretslige argumenter til støtte for nationale aspirationer for øje. Hele katalogen er givet i de par sætninger, jeg lige har nævnt. Danske historikere følte sig kaldet til at eftervise Danmarks statsretslige adkomst til hele Slesvig; der findes derfor en stor litteratur om rækkevidden af arvehyldningen i 1721, da den hertugelige del af Slesvig blev genindlemmet i kronen, for bare at nævne et eksempel. Debatten fortsatte efter 1864. Man bestred den tyske påstand, om at hertugdømmerne var selvstændige stater, og om at de var nøje for-

bundne stater, og augustenborgernes arveret blev diskuteret. Der blev også gjort ihærdige bestræbelser for at eftervise Slesvigs gamle danskhed og med dyb indignation mod tyske overgreb skrev C. F. Allen i 1850'erne om „Det danske sprogs historie i hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland".

Det bedste statsretslige holdepunkt for tyskerne i deres slesvig-holstenske bestræbelser var uklarheden om arvefølgen i det danske monarki, men det fik kun propagandamæssig betydning, og på den særlige augustenborgske fortolkning af arveretten forspildte denne fyrsteslægt for øvrigt enhver chance for at få kongemagten i Danmark; augustenborgerne kunne nok få slesvig-holstenernes støtte i deres teori om deres arveret i hertugdømmerne, men de kunne ikke få denne støtte, hvis slægten også ville gribe efter Danmarks krone. Arvefølgespørgsmålet blev et emne for danske historikere, og er det for så vidt den dag i dag, men man kan ikke længere sætte det i relation hverken til en national vision eller et politisk perspektiv.

Drømmen om Danmark til Ejderen var ledetråd for nationens flertal både i 1848 og 1864. Krigen i 1864 endte med nederlag og en forringet stilling for det danske folk i forhold til tiden før krigen, fordi man mistede den fordel, det trods alt havde været, at alle danske havde været samlet inden for den helstat, der nu gik til grunde. Det danske folk blev splittet, og en del deraf udleveret til et brutalt fremmedherredømme. Ved krigen i 1864 brast mange illusioner, men drømmen om en god fremtid for nationen brast ikke, den skiftede karakter. Vel var der nogle, der holdt usvigeligt fast ved den forestilling, at det var Guds vilje, at Danmarks grænse skulle gå ved Ejderen, men andre blev overbevist om, at den lykkeligste løsning på Danmarks problem ville være en dansk nationalstat, hvor ikke alene alle danske var forenede, men tillige en stat, hvori der så at sige kun boede danske. Grænsen skulle fastlægges i henhold til nationalitetsprincippet; det var et demokratisk, men for øvrigt ganske uhistorisk princip. Nationalitetsprincippet blev først udviklet i Italien, og det passede som hånd i handske til Italiens særlige enhedsbestræbelser. Den på det givne tidspunkt eksisterende befolkning skulle kunne vælge sit statslige tilhørsforhold ved en flertalsafgørelse. I sin abstrakte form lader

princippet sig ikke gennemføre, men næppe noget sted er konsekvensen af det draget så redeligt som i det dansk-tyske forhold.

Efter 1864 blev således en ny vision ledetråd for talrige danske. Snart var der flere, snart færre, der holdt „genforeningshåbet" i live, men da øjeblikket var inde i 1920, var uenigheden alligevel stor; den historiske ret blev igen ført frem i debatten. Men uden et målbevidst, omhyggeligt forarbejde og klare forestillinger hos ledende politikere, havde selvbestemmelsesrettens princip ikke kunnet virkeliggøres, og dets tilhængere havde ikke kunnet holde stand mod øjeblikkets stemningsbølger.

Den nationale linje i dansk historiebevidsthed skal forstås på baggrund af denne det 19. århundredes dobbelte vision, drømmen før 1864 om et Danmark til Ejderen dvs. genrejsningen af det gamle historiske Danmark uden småligt hensyn til nationaliteten og efter 1864 drømmen om det danske Danmark med grænsen draget, hvor sindelaget satte skel. Rigtignok var det gamle begrebsapparat sejlivet, men den nye værdinorm vandt efterhånden frem; visionen om det danske Danmark blev det spejl, hvorfra strålerne kastedes tilbage i historien, og i lyset heraf blev nye problemstillinger ført frem. Det betød en forskydning i vurderingsgrundlaget, men således at „rigsbegrebet" ikke fuldstændig blev skudt til side for „folkebegrebet". Den nationale linje i dansk historieforskning er kendetegnet af begge begreber, men således at „folket" stadig stærkere har fået første prioritet.

I denne sammenhæng rager navnet A. D. Jørgensen frem blandt alle andre. Katastrofen i 1864 gjorde vel ikke A. D. Jørgensen til historiker; det var han nok blevet alligevel, men hans forskning fik en speciel retning. Nationen havde haft falske forestillinger om sine evner og muligheder, mente han, den havde grebet efter høje mål, men det var over evne. I den situation formulerede A. D. Jørgensen sit program: „Dersom vi har en fremtid, tænkte jeg da, så må den bygges på en ædruelig forståelse af vore kår som folk; vi må ikke leve i indbildningen om en stor fremtid eller en glimrende nutid, og vi bør derfor også komme til en sanddru opfattelse af vor fortid. Dette er da mit kald. Ingen fantasier; ingen belysning enten af håbets eller forventningens stråleglans eller af mistvivlens blege rædsler, men den simple jævne sandhed". Og så begyndte

A. D. Jørgensen forfra med et kildestudium med år 800 som udgangspunkt.

Han fik som den første i Danmark øje på den tyske kildekritiske metode. Den passede som fod i hose til hans ædruelige syn på den danske historie. Det er A. D. Jørgensen, der har indledt det systematiserende kildekritiske studium i Danmark. Hans vejleder var ikke Ranke selv, men en nu ukendt historiker Wedekind, der havde skrevet „Noten zu einigen Geschichts-Schreibern". Men A. D. Jørgensen kunne gøre Rankes ord til sine, han ville vise „Wie es eigentlich gewesen". Læser man hans skrifter, så viser han nu ikke alene „Wie es eigentlich gewesen", men også „Wie es hätte sein können" dvs. han fælder domme ud fra sit kendskab til det videre historiske forløb; det gælder særlig den del af hans forfatterskab, der omfatter historiens senere perioder og ganske særlig hans behandling af den dansk-tyske konflikt, som var begyndt i 1830'erne. Det er en konsekvens af forbindelsen mellem den kritiske historiske forskning og det klart markerede politiske fremtidshåb, han nærede om Danmark som en ren og hel nationalstat.

Den klareste konfrontation mellem den gamle og den nye nationale historieopfattelse finder man i en diskussion, der i 1879–80 fandt sted mellem A. D. Jørgensen og den gamle historiker Frederik Barfod. Baggrunden var ophævelsen af Pragfredens § 5, løftet om en folkeafstemning i Nordslesvig. Ophævelsen havde fremkaldt en stærk national bevægelse. Undergangsangsten – mistvivlens blege rædsler, som A. D. Jørgensen sagde – havde fået ny næring i befolkningen, og mange gjorde sig fortrolig med tanken om i givet fald at kæmpe til sidste mand. Et nyt ugeblad blev grundlagt af Ryslinge-præsten Vilhelm Birkedal med højskoleforstander Rasmus Hansen som redaktør. Det hed „Dansk Folkeblad" til stor irritation for venstrepolitikeren Sofus Høgsbro, der igennem en årrække havde udgivet „Dansk Folketidende". „Dansk Folkeblad" havde til hovedopgave på den danske side af grænsen, altså i „kongeriget", som man sagde, at virke for den sønderjyske sag; det var efter redaktionens opfattelse et livs- og dødsspørgsmål for fædrelandet. I programartiklen hed det: „Kan vi ikke få grænsen flyttet tilbage til det sted, hvor historien vidner, at den har gået fra Arilds tid, så kan vi være sikre på, at den over kor-

tere eller længere tid vil blive flyttet mod nord. Danmark vil lidt efter lidt miste sin ydre selvstændighed – og det øvrige Norden vil tid efter anden gå samme vej". Denne erklæring kaldte et indlæg frem fra en „angelbo". Han var ikke tilhænger af en grænse ved Ejderen, men han hævdede, at Danevirke ville være den rette grænse.

I en anmeldelse af det nye blad i „Dansk Folketidende" anførte Høgsbro, at tanken om den historiske grænse var skrinlagt siden 1864; det danske folk rakte så langt, som dansk tunge lyder, var hans konklusion.

Den gamle historieskriver Frederik Barfod gav nu sin støtte til redaktøren af „Dansk Folkeblad". Det var Barfods opfattelse, at Danmark „er den del af jorden, som Vorherre, før historien gryede, gav danerne, at de på den – på intet mere og intet mindre – skulle udvikle sig efter de dem iboende evner". Han accepterede, at der var nogle beboere i Sønderjylland, der var fortyskede, „men Danmarks grænse er ikke flyttet, fordi den har fået to konger, (af hvilken den ene kaldes kejser) i stedet for en" og han sluttede: „På det spørgsmål, hvor må Danmarks statsretslige grænse drages, når det engang tager ende med den tåge, som dog ikke er tættere, end at guds sol kan gennemtrænge den – har jeg intet andet svar end dette:

„Så længe danske mænd ej blodet ænse,
hvor Uffe slog og vandt, er Danmarks grænse".

Enhver anden grænse er for mig spindelvæv, der kan være drillevorn nok, men som ikke kan holde længe; – enhver anden affindelse er for mig kun en foreløbig afbetaling (en à conto betaling, tror jeg, at de lærde kalder den), som jeg, hvis den da ikke var alt for smålig, måske, hvis min stemme blev hørt, ville tilråde at modtage, men dog ikke derfor at give tilståelse for fuld og god betaling. Den kan først finde sted med den rene og skarpe Ejdergrænse".

Dette indlæg følte A. D. Jørgensen som en stærk provokation. Han gjorde opmærksom på det hasarderede i påstanden om, at Danmark var det område, som Gud havde givet danerne, og

nævnte, at med statsgrænsen ved Ejderen var man nået ud over det danske folks naturlige afgrænsning, men omvendt at grænsen ved Kongeåen ikke ydede det danske folk retfærdighed, og så kommer en fundamental sætning for forståelse af fremtidsvisionens plads i historieopfattelsen: „Sagen har dog sin største betydning for *fremtiden*. Skal vi tænke på en gang igen ved forsynets hjælp at få flyttet rigets skel, da må det vel være af vigtighed for os at komme til klarhed over, hvordan vi må *ønske* at få det flyttet, hvad vi i så henseende skal betragte som vort fremtidsmål. Der kan da næppe være delte meninger om, at vi må ønske *rigets* skel sat *der,* hvor *folket* har sin grænse. Ethvert folk beholder ligesom hvert enkelt menneske som en umistelig ret sin fri selvbestemmelse, enhver anden ret og adkomst kan tabes".

A. D. Jørgensen sluttede: Vor historiske grænse er lovformeligt opgivet, vi ønsker den ikke tilbage, „fordi den vilde krænke et andet folks ret, og fordi den nødvendigvis måtte skaffe os nye kampe, som vi ville gå imøde uden fortrøstning til vor sags retfærdighed".

Det epokegørende i denne udtalelse er retfærdighedssynspunktet over for modstanderen; det skurrede slemt i manges øren, at modstanderen også havde en ret, og at det ikke var rådeligt at krænke en sådan ret.[1]

Denne debat er refereret så udførligt, både fordi den klart viser forskellen på den gamle og den nye nationale linje, men også fordi den viser, hvorledes en fremtidsvision kan indgå som et væsentligt led i historieopfattelsen, og fordi den viser konsekvensen af selvbestemmelsesrettens princip i den nationale politik med hensyn til det praktiske forskningsarbejde. Det er modpartens relative ret, der her toner frem. Det blev bestemmende for en stor del af A. D. Jørgensens forskning, at der skulle gøres ret og skel, også i forhold til tyskerne. Det var meget svært for samtidens konservativt tænkende befolkningsdele at godkende denne relativering af retfærdighedsbegrebet. Det kan belyses med et eksempel fra en drøftelse, som A. D. Jørgensen i 1897 havde med pastor Ludvig Hertel, der havde læst A. D. Jørgensens artikler om forholdet til slesvig-holstenerne, og som selv havde skrevet en bog om sin far

1. Historiske Afhandlinger af A. D. Jørgensen bd. 4 (1899) s. 8f.

H. V. Hertel, der som præst i nærheden af Haderslev havde været aktiv i den sønderjyske folkevækkelses første tid i 1840'erne. Der udspandt sig en diskussion mellem de to; det er dog her tilstrækkeligt at citere et af A. D. Jørgensens breve:

„Det andet, De ikke forstår, er, at jeg vil indrømme slesvigholstenerne „relativ ret". De påstår, at De ikke ved, hvad dette ord betyder, men tager det dog i en række sætninger som givet, at jeg mener simpelt hen ret. Men dette betyder det ikke. Den absolutte ret findes nemlig kun i det helt enkelte forhold, medens de store historiske sammenstød mellem folk eller partier indeholder en række sådanne enkelte forhold, så ret og uret bliver blandet ... De vil i min alt udkomne del af „Danmarks Riges Historie" (1814–38) se, hvorledes jeg har søgt at gøre ret og skel over for Holsten, ridderskabet og universitetet i Kiel, så De behøver ikke at frygte fremtidige overraskelser. Ligeledes har jeg alt for længst i „Biografisk Leksikon" skrevet om hertugen af Nør med den forståelse af en modstander, som jeg tror, danske folk kan tilegne sig".[1]

Det er A. D. Jørgensens store fortjeneste, at have fremsat dette krav om redelighed, dvs. det synspunkt, at man må dømme personerne ud fra deres egne forudsætninger, hvad der ikke udelukker, at man godt kan bedømme udviklingen ud fra andre kriterier og ikke mindst med det kendskab, historikerne har til det, der siden skete.

I det foregående har jeg flere gange talt om visionens betydning for en national historieopfattelse, men det er kun i enkelte epoker, at en vision kan få en så stor betydning, som den fik i forrige århundrede. Ved siden af visionen findes en jævnere variant, som man kan kalde perspektiv eller med et moderne ord referenceramme, altså det synspunkt, at enhver historiker arbejder ud fra sit eget univers af almene begreber om tingenes sammenhæng. Perspektivet er mere jordbundet end visionen, men der indgår i det en umiddelbar fornemmelse af tidens tendens, som man kan acceptere eller bekæmpe. A. D. Jørgensen havde ud over sin nationale vision et særligt perspektiv, som bestod deri, at han opfattede samfundsudviklingen som dualistisk (ikke dialektisk),

1. A. D. Jørgensens breve (1939) s. 413.

han mente, at progressive og retarderende kræfter stod i en permanent brydning, snart afdæmpet, snart med skarpt optrukne linjer, som under forfatningskampen i Danmark i de sidste tre årtier af det 19. århundrede. Han anså den skarpe kamp for ufrugtbar, han var en meget moderat fremskridtsmand og så sig ikke i stand til at tage parti for hverken højre eller venstre under Estrup. Han holdt på juste milieu, og borgerkongen Christian VIII fandt i ham en varm forsvarer. Hvad indsatsen for Sønderjylland angår, var ønsket om at yde hjælp til de undertrykte landsmænd en hovedsag, men det var ham ikke ukært, at denne sag kunne samle både højre og venstre; både Studenterforeningens og Studentersamfundets sønderjyske foreninger sluttede op om ham. Men han kom i modsætningsforhold til de gamle nationalliberale på grund af dommen over deres politik, medens de politiske venstrekræfter ikke kunne godtage hans forsvar for Christian VIII.

Det er formålet med den foreliggende redegørelse, at påpege fremtidsperspektivets betydning for historieopfattelsen. I den ovenfor citerede debat 1879–80 om Danmarks rette grænse gjorde redaktøren af Dansk Folkeblad sig til talsmand for den opfattelse, at hvis grænsen ikke igen blev draget ved Ejderen, så ville den på kortere eller længere tid blive flyttet nordpå, altså længere mod nord end Kongeåen. I den forestillingsverden, der var almen for danskerne i de sidste årtier af forrige århundrede, indtager undergangsangsten en fremtrædende plads. På en måde var den negationen af den fremtidsvision, der bedst blev formuleret af A. D. Jørgensen. Den kom kun nu og da til åbent udtryk, men den lå bag mange bekymrede danskes tankegang; mange frygtede, først statens undergang, så folkets, danskerne følte ofte, at de levede i det overmægtige Tysklands skygge. Der var nagende frygt for, at 1864 kun var første akt, at der ville komme en „næste gang", og da ville det gå om det hele.

Her skal blot nævnes et enkelt eksempel på, hvordan man drøftede dette perspektiv. På et almindeligt studentermøde i København i 1887 holdt historikeren Johan Ottosen et foredrag om vor fremtid som nation. Han gav her udtryk for den opfattelse, at hvis en fremmed magt havde erobret Danmark, da ville denationaliseringen først gribe de højere stænder og de dannede for så

snart at stå ansigt til ansigt med almuen. A. D. Jørgensen var af en anden opfattelse. Han spurgte: „Hvad vil der nemlig ske, når andre herrer holder deres indtog iblandt os? Allerede dagen efter om ikke dagen før, vil rotterne forlade det synkende skib; talrige individer af alle stænder, for hvem det er det højeste at have sit på det tørre, vil opgive fortiden og tjene det nye. Det er noget, vi gentagne gange har oplevet i Slesvig; det trådte frem i de mest kyniske former efter tilbagetoget fra Danevirke. Efter nogen tid bøjer så de trykkede eksistenser sig for forholdenes magt ... Så kommer de jævnt forstandigt anlagte naturer; de er rede til at tage kendsgerningerne, som de er, og for at berolige mulige tvivl lytter de gerne til den syndflod af bebrejdelser, som nu bryder frem fra alle sider over de besejredes fortid, deres forsømmelser og udygtighed ... De mænd, der var unge, da friheden gik tabt, ældes tidligt; de bliver køligere og går på akkord med deres følelser; de håber på, at det skal blive lettere for den følgende slægt at finde sig til rette, de søger at påvirke den henimod dette mål ...

Men en dag falder det hele. Der rejser sig en af disse storme, som periodisk går gennem folkenes liv; hvorfra den kommer, er ikke let at sige; udefra, hvor de mange lidelsesfæller blandt nationerne begynder at røre på sig; nede fra almuen, fra nye begavelser, som har nået deres modenhed og er blevne sig bevidste som danske; fra fortidens minder, som pludselig vågner? Kort, stormen kommer, og den griber ungdommen med sin uimodståelige magt. De ældre advarer; de frygter for at se frugten af åringers selvovervindelse gå tabt i ørkesløse rivninger ... Men de unge, der har samlet sig og ikke vil høre fornuft, men vil kæmpe fædrenes kamp om igen, svarer dem kort og skarpt, som jo ungdommen er vant til at dømme: „I! – I har jo forrådt jert folk". Hvilke brydninger og hvilke sindslidelser vil der ikke gå hen over de slægter, der skal opleve dette, og som vil være dømte til gang efter gang at begynde forfra, uden at det står i deres magt at få ende på det".[1]

Formodentlig er det ikke mindst polakkernes og tjekkernes skæbne, A. D. Jørgensen har haft for øje, da han udmalede dette

1. Historiske Afhandlinger af A. D. Jørgensen bd. 4 (1899) s. 72ff.

fremtidsperspektiv. Men vi, der har oplevet besættelsen 1940–45, kan dog nok genkende et og andet, det er forståeligt, at historiebevidstheden i 1940'erne fik en national oppudsning.

A. D. Jørgensen fik elever. Blandt dem kan foruden Johan Ottosen nævnes, H. V. Clausen, M. Mackeprang og Aage Friis. Det gælder dog kun den specifikke nationale opfattelse, ikke det politiske perspektiv. Den gamle nationale historieopfattelse fandt også i modereret form sine fortsættere. Folket og riget indgik i perspektivet hos dem på en lidt anden måde end hos A. D. Jørgensen. De opfattede ikke nationalstaten med selvbestemmelsesrettens begrænsning som en idealtilstand. Blandt dem, der videreudviklede det gamle nationale perspektiv, var Knud Fabricius og Vilh. la Cour. Begge har de skrevet folkelige Danmarkshistorier, og begge havde de slægtstraditioner at videreføre. Knud Fabricius udgav 1914–15 i revideret skikkelse sin fars „Illustreret Danmarks Historie for Folket" (første udg. 1853–55). Den er nu glemt, men den repræsenterede sin tids danske nationale selvforståelse i konservativ ånd, og der gives i den mange gode råd til de afdøde konger og politikere. Om man skulle bestemme det perspektiv, hvorunder Knud Fabricius så sit historiske forfatterskab, kan det siges, at hos ham gik rigsbegrebet og folkebegrebet op i en højere enhed, men modereret med sund videnskabelighed. Han viede sin interesse til rigets fjerne provinser. Han skrev et stort afsnit af „Sønderjyllands historie fremstillet for det danske folk" I–V, og han skrev det store værk om „Skånes overgang fra Danmark til Sverige" i fire bind. Der tales ikke om Skånes „tab", men om dets „overgang", men problemet er naturligt nok forstået ud fra de danske forudsætninger.

Blandt Vilh. la Cours forfædre var både Vilh. Birkedal og Frederik Barfod. Vilh. la Cour har som Frederik Barfod skrevet en stor Danmarkshistorie med meget antitysk tendens. Han har også forsøgt at holde dom over det Danmark, der i hans øjne kom til kort i 1940, men hans store indsats ligger i kombinationen af arkæologi og historie, i Danevirkestudierne og i voldstedsundersøgelserne. Hans indsats for studiet af Sønderjyllands historie er af blivende betydning. Knud Fabricius og Vilh. la Cour var konser-

vative af natur, og det vurderingsgrundlag, de valgte i deres skildringer, var deres samtids konservative begrebsverden, og af de to havde Vilh. la Cour vanskeligst ved at se modpartens relative ret. Blandt de nationale historikere af den ældre linjes observans må man også nævne Holger Hjelholt. I 1920 stad både Knud Fabricius og Vilh. la Cour på Flensborgstandpunktet, medens A. D. Jørgensens elever stod på det nordslesvigske standpunkt. Afstanden mellem dem var teoretisk set ikke ret stor; det interessanteste ved situationen i 1918–20, i det lys vi her ser den, ligger nok deri, at Danevirke-retningen ikke havde historikere af navn som støtter og tilhængere. Danevirke-retningen tog politisk set tråden op, hvor de nationalliberale havde tabt den i 1864; deres bestræbelser var begunstiget af de lidt ekstraordinære forhold i 1918, men uden varig styrke. Ejheller i 1945 var der historikere, der genoplivede Ejdertraditionerne. Kravet om en folkelig dækning af Danmarks grænse var da endnu stærkere end i 1920, men situationen i Sydslesvig væsentlig anderledes i kraft af den stærke dansk-orienterede bevægelse, der fulgte i kølvandet på Tysklands totale sammenbrud.

Som helhed må man vel sige, at den linje, der var begyndt med A. D. Jørgensen og som var videreudviklet af hans elever i demokratisk retning, har præget dansk historieopfattelse til denne dag. Både i „Det danske folks Historie" og dens nyudgave „Schultz' Danmarkshistorie" og i „Politikens Danmarkshistorie" er denne moderate nationale linje slået igennem som det perspektiv, en moderat demokratisk dansk personlighed naturligt vil anlægge. Forudsætninger har dog efter 1945 skiftet karakter. For første gang i umindelige tider lever det danske folk inden for sikre og anerkendte grænser. Det gamle modsætningsforhold til Tyskland eller tyskerne er ophørt. De problemer, der var brændende til og med 1945, er i dag uden aktuel betydning.

Der er derfor ingen grund til at undre sig over, at den nationale historieopfattelse for nylig er blevet underkastet en skarp kritik; den er specielt rettet imod den form, hvori den er kommet til udtryk i Politikens Danmarkshistorie. Historikeren Jens Engberg har i bogen „Dansk Guldalder" (1972) bebrejdet forfatterne af de sidste 4 bind af Politikens Danmarkshistorie en selvglad opti-

misme på nationens vegne. Et citat vil illustrere hans opfattelse: „I Politikens Danmarkshistorie er der ingen mytologisering af de kongelige eller godsejeradelen, tværtimod disse mennesker fremstilles i et lidt latterligt skær (dog på en så tilpas fin måde, at ridderkorset ikke kom i fare)". Ikke fra teksten, men fra bagsiden af et af bindene, altså fra reklameomtalen, citerer Jens Engberg: „Efter 200 års umyndiggørelse af det danske folk er enevælden slut! De fyrre år fra 1830 til 1870 var en periode af fremgang, en opvågnen, af øget selvrespekt, af værd og velstand for stadig flere mennesker. Ingen dansk kan læse dette bind uden glæde, uden at blive revet med og uden at forstå sig selv bedre". Og fra bagsiden af et følgende bind om tiden 1913–39. „Der skete på trods af vanskelighederne en betydelig vækst i produktionen. Den lige valgret blev enerådende, og velfærdsstaten voksede sig stærk ... Dronning Ingrid opdrog sine døtre til søde og glade unge piger og flere og flere fik adgang til kulturgoderne. Vi nåede velstandssamfundet". Sådan er citaterne sammenstillet. Enhver historiker vil erkende, at der ikke er vederfaret forfatterne retfærdighed ved at benytte reklameteksten til karakteristik af fremstillingen, men jeg kan anerkende, at Politikens Danmarkshistorie repræsenterer den naturlige fortsættelse af den nationale linje i dansk historieskrivning. Det er forståeligt, at mange danske, der oplevede befrielsen i 1945 på baggrund af den dødelige risiko for undergangen, som besættelsen havde betydet, har kunnet glæde sig over de vilkår, der nu råder i samfundet. Det er også naturligt, at en ny generation ikke kan eksistere på den ældre generations oplevelser. Med megen interesse har jeg derfor gjort mig bekendt med det program, som Jens Engberg udkaster i sin kritik af Politikens Danmarkshistorie. Han dømmer i den forbindelse den gamle generation hårdt; dommen er ikke retfærdig og ej heller så interessant, som det perspektiv, han opridser i sin kritik; men dommen og kritikken hører sammen:

„Disse historikere", siger han, „har dengang omkring 1965 ikke set forureningen, rovdriften på ressourcerne, forbrugerismen, tilsvineriet, ulighederne i indtægt og utilstrækkeligheden i lønningerne over for de som livsnødvendige proklamerede goder, boligspekulationen, skattesvindelen, og de arbejdsfri indtægter, uligheden i

adgang til uddannelse, hele den store klassedeling, ytringsfrihedens undertrykkelse ved hjælp af økonomiske midler og hemmelige kartoteker, tvangsforflytningerne af arbejdsløse, jaget under og sygdomme som følge af akkordsystemerne, presset i familierne, hvor begge voksne er udearbejdende, boligmangelen samtidig med det vildeste luksusbyggeri, slumkvarterne der ikke saneres, stresset, jaget, arbejdsulykkerne, trafikdrabene osv. Historikerne har begået den fejltagelse, at de har forvekslet deres egen fremgang med hele befolkningens situation. Måske er det ikke rimeligt at bebrejde disse historikere, at de i 1965 ikke erkendte f.eks. forureningsfaren, men selv dengang behøvede man ikke at være visionær for at se, at Danmark ikke var paradisets have. Deres historieskrivning er angribelig og farlig; den prædiker den bestemte politiske holdning, som består i næsten passiv tilfredshed med det bestående, og som højst tillader små bitte fjed i den rigtige retning, for det passer bedst til den danske mentalitet, som disse mennesker opfatter den, og som de derved er med til at skabe den gennem deres historieskrivning". Jens Engberg konkluderer, at den politiske ligeret ikke er ligeret, så længe den er uden økonomisk ligeret.

Det program, der her opridses, bryder med Rankes ord om, at historikerens opgave er at vise „wie es eigentlich gewesen", Jens Engberg nøjes heller ikke med som andre historikere før ham har gjort at udtale sig om „wie es hätte sein können", altså fælde domme over de hedengangne politikere ud fra deres egne præmisser, nej, han går videre og stiller faktisk et program efter parolen „wie es hätte sein müssen". Han dømmer fortidens personer på vor tids præmisser. Det er videnskabeligt set meget angribeligt og i al fald et tilbageskridt i forhold til anerkendelsen af modpartens relative ret. I det her fremdragne materiale er det forfatterne til Politikens Danmarkshistorie, som må tage mod bebrejdelsen for ikke at have forudset visse af 1970'ernes problemstillinger. Det er ikke her hovedsagen at gå ind på indholdet i bogen „Dansk Guldalder", det interessante i den foreliggende sammenhæng er perspektivet eller referencerammen, hvori indgår både fremtidsforhåbninger om et godt samfund og nutidserfaringer om megen dårligdom. Man kan vel næppe kalde forestillingen om det gode samfund for en vision, men der kan på det af Jens Engberg skit-

serede grundlag ganske givet stilles relevante spørgsmål til kilderne, og der kan hentes rimelige svar, hvis det sker på videnskabeligt forsvarlig måde, dvs. at man dømmer personer og forhold ud fra deres forudsætninger; også historieskriverne skal dømmes på denne måde. Det skal gerne medgives, at der kan anlægges mindre selvtilfredse kriterier på Danmarkshistorien, end den generation gjorde, der oplevede både besættelse og befrielse og en hidtil ukendt materiel fremgang, spørgsmålet er imidlertid, om det egentlig vil være et radikalt brud med den nationale linje i dansk historieskrivning. Er det ikke kun en justering under indtryk af visse aktuelle forandringer? Det af Jens Engberg opstillede program omfatter fortrinsvis den politiske ramme, som udgøres af Danmarks rige, og det fremtidsmål, der opstilles, er forbedrede vilkår for folket, nemlig økonomisk ligeret, ja Grundtvigs opskrift kan endnu bruges i denne sammenhæng: „og da har i rigdom vi drevet det vidt, når få har for meget og færre for lidt". Hvis han da ikke vil sige, „når alle har lige meget eller lige lidt", det sidste tilføjet under hensyn til debatten om de begrænsede ressourcer.

Det ejendommelige er, at der totalt mangler en international dimension i den referenceramme som Jens Engberg har dannet sig. Man kan vel i øvrigt uden at gå nogen for nær hævde, at Danmarks medlemskab af EF ikke har tilført dansk historiebevidsthed en europæisk dimension. Mere afgørende for vurderingen af Jens Engbergs program er det imidlertid, at det så vidt det kan ses, ikke fænger, hverken blandt historikerne eller hos læsere. Det er min opfattelse, at adskillige unge historikere søger helt andre veje og tumler med helt andre problemer, langt mere bestemt af tidens teoretiske diskussioner end af en nationalt begrænset historieopfattelse. De spørger: hvor langt kan vi nå ved at prøve et teoretisk apparat, således som det er udviklet i f.eks. statskundskaben, eller der spørges, hvor langt kan vi nå i retning af generelle udsagn i historien. De er nået til ende med den kildekritiske metodes muligheder, de søger mere eller mindre bevidst efter lovmæssigheder, og de fjerner sig fra den kreds af læsere, der er uden de nødvendige teoretiske forudsætninger. De behøver dem heller ikke, for der er tilstrækkelig mange historikere i velfærdsstaten Danmark, til at de kan udgøre et lav, hvis medlemmer kan skrive for hinanden.

Imidlertid lever den traditionelle historiske interesse fortsat videre, den får næring fra mange kilder, interessen for lokalhistorien er stor, der kommer mange erindringsbøger og historiske værker, der ikke er tynget af den teoretiske diskussion. Historien er stadig en debat mellem fortid og nutid med blikket rettet mod fremtiden, men hvorledes formuleres de spørgsmål, der føles relevante uden for fagfolks snævre kreds?

Historie, økonomi og statistik

Af *Kristof Glamann*

Emnet, som er bundet, udgør en treklang. Jeg har opfattet det således, at jeg skal forsøge at trække nogle linier op i en kronologisk ramme, som udgøres af dette århundredes første halvdel. Operationsfeltet befinder sig et sted inden for den økonomiske historieskrivning, der som bekendt bygger på kvantitative målinger og statistik og konfronterer den økonomiske teori med et historisk stof, navnlig vedrørende samfundshusholdningen og dens forskellige komponenter. I det foreliggende tilfælde går feltet dog også udenfor, idet jeg strejfer, hvad der i perioden er sket på den sociale historieskrivnings område. Her er den økonomiske teori ingen given sag, men kvantitative målinger vil tit være uomgængelige. Demografien er en særlig afdeling, som burde medtages ikke mindst i betragtning af den hjemlige forskningstradition, men som udelades af pladshensyn. Og medens jeg er ved afgrænsningen: jeg vil ikke forsøge at diskutere den økonomiske eller materialistiske historieopfattelses indflydelse på dansk historieskrivning i almindelighed, skønt der nok kunne siges en del herom. Det er således et noget amputeret produkt jeg lægger frem. Endnu en reservation: det vil være for ambitiøst at kalde det følgende for et videnskabssociologisk studie med en analyse af den historiske forskningsproces på kollektivt niveau. Jeg vil nøjes med at sige, at det biografiske element bevidst er udeladt tillige med en mere dybtgående, tekstkritisk analyse af de enkelte værker til fordel for en oversigtlig behandling på generationsbasis og med tilvæksten/forandringerne i historiografien som det centrale. Vil man mene, at jeg hermed har gjort dyd af en nødvendighed, er min protest kun svag.

I

Den nylig afdøde engelsk-amerikanske historiker Herbert Heaton, hvis lærebog i Europas økonomiske historie i mange år var gængs ved talrige universiteter, herunder Københavns, blandt økonomi- og historiestuderende, holdt i 1954 et foredrag i den kanadiske Political Science Association, som han med den for ham karakteristiske hang til iørefaldende titler kaldte „Clio's New Overalls".[1] Han behandlede heri den økonomiske historieskrivnings genesis dels på generationsbasis, dels i motivations-regie. Generationshistorikken er i vor sammenhæng mindre interessant. Hvad motivationerne derimod angår, kunne Heaton øjne fem forhold, som gjorde folk til økonomiske historikere.

Først ønsket om eller behovet for ved hjælp af historien at retfærdiggøre eller fordømme en eller anden form for økonomisk politik, det være sig penge-, finans-, landbrugs-, handels- el.lign. politik. Dette brugte Adam Smith historien til. Friedrich List bar sig ad på samme vis. Fra vort hjemlige galleri kunne vi anbringe L. V. Birck og Julius Schovelin på denne væg.

En anden kategori af økonomer og historikere blev især sat i gang af ønsket om at fordybe sig i og forstå nogle af det 19. århundredes, dvs. samtidens, store sociale problemer – fattigdommen, arbejdsløsheden, landproletariatet og slumkvartererne i byerne. Deres analyser trak ofte linien tilbage til det foregående århundrede. Arnold Toynbee d.æ. er et berømt eksempel herpå. Hans legendariske Oxford-forelæsninger holdt året før han død i 1883 om den industrielle revolution i det 18. århundredes England inspirerede mange. Herhjemme var statistikeren og nationaløkonomen Harald Westergaard stærkt påvirket af de kristeligsociale i England og deres optagethed af manglerne ved den liberalistiske, industrialiserede samfundsform. Westergaards produktion rummer mange historiske arbejder. Kredsen omkring Socialøkonomisk Samfund, som oprettedes i 1900, kan også nævnes i denne sammenhæng.

I en tredie gruppe finder vi de folk, der begejstredes over den ny tids vidundere. Dampkraften, jernbanerne, de tekniske fremskridt i tekstilindustri, minevæsen og jernindustri gav stødet til en

historieskrivning, som også – iblandet en god portion morale – handlede om snilde og flinke ingeniører, flittige, initiativrige foretagere og andre industrialister, eksempler til efterfølgelse. Vel var vor egen Camillus Nyrop ingen Samuel Smiles, hvis *Lifes of the Engineers* blev en bibel for engelske søndagsskolelærere, men centralt i hans industrihistoriske forfatterskab stod interessen for opfinderne og det tekniske.

Reaktionen mod den klassiske nationaløkonomi med dens mere eller mindre abstrakte teoretiseren („alt andet lige") prægede en fjerde gruppe. Denne økonomisk-historiske skole med mange dyrkere navnlig i Tyskland ønskede at ofre institutionernes vækst og det historiske forløb større opmærksomhed. Den tyske skole var også påvirket af sociologien. Karl Marx kom til at øve stor indflydelse på den bl.a. ved at vise, hvorledes den elementære økonomiske teori kunne anvendes i den historiske analyses tjeneste. Hjemligt eksempel: historikeren og politikeren Gustav Bang, lærer ved den socialdemokratiske arbejderskole i København fra 1910 til 1915, med et stort, overvejende populært forfatterskab foruden statistisk-historiske undersøgelser over befolkningsforholdene i 17. århundrede samt disputatsen om *Den gamle Adels Forfald* (1897).

Endelig var der reaktionen mod den annalistiske tradition i historieskrivningen. Over for kongerækker og andre stats-politiske data som periodiseringsgrundlag voksede en mere organisk betragtningsmåde sig stærk. Den gav større bredde i fremstillingerne. Eksemplernes tal er legio. Fra vor egen historiografi kunne man nævne T. F. Troels-Lund's lejlighedsskrift fra 1894, „Om Kulturhistorie", mod den preussiske historiker D. Schäfer og dennes fremhæven af staten, det politiske samfund, som historieforskningens og -tænkningens ypperste og herskende genstand. Også det økonomiske liv indplaceredes efterhånden stærkere i de almene fremstillinger af Danmarkshistorien, således i *Det dansk folks historie* (1926–29). Sammen med det kulturhistoriske stof fik det en meget fremskudt placering i periodens yngste fremstilling, *Historikergruppens Danmarkshistorie* (1950–51).[2]

Til de Heaton'ske kategorier kunne føjes adskillige flere. Jeg vil nøjes med i flæng at nævne tre. Først hvad man kunne benævne kalender-fetichismen. Runde årstal er som hormoner, der „historie-

modner" organismen, hvad enten denne er en person, en virksomhed, en bevægelse eller en nation. På dagen nedkommes der med festskrifter og taler, nu og da også med et enkelt monument. De runde tal hører til historiografiens naturkræfter – ofte ugleset af fagfæller – for ikke at tale om forfatterne, der stønner over at skulle være færdige til tiden. Men festdatoerne er ikke til at komme udenom og har navnlig inden for erhvervshistorien spillet en ganske stor rolle.[3]

Dernæst det heuristiske element. Historieteoretikere hævder af og til, at det er et begrænset, givet materiale forskeren anvender til sine undersøgelser. I praksis tegner sagen sig anderledes. Fremkomsten af ubenyttede eller opdukkende materialegrupper har altid virket som et incitament. Hertil kommer, at en vekselvirkning mellem materiale og bruger tit vil gøre sig gældende.

Endelig er der selve fagets organisation, dets struktur i undervisningsmæssig og forskningsmæssig henseende. Hermed sigtes til den institutionelle ramme med dertil hørende indhold, som rækker fra skolernes læseplaner og lærebøgerne til selve forskningsanstalterne, universiteter, arkiver og biblioteker. Historikere skriver jo bl.a. for at kvalificere sig til stillinger og er sidenhen i kraft af de opnåede stillinger pligtige til at sætte forskning i gang og selv deltage deri. Beslægtede overvejelser gør sig nu og da gældende i forbindelse med udarbejdelsen af projekter, hvortil fondsstøtte søges. Denne problematik, som i vore dage er åbenbar og som i øvrigt diskuteres i forbindelse med planlægning og styring af forskning, var vel mindre aktuel i årene før 2. verdenskrig, men forekom dog. Eksempelvis nævner Astrid Friis i en erindringsskitse, at en oprindelig plan om at skildre forholdet mellem Europa og Indien-Kina i nyere tid måtte opgives, fordi universitetslærerne ikke ville godkende den som konferensemne, hvorfor hun valgte et emne fra Englands politiske og økonomiske historie i 17. århundredes første halvdel, som siden blev genstand for hendes disputats.[4]

II

Skalaen kunne som sagt gøres bredere, men jeg vil standse her. Overvejer man de enkelte elementers styrke, må det konstateres, at impakten ikke altid har været lige kraftig. I det følgende vil jeg fremhæve dels det heuristiske element, dels – og navnlig – påvirkningen fra samtiden, som jeg mener havde en betydelig igangsættende effekt, især i mellemkrigsperioden.

Fra heuristikkens overdrev kunne man nævne den store registrering af privatarkiver og -biblioteker på herregårdene, som Kommissionen til Undersøgelse af de i dansk Privateje bevarede Kilder til dansk Historie iværksatte.[5] Kommissionen nedsattes i december 1922 i et møde i Videnskabernes Selskab på initiativ af Aage Friis, Johs. Steenstrup, Kr.Erslev og H. O. Lange. Baggrunden var de ved lensloven fremkaldte ændringer i ejendomsforholdene, som frygtedes at kunne føre til ødelæggelse af vigtige historiske samlinger enten ved tilintetgørelse eller ved opløsning og bortsalg. Kommissionen havde megen glæde af sin indsats og befordrede på denne vis både det politiske og økonomiske studium af godsernes historie. En tilsvarende åbning omkring 1930 af britiske herregårdsarkiver førte i England til afgørende nyvindinger i studiet af godsdrift, formueakkumulation, genealogi og lokalhistorie. Herhjemme var virkningerne længere om at vise sig, men et grundlag var lagt. Lensloven havde i øvrigt en lignende effekt for museerne, navnlig Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg.[6]

I 1926 strejfede Videnskabernes Selskabs arkivkommission i forbindelse med registreringen af familien Adlers papirer, hvor bankier D. B. Adlers (1826–1878) efterladte kopibøger var det væsentligste, et andet vigtigt felt, nemlig opsporingen af erhvervslivets historiske samlinger. Danske arkivembedsmænd havde fra tid til anden drøftet spørgsmålet og var bl.a. opmærksomme på det arbejde, som i udlandet var foregået med indsamling af materiale til erhvervshistorien. 1906 oprettedes det første erhvervsarkiv i verden, Rheinisch-Westfälische Wirtschaftsarchiv i Köln. 1913 fulgte Holland efter, idet professor N. W. Posthumus dette år fik samlet en komité af videnskabsmænd og erhvervsfolk om opgaven. Herhjemme slog Axel Linvald i sin bog om *Dansk Arkivvæsen* (1933)

til lyd for et særligt dansk erhvervsarkiv.[7] Tanken realiseredes i 1948 med oprettelsen af Erhvervsarkivet i Århus som en selvejende institution, underlagt rigsarkivarens tilsyn. Året efter udkom 1. bind af *Erhvervshistorisk Årbog,* hvori arkivets leder, Vagn Dybdahl, har skildret forhistorien og den udenlandske baggrund.[8] Igen var et fundament støbt, på hvilket en betydelig forskningsindsats sidenhen skulle opbygges. Som et kuriosum kan nævnes, at også det nedenfor nærmere omtalte Institut for Historie og Samfundsøkonomi i 1930'erne var optaget af opsporing af økonomiskhistoriske data i forbindelse med Jørgen Pedersens pris- og lønhistoriske undersøgelser. Vanskelighederne i marken viste sig imidlertid at være mange, og man erkendte hurtigt, at kun ved en indsamling forestået af et arkiv ville resultaterne blive vægtige og omfattende, eller sagt på en anden måde: de ville herved opnå den repræsentativitet, som er forudsætningen for en bæredygtig historisk statistik.

Domineres mellemkrigstiden således først og fremmest af ønsket om at bjerge og bevare, spores dog henimod slutningen og i løbet af 1940'erne en vågnende interesse for studiet af den enkelte virksomheds historie. Sansen for det konkrete, for de økonomiske realiteter bag virksomhedernes ydre former, blev skærpet. Hvor man tidligere overvejende havde været henvist til at benytte dels fortællende, dels juridiske kilder i trykte udgaver, begyndte man nu at bore dybere. En række monografier vidner herom, værker som Hans H. Fussing's studier i krongodsets forvaltning, Erik Rasmussens bog om Kurantbankens forhold til staten, Kristof Glamann's, P. P. Sveistrup's og Aage Rasch's arbejder om Asiatisk Kompagni.[9] Sveistrup og Rasch's opus var resultatet af et samarbejde mellem en driftsøkonom og en historiker, hvilket bør noteres, da netop en del af de „nye" kilder stillede nye krav til den traditionelt uddannede historiker. I det foreliggende tilfælde kravet om kendskab til regnskabsvæsen og driftsøkonomi, hvilket lå udenfor hvad historikernes dengang mest benyttede lille katekismus i talbehandling og -vurdering, Adolph Jensen's fortræffelige *Tallenes Tale* i Studentersamfundets gule serie, kunne honorere.[10]

III

Flere af de ovennævnte arbejder henter deres sujetter fra merkantilismens store emnekreds. Dette er næppe tilfældigt. I mellemkrigstiden gik det klassiske økonomiske system i stykker. Man rettede i forbindelse hermed blikket bagud mod den regulering af samfundslivet, som eksisterede forud for det liberalistiske system. Keynes gjorde det i en ekskurs til *General Theory,* som blev den nye økonomis mest indflydelsesrige bog.[11] Studiet af det 17.–18. århundredes historie fik derved aktualitet, men også i andre henseender stillede 1930'ernes store krise sine spørgsmål til økonomer og historikere.

Blandt de dogmer, som måtte revideres, var liberalismens krav om, at der ikke fra finanserne måtte udgå nogen påvirkning af det økonomiske liv i samfundet. Endvidere holdt liberalisterne på, at den statslige og kommunale virksomhed skulle drives efter samme principper som de private virksomheder. Efter neutralitetsprincippet skulle staten dække sine udgifter ved skatter eller ved lånoptagelser hos publikum, og efter driftsprincippet måtte kun anlægsudgifter finansieres ved lån. I løbet af 1930'erne begyndte man imidlertid at operere med den tanke, at der ikke i det enkelte år behøvede at være balance mellem budgettets løbende indtægter og udgifter, blot der var balance i det lange løb. Herved kunne man ved en under- og overbalancering påvirke beskæftigelsen. Endvidere voksede ud af denne periode behovet for en sikrere talmæssig aggregering af samfundets mangesidede økonomiske aktiviteter. De første tilløb i Danmark: 1928 offentliggjorde kontorchef H. N. Skade en undersøgelse i *Nationaløkonomisk Tidsskrift* af den danske nationalindkomst.[12] Under krigen videreførtes arbejdet af Viggo Kampmann i dennes tid som sekretær i Det statistiske Departement og i 1948 kom den første officielle publikation under titlen 'Nationalproduktet og nationalindkomsten, 1930–1946'.[13] Sidenhen er undersøgelser af denne type blevet selve grundlaget for teorierne om den økonomiske vækst, som efter 1950 er slået igennem med så stor styrke også i den økonomiske historieforskning, både i udlandet og i det hjemlige.[14]

I dette interregnum mellem den gamle læres undergang og den

nye læres tilblivelse faldt teorien fra hinanden og opløstes i en række delteorier, som udvikledes af de af de aktuelle spørgsmål stillede opgaver vedrørende beskæftigelse, konjunkturer, valuta- og handelsrestriktioner. Økonomerne behøvede data, også historiske, for at kunne vurdere situationen og pejle fremtiden. Det kneb af og til med tålmodigheden. Det historiske materiale forelå ikke i en sådan form, at man i en ruf kunne få leveret, hvad man ønskede. Carl Iversens disputats fra 1935[15] om internationale kapitalbevægelses-teorier begyndte i 1928 som et projekt, hvor tanken var at undersøge Danmarks udenlandske gældsstiftelse og dens virkninger i overgangen fra kreditor- til debitorstatus, men snart viste det sig, at materialet bød på så store vanskeligheder, at forfatteren måtte opgive at tilvejebringe et fuldkomment billede af strukturforandringerne. På andre felter kom man imidlertid i gang og fik banet sig stier i vildnisset, således i studiet af konjunkturbevægelserne 1850–1913 og af prisudviklingen i samme periode eller i undersøgelsen af dansk valutapolitik 1914–39.[16]

På historiker-side var det især de politiske og sociale forhold, som udfordrede. Studiet af arbejdsmarkedets organisation efter 1899 og af de nye politiske partier og sociale klasser blev taget op, men også ældre perioder blev ind imellem vurderet i lyset af mellemkrigstiden, selv om linien her er mere indirekte. Som følge af deres uddannelse var historikere ikke synderlig veludrustede til at behandle økonomiske emner i historisk perspektiv, navnlig ikke i det korte. Skulle man have emnet dækket – som i Schultz's Danmarkshistorie – inviterede man en økonom.[17]

Og dog var der netop i mellemkrigstiden blevet skabt et forum, hvor begge parter kunne mødes i et samarbejde, Instituttet for Historie og Samfundsøkonomi. Jeg vil i det følgende omtale dette institut og dets virksomhed lidt mere indgående. Dels rummer det i sig treklangen, historie – økonomi – statistik, dels giver det anledning til at eksemplificere et par af de øvrige motiver fra skalaen ovenfor. Hertil kommer, at det ikke mindst i lyset af den institutionalisering af historisk forskning, som på linie med den øvrige humanistiske og samfundsvidenskabelige forskning har fundet sted i 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne i forbindelse med den store udbygning af universiteterne, må være af interesse at se

et tidligt eksempel på et økonomisk-historisk institut. I dette perspektiv kan instituttet opfattes som et overgangsstadium i omstillingen fra den gamle forskningstradition til en ny.

IV

Erik Arup, som præsenterede instituttet for offentligheden i en kronik i *Politiken* december 1927, pegede netop på, at den danske historiske videnskab savnede organisation.[18] Den var i hans øjne uden vilje, evner og midler til et internationalt samarbejde. Dertil var den i højeste grad individualistisk. „En ung forsker i aandsvidenskaberne vil snarere end beskedent at spørge: hvor arbejder min videnskab nu? hvor kan jeg bedst yde mit medarbejderskab? søge at finde et helt nyt felt, jo fjernere fra hans videnskabs store kongevej, des bedre, fordi arbejdet med et saadant selvvalgt, fjerntliggende emne nu engang inden for aandsvidenskaberne bringer en ganske særlig forskerberømmelse og tilmed giver aandsarbejderen den behagelige følelse af, at han eller hun ret har udfoldet sin egen højst ejendommelige individualitet". Arup's forbillede var de naturvidenskabelige institutter. Her stod man efter hans opfattelse ikke tøvende og tvivlende om, hvor man skulle sætte ind. Naturen tvang hele tiden forskeren til at ombytte forældede meninger med nyere og rigtigere, ellers slog den hårdt igen, når brokonstruktionen styrtede sammen eller lægens behandling svigtede. „At en historiker stadig fastholder og fremsætter forældede og urigtige forklaringer af fortidens begivenheder, bevirker ikke, at han falder død om; tværtimod, den skaffer ham som regel endnu større anseelse og ære som en idealistisk anlagt personlighed, der selv i høj alderdom trods alle afgørende modbeviser holder fast ved og atter fremsætter sin ungdoms formeninger om fortiden, der stadig synes ham videnskabens eviggyldige sandheder. Dette er hovedgrunden til, at aandsvidenskabelig forskning staar saa langt tilbage for forstandsvidenskabelig. Vi har ikke naturens knyttede næve lige i synet, hvergang vi siger noget urigtigt".

Instituttet oprettedes i februar 1927.[19] Initiativet var P. Munch's. Det forberedende møde afholdtes i hans hjem i december 1926. Fra oprettelsen til sin død var Munch formand, 21 år ialt. Han

troede på samarbejdet mellem økonomer og historikere og satte sig for sammen med universitetets lærere i økonomi og historie og en række interesserede embedsmænd, blandt hvilke chefen for Statistisk Departement var født medlem, samt enkelte håndplukkede politikere at få arbejdet organiseret. Vi noterer os, at politikere var med, således som de i øvrigt var det i et andet Munch-initiativ fra disse år, Rask-Ørsted Fondet til fremme af dansk videnskabs placering i internationalt samarbejde. I en nekrolog over P. Munch i *Historisk Tidsskrift*[20] skriver Aage Friis, at det blev Munch en skuffelse, at samarbejdet kun i ringe grad lykkedes. Munch følte det sikkert så henimod slutningen, og uomtvisteligt var der personlige modsætninger i instituttets ledelse. I de senere år levede man mest efter devisen: del og hersk. Ved instituttets opløsning i 1958 kunne det se ud, som om man drog konsekvensen heraf og besluttede sig til at gå hver sin vej, idet man omdannede de økonomiske og historiske laboratorier ved universitetet til institutter samtidig med, at et tredie institut så dagens lys, Institut for samtidshistorie og statskundskab, medens et Selskab for Historie og Samfundsøkonomi oprettedes med den opgave at fortsætte udgivelsen af instituttets tidsskrift *Økonomi og Politik*. Alligevel tror jeg ikke, at man skal lægge for meget i den Friis'ke vurdering, dels fordi gerningerne i form af publicerede arbejder fra instituttet, da det var i zenith, modsiger den, dels fordi opløsningen snarere end at dække over et havari er symptomatisk for den forskningens almindelige institutionalisering, som sætter ind fra slutningen af 1950'erne. Endelig kunne man også nævne, at et Institut for økonomisk historie nogle år senere etableredes i et direkte samarbejde mellem de to fagområder og ikke upåvirket af positive erfaringer fra det gamle institut.

Tidens internationalisme var en ledestjerne for Munch. Det økonomiske samarbejde mellem nationerne havde skabt en gensidig afhængighed på godt og ondt. Konjunkturernes op- og nedgange var det håndgribelige udtryk herfor, hvilket atter gjorde indsigt og oplysning nødvendig. Dette krævede et samarbejde mellem disciplinerne. Tværfaglighed. April 1927 lanceredes *Økonomi og Politik*, et kvartalsskrift med politiske og økonomiske oversigter fra ind- og udland. Det henvendte sig til en bred offentlighed – med

Arup's ord – „til alle, der vil have sikker viden om samfundenes liv og udvikling". Han gav det følgende Arild Hvitfeldt ord med på vejen: „At leve i tiden og ikke vide tiden, er som ikke at være til." Af projekter, som lanceredes, idet jeg ser bort fra de udenrigspolitiske opgaver, var en skildring af de danske arbejdskonflikters historie og en fremstilling af konjunktursvingningerne i Danmark i de sidste halvthundrede år. Endvidere igangsatte man en registrering af danske aviser. Dagbladet *Politiken* lagde for med at yde økonomisk støtte til et register over dets vigtigste artikler. Endelig påtog man sig for Rigsdagen og på dens bekostning at udarbejde en fremstilling af stænderforsamlingernes historie til jubilæet i 1931.

Det var en ganske indflydelsesrig kreds, som stod bag oprettelsen og det første program. Foruden Munch kunne man nævne finansminister N. Neergaard, folketingsmand A. Fraenkel, chefen for det Statistiske Departement Adolph Jensen og professor Harald Westergaard. Da Neergaard døde, kom dr. L. Moltesen ind. Af senere prominente navne (lærernes ufortalt) i instituttets ledelse figurerer nationalbankdirektør C. V. Bramsnæs, undervisningsministrene Hartvig Frisch og Flemming Hvidberg, indenrigsminister Bertel Dahlgaard og folketingsmand Aksel Larsen. Også den tidligere medarbejder, cand. polit. Thorkild Kristensen nåede at komme på listen som finansminister. Jo større styrelsen med tiden blev, jo mindre betød den. Mange navne repræsenterede imod slutningen rene pro forma indvalg. Styrelsens evne til at rejse midler holdt sig heller ikke usvækket. Da Munch døde, talte Albert Olsen, da næstformand og kasserer, i sine mindeord om instituttets altid anstrengte økonomi.[21] Og dog var der i de frugtbare år råd til at sætte meget i gang. Set fra gaden kunne anstalten såmænd tage sig solid ud. Færingen Jørgen Frantz Jacobsen, som i 1934 blev engageret til at deltage i en undersøgelse om den grønlandske monopolhandels historie, skrev således til en ven, at han var blevet ansat ved det rige institut. Undersøgelsen blev for øvrigt ikke til noget. Sygdom slog ham ud. Inden sin død fik han imidlertid bogen om „Barbara" gjort færdig, og den vil intet fornuftigt menneske bytte mod en traktat om monopolhandelen.

Pengene kom alle steder fra. Carlsbergfondet var en trofast,

årlig bidragyder, Rask-Ørsted Fondet ligeså med mindre summer. Rockefellerfondet gav et stort beløb til sikring af en initial periode på 20 år, men i øvrigt stykkede man sammen til de enkelte opgaver, hvor der var særlig interesse. Staten gav husly, inklusive lys, varme og rengøring, først i meget beskedne lokaler i Kristiansgade 12, fra 1939 i Studiegården på 2. sal, hvor en biblioteks-læsesal indrettedes.

Organisatorisk ordnede man sig med en historisk og en økonomisk afdeling med hver sin daglige leder (den historiske afdeling havde til at begynde med to daglige medarbejdere), samt en afdeling for avis- og tidsskriftsregistreringen, der sattes i system af den utrættelige Povl Engelstoft, samt en redaktion af *Økonomi og Politik*. Medarbejderne rekrutteredes ganske overvejende fra den unge generation. Ikke mindre end 11 kandidater og studenter blev knyttet til instituttet i dets første år. Hertil kom instituttets kontorsekretær, frk. Gerda Suenson, som gjorde alle årene med og derfor blev et fast holdepunkt i et tidsvis ret så labilt system. Instituttets akademiske sekretær var et andet holdepunkt. Af længere virkende personer på denne post var Frantz W. Wendt og siden Sven Henningsen. I øvrigt må man vel sige, at midlerne rakte langt i kraft af tidens underbetaling af videnskabelig arbejdskraft. Her stand-sede parallellen til de naturvidenskabelige institutter. Der var ikke studiefaciliteter i form af bord og stol til alle medarbejdere, og ansættelse var ikke anciennitets- og pensionsgivende.

En del opgaver kom udefra. Ovenfor er nævnt Rigsdagens bestilling på et jubilæumsskrift i anledning af hundredåret for stænderforsamlingerne. Hans Jensen skrev værket.[22] Landbosparekassen i Aarhus ønskede et festskrift i anledning af dens 75 års jubilæum, som Hans Jensen og Thorkild Kristensen forfattede.[23] Sygekassenævnet markerede 50-året for gennemførelsen af den første danske lov om sygekasser med en publikation, hvortil en af instituttets medarbejdere bidrog med en afhandling om sygekasser i Danmark før loven af 1892.[24] DSB bad i 1943 instituttet om at medvirke ved en fremstilling af de danske jernbaners tilblivelse og plads i samfundslivet.[25] Tre medarbejdere udpegedes, Rich. Willerslev, J. A. Tork og Jørgen Gelting. Dansk Forfatterforening bestilte et værk om sine første 50 år, som Kirsten Willerslev skrev.[26]

Andre opgaver startede i instituttet, men gled det siden af hænde. Således initiativet i 1936, hvor man fik Otto Mønsteds Fond til at bevilge midler til udarbejdelse af et omfattende værk om den danske industrihistorie. Et særligt redaktionsudvalg nedsattes bestående af professor Axel Nielsen fra Københavns Universitet og professor J. T. Lundbye fra Danmarks tekniske Højskole. Instituttet forsvandt hermed ud af billedet. Det store standardværk udkom 1943–1944 under Axel Nielsens ene-redaktion. 1. bind forfattet af Aksel E. Christensen (tiden indtil 1730), 2. bind af J. O. Bro Jørgensen (tiden 1730–1820) og 3. bind (tiden 1820–1870) i to halvbind af Axel Nielsen, det første omhandlende industrielle forhold i almindelighed, det andet de enkelte industrier (tekstil, olie, kunstgødning, tegl- og kalkværker, glas, kobberværker og papir). Også det store jubilæumsværk om Rigsdagen så en overgang ud til at havne på instituttet, men blev, da det kom til stykket, henlagt under et særligt udvalg under statsministeriet. Instituttets bidrag kom alene til at bestå i en inventering af Rigsdagens arkiv med henblik på tilvejebringelse af en fortegnelse over samtlige siden 1849 nedsatte kommissioner og udvalg.

Af de institut- og selvvalgte opgaver skal jeg samle mig om forskningen over temaet historie-økonomi-statistik. I det første tiår domineredes de historiske studier af, hvad man oprindelig kaldte for en undersøgelse af forholdet mellem arbejdere og arbejdsgivere i Danmark i tiden efter 1864. Hans Jensen og Povl Engelstoft blev ledere af dette arbejde, som resulterede i en meget massiv forskningsindsats, en af de betydeligste i mellemkrigsperioden, med mange medvirkende: Georg Nørregaard, Henry Bruun, Fridlev Skrubbeltrang, Niels Banke, Vermund Laustsen, G. Warmdahl, Kirsten Pedersen, Gudmund Boesen. Man varmede op med de af Povl Engelstoft og Hans Jensen redigerede *Bidrag til Arbejderklassens og Arbejderspørgsmaalets Historie i Danmark fra 1864 til 1900,* som kom i 1931. Hovedværkerne blev Georg Nørregaard's *Arbejdsforhold inden for dansk Haandværk og Industri 1857–1899* (1943) og Georg Bruun's *Den faglige Arbejderbevægelse i Danmark indtil Aar 1900* (1938). Fra denne emnekreds går der linier ud til disputatserne af Hans Jensen om dansk jordpolitik, 1757–1919,[27] af Harald Jørgensen om fattigvæsenets historie i Dan-

mark i det 19. århundrede[28] og – uden for instituttets skriftserie og regie – af Fridlev Skrubbeltrang om sjællandske landboforhold 1660–1800,[29] af Sven Henningsen om landhåndværket i 19. århundrede[30] samt af Rich. Willerslev over dansk industrihistorie.[31]

I slutningen af 1930'erne satte instituttet nye projekter i gang. Det 18. århundrede kom på dagsordenen. En forundersøgelse af materiale til prisers og lønningers udvikling i tidsafsnittet 1550–1850 udviklede sig efter krigen til, hvad man må betegne som instituttets største projekt overhovedet, den danske prishistorie 1660–1800. Undersøgelsen lå i forlængelse af Jørgen Pedersens studier over det 19. århundredes pris- og lønudvikling. Nu førtes linien bagud. Hertil kom den store internationale interesse for prisstudier, som karakteriserer 30'erne. Den viste sig bl.a. i oprettelsen af den såkaldte Beveridge-komité, navngivet efter den engelske nationaløkonom og politiker Sir William Beveridge, som søgte at koordinere historiske prisstudier ved at anbefale fælles basisperioder for udregning af index (for nyere tids vedkommende, perioden 1730–60) og fælles vare- og lønkomponenter. I forhold hertil kom den danske undersøgelse relativt sent i gang. Dette betød på den anden side, at man kunne lære af nogle af de fejl, som en del af udlandets arbejder var behæftede med, ikke mindst i henseende til en kritisk bestemmelse af materialets bærekraft. Historikerne i projektet lagde megen vægt på, at det fremdragne og sigtede materiale præsenteredes som en *udgave,* der kunne benyttes i mange sammenhænge, i modsætning til en række af de tidligere studier, som havde leveret de færdige kalkuler hovedsagelig i forbindelse med konjunkturdiskussionen, men ikke offentliggjort det til grund liggende stof. Efterhånden stod sigtet med undersøgelsen klart. Man ville præstere en omfattende, monumental udgave af blivende værdi. Albert Olsen og H. Cl. Nybølle igangsatte undersøgelsen uden medvirken af Axel Nielsen, skønt denne specielt havde dyrket prishistoriske studier. Arup sluttede sig til, og senere droges Astrid Friis ind i ledelsen og ved den endelige udformning af planen Kristof Glamann. Den reviderede målsætning førte med sig, at arbejdet trak ud trods en meget betydelig indsamlingsindsats, hvori både økonomer og historikere tog del. Listen af medarbejdere er lang: Sven Henningsen, Fridlev Skrubbeltrang (en over-

gang daglig leder), Svend Christiansen, Carl Rise Hansen, J. Sølvsten, Gunnar Skjerbæk, Kirsten Willerslev, Erik Stockmann, Per Justesen, Erling Olsen, Kristof Glamann, Elly Mogensen, Edit Rasmussen. I 1958, samme år som instituttet opløstes, kunne man omsider fremlægge det første bind med en generel introduktion, indeholdende plan og principper for undersøgelsen, tillige med numismatiske og metrologiske oversigter, omregningstabeller, penge- og valutakurser, hvortil føjede sig taksterne på brød, øl og kød i hovedstaden samt de københavnske torvenoteringer.[32] Et af udgangspunkterne for prisstudierne havde netop været ønsket om at trænge bag de officielle takster – mest kendt er kapitelstaksterne – ned til de af markedet bestemte prisrelationer. Men i øvrigt lagde man, som arbejdet skred frem, vægt på at få prisdannelsen og lønfastsættelsen belyst i sin helhed, engros som detail, kontrakt- og institutionsbestemte som „frie" priser og lønninger. Et par forstudier fra denne problemkreds er Fridlev Skrubbeltrang's afhandling om kapitelstakster og kirkekøb på Sjælland i det 18. århundrede[33] og Kristof Glamann's studie over kapitelstakst og kornmål fra samme periode.[34]

Instituttets skriftserie rummer i øvrigt også andre vidnesbyrd om interessen for studiet af det 18. århundredes historie, således de ovenfor nævnte monografier af Aage Rasch og P. P. Sveistrup om Asiatisk Kompagni og Erik Rasmussens disputats om Kurantbanken samt P. P. Sveistrup og Rich. Willerslevs arbejde om den danske sukkerhandel og -industris historie.[35]

V

Institut for Historie og Samfundsøkonomi må ikke overskygge alt. Det er værd at understrege, at instituttets medarbejdere ikke udgjorde nogen „skole" med en udtalt fælles holdning, endsige et fælles program. Mange af medarbejderne ville uden tvivl vægre sig ved at blive kaldt for økonomiske historikere. Et egentligt forskningsmiljø eksisterede ikke. På nær prishistoriens indsamlingsfase var arbejdsformen overvejende individualistisk. Føj hertil, at instituttet kun dækker en mindre del af det tidsafsnit, som er under behandling, og at der findes en verden uden for Verona.

Her er det imidlertid betydelig vanskeligere at rubricere. Aktørerne i spillet er få, og ihvorvel de rider langt fra hinanden, skal der fantasi til at få et kompagni ud deraf. Men man kunne pege på den handelshistoriske linie, som aftegner sig i de tre disputatser af Erik Arup (1907), Astrid Friis (1927) og Aksel E. Christensen (1941).[36] De er bemærkelsesværdige ved deres valg af ikke-danske emner, og kvalitetsmæssigt placerer de på fornemste vis dansk økonomisk-historisk forskning i internationalt selskab. Aksel E. Christensens studie udsprang af diskussionen om Øresundstoldmaterialet, i hvilken Astrid Friis også tog del. Netop her opviser perioden en anden monumental indsats, Nina Bang's udgave af sundtoldstabellerne, som efter hendes død fortsattes og fuldførtes af Knud Korst.[37] Arbejdet bekostedes af Carlsbergfondet med staten og en international komité som sekundanter. Det strakte sig over et halvt sekel. Tabelværket bragte kendskabet til et af den internationale handelshistories berømteste og vigtigste kildekomplekser ud i verden, hvor det siden hen er blevet flittigt benyttet. – Et andet sæt af økonomisk-historiske studier med ikke-dansk sujet og af lignende høj kvalitet udgøres af Johan Plesner's og Erik Bach's disputatser om byudviklingen i Firenze og Genua i 12.–13. århundrede.[38]

Vender vi os endelig mod den hjemlige scene, d.v.s. den danske økonomiske historie, må den landbrugshistoriske linie nævnes. Agrarhistorien har af indlysende grunde dybe rødder i vor historiografi, og også i den her behandlede periode præsteres vægtige bidrag. Det vil føre for vidt at gennemgå disse, men ét navn forener frem for noget det historiske med det statistiske, Henrik Pedersen. Pedersen var fra 1913–23 kontorchef i Statistisk Departement og fra 1918 lektor i landbopolitik ved universitetet hos nationaløkonomerne. Studierejser i udlandet førte ham bl.a. i kontakt med den russiskfødte i England bosatte Paul Vinogradoff. I det hjemlige videreførte han traditionen fra V. A. Falbe-Hansens og J. A. Fridericias tid. Han var medudgiver 1904 af kapitelstaksterne i ældre og nyere tid, og hans historisk-statistisk-topografiske studier samlede sig især om hovedgårde, driftssystemer, overgangen fra hovedgård til bondegård m.v. Efter hans død kom det store tabelværk om det danske landbrug, fremstillet på grund-

lag af forarbejderne til Christian V's matrikel 1688. Medens vi er ved den historiske landbrugsstatistik kunne man også nævne Fridlev Skrubbeltrang's i metodisk henseende vigtige afhandling fra 1945.[39]

Som slutstenen på denne skitse vil jeg sætte *Dänische Wirtschaftsgeschichte,* den første samlede fremstilling af Danmarks økonomiske historie, udgivet i 1933 i den af Georg Brodnitz redigerede internationale serie *Handbuch der Wirtschaftsgeschichte.* Værket blev redigeret af Axel Nielsen og skrevet af ham i samarbejde med Erik Arup, O. H. Larsen og Albert Olsen. Arup dækkede middelalderen i sin helhed, den følgende tids historie overlodes O. H. Larsen for landbrugets vedkommende, medens Albert Olsen behandlede de øvrige emner i perioden indtil 1840 og Axel Nielsen tiden derefter. Fire vidt forskellige fysiognomier, spændende fra den klassiske nationaløkonom til den marxistiske historiker, hvilket dog ikke i synderlig grad skabte spændinger i bogen, som først og fremmest søgte at realisere håndbogens krav om oversigtlig præsentation af forskningens aktuelle stade med dækkende henvisning til kilder og hovedværker. Hvem var de? O. H. Larsen, et andet af periodens betydelige navne inden for agrarhistorien, underviste i landbrugshistorie ved Landbohøjskolen, hvor han i 1921 udgav lærebogen *Landbrugets Historie og Statistik.* Herudover var han kendt bl.a. som grundlægger og organisator af det i 1918 oprettede Landøkonomiske Driftsbureau. Erik Arup og Albert Olsen behøver ingen nærmere præsentation. Derimod et par ord om Axel Nielsen, den drivende kraft bag projektet og uden tvivl den økonom, som nød størst respekt blandt historikere, tillige den forsker som, når alt kommer til alt, i denne periode mest intensivt dyrkede den økonomiske historie.

Hans historiske forfatterskab indledtes 1905 med prisopgaven om prisbevægelsen i Danmark 1650–1750, offentliggjort året efter i *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.*[40] Her videreførtes og uddybedes studierne fra Scharlings og Falbe-Hansens dage. 1907 erhvervede Axel Nielsen doktorgraden på værket om *Specier, Kroner, Kurant,* et penge- og finanshistorisk studie over perioden 1671–1726, i sin holdning afspejlende Nielsens almindelige syn på inflationistisk pengepolitik, således som han forfæg-

tede det i sin undervisning og i sine lærebøger, hvor bank- og pengepolitik var hans område ved siden af den økonomiske historie. 1911 fremlagde Axel Nielsen en banebrydende afhandling om den tyske kameralvidenskabs opståen i det 17. århundrede. I modsætning til den almindelige opfattelse af merkantilismen som en politisk-praktisk retning godtgjorde Axel Nielsen på grundlag af et omfattende litterært materiale dens ret til at blive betragtet som et videnskabeligt system. Han påviste systematisk forbindelsen med humanismen og græsk filosofi, særlig Aristoteles.[41] Arbejdet, som har bevaret sin aktualitet, viser Axel Nielsens lærdom og overlegne beherskelse af et historisk materiale. I *Dänische Wirtschaftsgeschichte* overlod han den merkantilistiske epoke til Albert Olsen, som var en eksponent for den praktisk-politiske opfattelse. I sine senere år dyrkede Axel Nielsen som tidligere nævnt især industrihistorien og satte dermed kronen på et historisk forfatterskab, som må aftvinge den største respekt.

Det sammenstykkede præg i *Dänische Wirtschaftsgeschichte* afspejler forskningstraditionen i Danmark. Økonomisk-historiske studier blev drevet spredt over en bred front, inklusive flere læreanstalter. På Handelshøjskolen undervistes således i handelshistorie, hvorom vidnesbyrd haves i Marius Vibæk's *Den danske Handels Historie fra de ældste Tider til vore Dage* (1932-38). I perioden rendyrkede man ikke den økonomiske historie med samme nidkærhed og intensitet som i nabolandet Sverige, hvor oprettelsen i 1929 af et særligt økonomisk-historisk institut ved Stockholms handelshøjskole omkring Eli F. Heckscher betød indledningen til et meget systematisk arbejde. Heckscher's bevidste udeladelse af det finanshistoriske aspekt i sit hovedværk om Sveriges økonomiske historie vidner herom. Heroverfor kunne man stille Astrid Friis's bevidste sammenkædning af det politiske, finansielle og økonomiske i studierne over rigsråd og statsfinanser i 16. århundredes Danmark.[42] Med en vis ret kan man derfor sige, at historien og nationaløkonomien i Danmark forblev helheder. Man undgik den polarisering mellem faget historie og faget økonomisk historie, som ind imellem har præget svensk historiografi. Modsætninger i vurderingen af det økonomiske grundlags betydning for det historiske forløb undgik man derimod ikke, men det er en anden historie.

NOTER

1. *The Canadian Journal of Economics and Political Science,* vol. XX, no. 4, November 1954, pp. 467–477. – Jeg takker stud. mag. Erik Oxenbøll for bistand ved annoteringen af nærværende arbejde.
2. I diskussionen var såvel lektor Finn Gad som professorerne Ole Karup Pedersen og Niels Thomsen inde på dette moment.
3. Kristof Glamann, 'Tidsmaskinen', Kronik i *Weekendavisen, Berlingske Aftenavis,* 28. februar 1975.
4. Kristof Glamann, nekrolog over Astrid Friis, *Københavns Universitets Festskrift,* november 1967, p. 182.
5. Se kommissionens beretninger i *Det kongelige danske Videnskabernes Selskabs oversigter* 1930 ff. Første beretning dækker virksomheden 1923 –30, derpå årlige rapporter.
6. Otto Andrup, *Udvalg af Museets Erhvervelser 1913–1925,* Katalog udarbejdet til Udstillingen paa Charlottenborg November 1925, (København, 1925), indledning.
7. Axel Linvald, *Dansk Arkivvæsen.* Historie. Organisation og Virksomhed, (København, 1933), p. 62.
8. *Erhvervshistorisk Årbog.* Meddelelser fra Erhvervsarkivet, vol. I, (Rosenkilde og Bagger, 1949), Vagn Dybdahl, 'Af Erhvervsarkivets historie' og 'Erhvervsarkiver i udlandet'.
9. Hans H. Fussing, *Stiernholm Len 1603–1661.* Studier i krongodsets forvaltning, (København, 1951); Erik Rasmussen, *Kurantbankens forhold til staten 1737–1773,* (København, 1955); Kristof Glamann, 'Studie i Asiatisk Kompagnis økonomiske historie, 1732–1772', *Historisk Tidsskrift,* 11. rk., bd. II (1949); P. P. Sveistrup og Aage Rasch, *Asiatisk Kompagni i den florissante periode 1772–1792,* (København, 1948).
10. Adolph Jensen, *Tallenes Tale.* Udg. af Studentersamfundets Oplysningsforening. Kultur og Videnskab, bd. 60, (København, 1941).
11. John Maynard Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money,* (London, 1936), Chapter 23, 'Notes on Mercantilism, the Usury Laws, Stamped Money and Theories of Under-Consumption'.
12. H. N. Skade, 'Industriens og Landbrugets Forædlingsværdi i Aarene 1924–26', *Nationaløkonomisk Tidsskrift,* 1928, pp. 129–149.
13. Se også 'Samfundet og Statistikken. Et historisk rids 1769–1950', *Statistiske Meddelelser,* IV: 139, (København, 1949).
14. Kristof Glamann, 'Dansk økonomisk historie', *Det danske historikermøde i Odense, 16.–17. februar 1969,* (København, 1970), pp. 152–161. For tiden efter 1950 se også Ove Hornby & Gunnar Viby Mogensen. 'The Study of Economic History in Denmark. Recent Trends and Problems', *The Scandinavian Economic History Review,* vol. XXII: 1 (1974), pp. 61–87.
15. Carl Iversen, *Aspects of the Theory of International Capital Movements,* (Copenhagen, London, 1935).

16. Jørgen Pedersen og O. Strange Petersen, *An Analysis of Price Behaviour during the Period 1855–1913,* (Copenhagen-London, 1938); P. Nyboe Andersen, *Danish Exchange Policy 1914–39,* (Copenhagen, 1939).
17. Finn T. B. Friis, 'Økonomiske og sociale Forhold, 1920–39', *Schultz Danmarkshistorie,* vol. VI, (København, 1943).
18. Erik Arup. 'Det nye historiske institut', *Politikens* kronik, 1. december 1927.
19. Om instituttets virksomhed, se årsberetningerne i *Økonomi og Politik,* 1927 ff.
20. *Historisk Tidsskrift,* XI: 2, (1947–49), pp. 329–333.
21. *Økonomi og Politik,* 1947, 2. hefte.
22. Hans Jensen, *De danske Stænderforsamlingers Historie 1830–1848,* I–II, (København, 1931–34).
23. Hans Jensen og Thorkild Kristensen, *Landbosparekassen i Aarhus, 1862–1937,* (Aarhus, 1937).
24. Svend Christiansen, 'Sygekasseloven af 1892. Forudsætninger og Tilblivelse', *Fra Laugssygekasser til Folkeforsikring.* Mindeskrift i 50-Aaret for Gennemførelsen af Sygekasseloven af 12. April 1892, (København, 1942).
25. *De danske Statsbaner 1847–1947.* Udg. af Generaldirektoratet for Statsbanerne, (København, 1947). Historiske hovedbidrag af J. A. Tork og Rich. Willerslev.
26. Kirsten Willerslev, *Dansk Forfatterforening.* 1894–19. Maj 1944, (København, 1944).
27. Hans Jensen, *Dansk Jordpolitik, 1757–1919,* vol. I, Udviklingen af Statsregulering og Bondebeskyttelse indtil 1810, (København, 1936).
28. Harald Jørgensen, *Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede,* (København, 1940).
29. Fridlev Skrubbeltrang, *Husmand og Inderste.* Studier over sjællandske Landboforhold i Perioden 1660–1800, (København, 1940).
30. Sven Henningsen, *Studier over den økonomiske Liberalismes Gennembrud i Danmark.* Landhaandværket, (Göteborg, 1944).
31. Rich. Willerslev, *Studier i dansk industrihistorie 1850–1880,* (København, 1952).
32. Astrid Friis og Kristof Glamann, *A History of Prices and Wages in Denmark 1660–1800,* vol. I, (Copenhagen-London, 1958).
33. Fridlev Skrubbeltrang. 'Kapitelstakster og Kirkekøb paa Sjælland i det 18. Aarhundrede', *Festskrift til Erik Arup.* Den 22. November 1946, (København, 1946), pp. 225–249.
34. Kristof Glamann, 'Om kapitelstakst og kornmål', *Historisk Tidsskrift,* IV: 4 (1955), pp. 489–505.
35. P. P. Sveistrup og Rich. Willerslev, *Den danske Sukkerhandels og Sukkerproduktions Historie,* (København, 1945); se også P. P. Sveistrup, 'Bidrag til de tidligere dansk-vestindiske Øers økonomiske Historie, med

særligt Henblik paa Sukkerproduktion og Sukkerhandel', *Nationaløkonomisk Tidsskrift,* LXXX (1942), pp. 65–183. I samarbejde med en tredie historiker, Sune Dalgård, medvirkede Sveistrup ved *Det danske Styre af Grønland 1825–1850,* (1945).

36. Erik Arup, *Studier i engelsk og tysk handels historie.* En undersøgelse af kommissionshandelens praksis og theori i engelsk og tysk handelsliv 1350–1850, (København, 1907); Astrid Friis, *Aldermann Cockayne's Project and the Cloth Trade,* (Copenhagen, London, 1927); Aksel E. Christensen, *Dutch Trade to the Baltic about 1600.* Studies in the Sound toll register and Dutch shipping records, (Copenhagen, The Hague, 1941).
37. Nina Ellinger Bang og Knud Korst, *Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund, 1497–1660, 1661–1783, og gennem Storebælt 1701–1748, 7 vols,* (København, Leipzig, 1906–1953).
38. Johan Plesner, *L'emigration de la campagne à la ville libre de Florence au XIIIe siècle,* (Copenhague, 1934); Erik Bach, *La cité de Gênes au XIIe siècle,* (Copenhague, 1955).
39. Fridlev Skrubbeltrang, 'Nogle Kilder til ældre dansk Landbrugsstatistik', *Historisk Tidsskrift,* XI: 1 (1945), pp. 245–286.
40. Axel Nielsen, 'Dänische Preise 1650–1750', *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik,* 3.F., XXXI.
41. Axel Nielsen, *Den tyske Kameralvidenskabs Opstaaen i det 17. Aarhundrede,* Det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Skrifter, 7. række, Historisk og filosofisk Afd. II. 2, (København, 1911). Samme år tysk udgave i Jena, *Die Entstehung der deutschen Kameralwissenschaft im 17. Jahrhundert.*
42. Astrid Friis, 'Rigsraadet og statsfinanserne', *Historisk Tidsskrift,* X: 6, (1942–44).

Fortegnelse over Historisk Samfunds arrangementer 1899-1974

Ved *Jan Kanstrup*

1899

22/2 *M. Mackeprang:* Reform af Skoleembedsexamen i Historie (foreningens stiftende møde).

10/5 *Kr. Erslev:* Dansk og udenlandsk Lensvæsen. Et Selvforsvar i Anledning af Dr. jur. Holbergs nye Skrift (Kirke og Len under Valdemarerne).

9/10 *P. Munch:* Det moderne Kommunalstyres Gennemførelse i England og Frankrig.
(Uden for programmet forelagde Erslev et par spørgsmål om den forest. reform af skoleembedsexamen).

23/11 *Fr. Schiøtt:* Vordingborg Slot og Gaasetaarnet gennem Tiderne.

14/12 *Frantz Emil Pio:* Englands industrielle og sociale Udvikling.

1900

9/2 *Ejler Haugsted:* Lidt om Tyskernes fremtrængen i Venden.

(forår) *Arthur Stille:* Historieundervisningen ved svenske Universiteter.

16/11 *C. Fredstrup:* Om forholdet mellem Historie og Ethnografi.

14/12 *J. A. Fridericia:* Det slesvigske Spørgsmål i Tiden 1660–70 med særligt Hensyn til A. D. Jørgensens Opfattelse af det og af de ledende danske Statsmænds Stilling til det.
(Generalforsamling).

1901

1/3 *Axel Larsen:* Kristian IV i Trediveaarskrigen efter Slaget ved Lutter am Barenberg.

19/4 a *J. A. Fridericia:* Et mindre Bidrag til Kristian V's senere Historie.
b *Knud Fabricius:* Den jyske Krig i Efteraaret 1157.

1/10 *P. Munch:* Historieundervisningen ved franske Universiteter.

16/10 *Kr. Erslev:* En historisk Fortolkning af Akterne om Slesvigs Inkorporation 1721.

(årets slutn.) *Vilh. Lorenzen:* Franciskanerarkitektur.

1902

27/2 a *M. Mackeprang:* Dronning Sofie (Frederik 2's) og hendes Styrelse af Livgedinget.

b *C. Fredstrup:* Meddelelser om Kærlighedshistorier fra det danske Hof i 17. Aarhundrede.
24/3 *F. Beckett:* Danske Herreborge fra det 16. Aarhundrede.
17/4 *Chr. Branner:* Om Historieundervisning i Skolen.
8/10 *Axel Olrik:* Danerne i Folkevandringstiden. Historie og Heltesagn.
19/11 a *Edvard Holm:* Et nyere engelsk Bidrag til Oplysning om Englands Overfald paa Danmark 1807.
b *Kr. Erslev:* Den kgl. Del af Sønderjyllands statsretslige Stilling før 1721.
10/12 *J. P. Jacobsen:* Vor Historieundervisning, Kritik og Forslag.

1903
28/1 a *M. Mackeprang:* Af en slesvigsk Helstatsmands Erindringer.
b *Kr. Erslev:* Nogle kritiske Bemærkninger om den kgl. Del af Sønderjyllands statsretslige Stilling før 1721.
26/2 *J. A. Fridericia:* Bemærkninger om de nyeste Undersøgelser angaaende Kilderne til Menneskerettighedernes Erklæring af 1789.
29/4 (Generalforsamling).
8/10 *Johs. Lindbæk:* Danske Undersøgelser i Vatikanarkivet.
12/11 *A. B. Drachmann:* Den ældre romerske Statsforfatnings Udvikling.

1904
18/2 *Arthur Stille:* Nye Studier over Karl XII's Felttog 1708–09.
17/3 *Edvard Holm:* Nogle Træk af Reaktionen mod Struenseetiden.
27/4 *Erik Arup:* Et Forsøg paa en historisk Udredning af Regalismens Oprindelse.
(Generalforsamling).
19/10 *Johannes Knudsen:* Negerspørgsmaalet i de Forenede Stater efter Borgerkrigen.
21/12 *Christian Axel Jensen:* Den danske Adels Udenlandsrejser 1536–1648.
(Generalforsamling).

1905
12/4 *Ellen Jørgensen:* Helgentilbedelsen i Danmark i den senere Middelalder.
1/5 Forhandling om det 1. nordiske Historikermøde.
1/11 a *Johs. Lindbæk:* Biskop og Abbed.
b *M. Mackeprang:* Kirsten Munk, Anna Brokkenhus og C. Paludan-Müller.
7/12 *Fr. le Sage de Fontenay:* Aarsagerne til Napoleons Nederlag ved Waterloo.

1906

7/2 *P. Elmquist:* (Indledning til diskussion om) Historieundervisningen i det fremtidige Gymnasium.

9/5 *Finnur Jónsson:* Nordens Fremmedforbindelser i Vikingetiden.

11/10 *Oscar Albert Johnsen:* Kong Frederik III's norske Politik indtil Enevældens Indførelse.

22/11 *Viggo Christensen:* Christian VII's Sindssygdom.

12/12 *H. V. Clausen:* (Indledning til diskussion om) Forholdet mellem Dansk- og Historieundervisningen i Gymnasiet.
(Sm.m. Samfund for germansk Filologi).

1907

6/2 *Villads Christensen:* Jesuiterstaten i Paraguay.
(Generalforsamling).

23/10 *Valdemar Ammundsen:* Afladen ved Middelalderens Slutning.

13/11 *Johan Kielland Bergwitz:* Fra Len til Amt. Nogle Bemærkninger til den civile Overøvrigheds Historie i Norge under Enevælden.

1908

5/2 *Kr. Erslev:* Nogle Bemærkninger om den historiske Undersøgelses Methode. (mrk. bilag).

4/3 *Edvard Holm:* Johan Bülow og Frederik VI, Bülows Fald 1793.

8/4 *John af Klércker:* „Magnus Wladislav Birgersson", Konge af Sverige; Studier over Navnearv.

29/4 *Knud Fabricius:* Baltasar de Fuenmayor og Griffenfeld. Nye Bidrag til Griffenfelds Udenrigspolitiks og Falds Historie navnlig fra det spanske Slotsarkiv i Simancas.
(Generalforsamling).

14/10 *Johan Kielland Bergwitz:* Hr. Sigurd Jonsson, norsk Rigsforstander. Forsøg til Personkarakteristik bl.a. belyst ved Kongevalgene 1448–49.

25/11 *Jørgen Olrik:* Om Tilblivelsen af Sakses Værk.
(Sm.m. Selskab for germansk Filologi).

17/12 *P. Elmquist:* (Indledn. til diskussion om) Historieundervisningen i Gymnasiet.

1909

22/2 Jubilæumsgeneralforsamling.

28/4 *M. Mackeprang:* Pragfredens § 5.

28/10 *Lauritz Weibull:* Svolderslaget.

1910

26/1 *Johs. Lindbæk:* Træk af Byernes Stilling efter Enevældens Indførelse.
(Generalforsamling).

9/2 *Kr. Erslev:* (Indledn. til diskussion om) Anglernes oprindelige Bolig.

23/2 *K. Berlin:* Islands forening med Norge og Danmark.
(Sm.m. Germansk-filologisk Selskab).

27/4 *K. Rockstroh:* København i Efteraaret 1658.

19/10 *P. Lauridsen:* Kong Kristian d. 8. og P. Hjort Lorentzen 1842–44.

16/11 *Gudmund Schytte:* Kritik af Ptolemæus' kartografiske Fremstilling af Germanien.

1911

26/1 *J. A. Fridericia:* Bemærkninger om de nyere Undersøgelser angaaende Aarsagerne til de nordamerikanske Koloniers Rejsning mod England.

15/2 *Lauritz Weibull:* Jomsborg og Jomsvikingerne.
(Generalforsamling).

15/3 *Robert Neiiendam:* Dansk Teaterhistorie i Nordslesvig under Fremmedherredømmet.

21/11 *M. Mackeprang:* (Fremlægger plan for) Udgivelsen af et Værk om Danmarks historiske Mindesmærker.

1912

29/1 *J. L. Heiberg:* Den hellige Porphyrios, Biskop af Gaza.

15/2 *Ellen Jørgensen:* Danske Bogsamlinger i Middelalderen.

21/3 *Finnur Jónsson:* (Indleder Forhandling om det paatænkte) Filolog- og Historikermøde i Gøteborg i Sommeren 1912.
(Fællesmøde med Det philologisk-historiske Samfund og Selskab for germansk Filologi).

17/4 *Axel Liljefalk:* Tilstandene i København i 166o'erne (Indberetninger fra en svensk Spion).
(Generalforsamling).

25/9 *U. v. Wilamowitz-Moellendorff:* Odysseus und Penelope.
(Sm.m. Philologisk-historisk Samfund).

1913

22/1 *Kr. Erslev:* Har P. Lauridsen Ret i, at Kongelovens Arvefølge gjaldt i den kongelige Andel af Slesvig før 1721?

27/2 *Axel Hansen:* Hertugen af Glücksborg.
(Generalforsamling).

3/4 *Fr. le Sage de Fontenay:* Synspunkter for kulturhistorisk Fremstilling.

2/5 *Johs. Helweg:* Korfits Ulfelds Sygdom.

19/11 *Erik Arup:* Ledingen og Ledingsskatten i det 13. Aarhundrede.

10/12 *Fr. le Sage de Fontenay:* Arabiske Beretninger om Vestgotherne.

1914

26/2 *Johs. Lindbæk:* Franciskanernes fordrivelse fra Danmark. (Generalforsamling).

31/3 *Th. A. Müller:* Historisk Kildekritik overfor Portrætter, oplyst gennem Holbergbilleder.

22/4 *N. Neergaard:* Nogle Hovedpunkter af Londonerkonferencens Historie.

6/5 *Knud Fabricius:* De forfatningsmæssige Bestemmelser i Kongeloven, deres Oprindelse og Plads i Samtidens naturretslige Forskning.

2/10 *Oscar Albert Johnsen:* Tacitus' Kildestudium.

18/11 *Henrik Pedersen:* Nogle Træk til Belysning af Stordriften indenfor det danske Landbrug i det 17de Aarh.

7/12 *Kr. Erslev:* Et uskrevet Blad af Danmarks Historie. Kongelinjens og Gottorpernes gensidige Arveret til Hertugdømmerne.

1915

10/2 *Johannes Knudsen:* Det ældste kendte Søkort over de nordiske Farvande.

2/3 *Georg Cohn:* Danmark-Norges Neutralitet for 100 Aar siden.

25/3 *Erik Møller:* Treforbundets Forudsætninger og Rækkevidde. (Generalforsamling).

21/4 *Poul Nørlund:* Philippe de Commines.

2/12 *Louis Bobé:* Arkivvidenskab og historisk Forskning.

1916

26/1 *A. Thiset:* Minder fra det Wegenerske Geheimearkiv.

11/4 *Olrik:* ?

13/10 *Knud Fabricius:* Saxos Valdemarskrønike og hans Danesaga.

15/12 *Johs. Lindbæk:* Marokkokriserne.

1917

19/3 *H. U. Ramsing* og *Knud Fabricius* indleder til Diskussion og Overvejelse af Mulighederne for at sikre Bevarelsen af vore historiske Minder fra de dansk-vestindiske Øer.
(Sammen med Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie).

31/5 Professorerne *Arup* og *Fabricius* indleder en Diskussion om Historisk Tidsskrifts nye Række.
(Generalforsamling).

2/11 *Thomas Bang:* Kronens Mageskifter under Frederik II.
(Extr. generalforsamling).

10/12 *Louis Bobé:* Personhistorie og biografisk Portræt.

1918

14/3 *Albert Olsen:* Et Studeregnskab fra første Halvdel af d. 17. Aarh.

8/4 *Vilh. Lorenzen:* Bevaringen af gamle Bygninger og historiske Mindesmærker.

3/5 *Knud Fabricius:* Samtidige Optegnelser om Udvalgsmødet d. 14. Okt. 1660.
(Generalforsamling).

29/10 *Johs. Lindbæk:* Det store Skyldsspørgsmaal (Verdenskrigens Udbrud) – aflyst p.gr. af epidemien.

19/12 *A. Tuxen:* Frederik IV's Brevveksling med Czar Peter 1714–15.

1919

11/2 *J. L. Heiberg:* Bemærkninger om den jødiske Historieskriver Josephos.

25/3 *Hans Jensen:* Lars Bjørnbak, en moderne dansk Folkefører.

9/4 *Louis Bobé:* Fru v. Krüdener, Stifterinden af den hellige Alliance og hendes Ophold i København.
(Sm. m. Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie).

9/5 *Erik Møller:* Det habsburgske Riges Sammenbrud.
(Generalforsamling).

19/5 *Aage Friis:* Det danske Program for Nordslesvigs Genforening med Danmark 1866.
(Sm. m. Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie).

21/11 *A. Tuxen:* Da Poul Løvenørn var Stiftamtmand i Aarhus.
(Sm. m. Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie).

25/11 *Johan Fredrik Paasche:* Kong Sverre Sigurdssøn og Middelalderens norske Kirkestrid i europæisk Belysning.

1920

24/3 *Georg Cohn:* Hævdelsen af Danmarks Neutralitet under Krigen.

9/4 *Chr. Reventlow:* Danmarks Deltagelse i Folkenes Forbund.

17/4 *Arthur Stille:* Några topografiska anmärkningar till Saxos skånska stridsskildringar.

11/5 *Erik Arup:* „Rantzau-Ascheberg" og Professor Aage Friis.
(Generalforsamling).

1921 ?

1922

6/12 (Generalforsamling).

12/12 *Poul Nørlund:* Nordbofund fra Ikigait.
Finnur Jónsson: Tydningen af Runeindskrifterne fra Ikigait-Fundene.

1923

31/1 Litteraturmøde. *Arup* forelægger *1.* Peitz' Undersøgelser over de forfalskede Hamborgbreve. *2.* Curt Weibulls nye Arbejder. *Erik Møller* fremsætter kildekritiske Bemærkninger til „Det slesvigske Spørgsmaals diplomatiske Historie 1914–20. Aktmæssig Fremstilling ved Fr. le Sage de Fontenay".

21/2 *Maria Nielsen:* Historie-Undervisningen i Gymnasiet.

13/3 *Aage Friis:* Frankrigs Stilling til Danmark ved Udbruddet af den fransk-tyske Krig 1870.

5/4 *Waldemar Westergaard:* History and historians in the U.S.A.

25/4 *Eli F. Hechscher:* Økonomisk Historieforskning.

19/9 *Erik Arup:* Norges Forhold til Grønland.

24/10 *A. Krarup:* Nordiske Vatikanundersøgelser.
Erik Møller: Aktsamlinger til Krigens Forhistorie.

(?) *Shotwell*(?): De økonomiske Aarsager til Verdenskrigen.

21/11 *Otto Smith:* Købstadsgilder – Landsbygilder. En Studie i de danske Gilders Udvikling og Forfald.

10/12 *M. Mackeprang:* Chr. IV's Ridderakademi i Sorø.

1924

11/2 *Th. A. Müller:* Holbergs Forhold til den tidligere og den umiddelbart paafølgende danske Litteratur.

22/2 25-års jubilæumsfest. *M. Mackeprang* talte om Historisk Samfunds historie.

12/3 *Ellen Jørgensen:* Hans Gram.

10/4 *Vilh. Lorenzen:* De første Enevoldskongers Bygmestre og Byplanlæggere.
(Generalforsamling).

2/10 *Fr. Meinecke:* Historische Betrachtungen über die Staatskunst der grossen Mächte.

5/11 *Vilh. la Cour:* Det danske Folks Tilblivelse – Problem og Methode.

8/12 *Erik Arup:* David og Hall.

1925

16/2 *Johs. Steenstrup:* Vilhelm Erobreren og hans Dronning.

16/3 *Erik Møller:* Det tyske Udenrigsministeriums Aktstykkesamling om § 5.

27/4 *A. Tuxen:* Tscherning, Hedemann, og Læssøe Marts–Juli 1848.
(Generalforsamling).

26/10 *J. Oskar Andersen:* Paludan-Müllers Opfattelse af Herredagene i Odense 1526 og 1527.

9/11 *Louis Bobé:* Tysk Indvandring og Paavirkning i Danmark fra Reformationen til c. 1800.

1926

16/2 *Otto Brandt,* Kiel: Geistige und politische Strömungen in den Herzogtümern im 16.–18. Jahrhundert.

19/4 *Erik Arup:* Kong Svend II's Liv og Kongemagt. (Generalforsamling).

27/9 *Erik Arup:* Gendrivelse af mine Kritikere i Historisk Tidsskrift.

25/10 *Hans Jensen:* Forspillet til Bondebevægelsen.

22/11 *Erik Møller:* Retningslinier i Genforeningspolitikken 1918–19. Nogle Bemærkninger foranlediget af André Tardieu's Værk: Slesvig paa Freds-Konferencen.

13/12 *Vilh. Lorenzen:* Italienske Renæssance By-bygningsidealer og Christian IV's Byanlæg.

1927

22/2 *Vilh. la Cour:* Kong Gorm og Dronning Tyre.

25/4 *Otto Koefoed-Petersen:* Det ægyptiske Syrien i Amarna-Tiden (Generalforsamling).

20/9 *Hans Jensen:* Husmandsloven af 1899, historisk betragtet. (Extr. Generalforsamling).

21/11 *Svend Aakjær:* Det olddanske Herred og Sogn.

12/12 *Ejler Nystrøm:* Tyge Brahes Brud med Fædrelandet.

1928

27/3 *Kristian Petersen:* Tschernings Stilling til det nationale Spørgsmaal indtil o. 1855.

1/5 *Paul Holt:* Monrads Kirkepolitik. (Generalforsamling).

9/10 a *Erik Arup:* Overleveringen af Valdemar III's Haandfæstning.
b *Astrid Friis:* Den nyere Litteratur til Øresundstoldens Historie.

30/10 *Otto Koefoed-Petersen:* Nyere Litteratur til Orientens gamle Historie.

10/12 *Lauritz Weibull:* Karl XII's Død.

1929

12/2 *Adam Afzelius:* Ciceros Karriere.

18/3 *Robert Neiiendam:* Grevinde Danner og Frederik VII.

16/5 *Aage Erling Schiønning:* Det islandske Svovl. (Generalforsamling).

9/12 *Georg Cohn:* Danmarks Neutralitet under Verdenskrigen.

1930

17/2 *Lauritz Weibull:* Ansgarius.

26/3 *Alfons Dopsch,* Wien: (Nationaløkonomi og pengeøkonomi). (Sm. m. Nationaløkonomisk Samfund).

(Generalforsamling uden foredrag i maj).
14/10 *E. Marquard:* Den dansk-norske Arkivsag.
11/11 *Robert Neiiendam:* Edouard du Puy og Prinsesse Charlotte Frederikke.
2/12 *Otto Koefoed-Petersen:* Den gamle Kultur ved den persiske Havbugt.

1931
10/2 *Rolf Kall:* Verdenskrigens Førere.
10/3 *W. Norvin:* Barthold Georg Niebuhr og den historiske Kritik. Mindetale i Anledning af 100-Aaret for Niebuhrs Død.
14/4 *Edv. Bull,* Oslo: Skoven og Byen. Træk af Oslos Historie.
28/4 (Generalforsamling uden foredrag).
6/10 *Martin P. Nilsson,* Lund: Den hellenske Tyrantid.
2/11 *Johs. Steenstrup:* Fandtes der i Middelalderen i Danmark eller i andre Riger Herreklostre?
4/12 *Fr. W. Wendt:* Findes der en amerikansk Historieforskning? (Herefter andegilde).

1932
16/2 *Hans Jensen:* Om Arbejdet med Stænderhistorien.
8/3 *Gudmund Hatt:* Det ældste Plovbrug i Danmark.
? *Aksel E. Christensen:* Middelalderlige Gilder(?).

4/10 *Ragnar Numelin*(?): Nordskandinaviske Grænsespørgsmål.
1/11 *Leopold Magon,* Greifswald: Die dänisch-deutschen Beziehungen im 18. Jahrhundert.
29/11 *Johan Plesner:* Den middelalderlige italienske Bystat.
14/12 *Lauritz Weibull:* Gustav II Adolf og Kardinal Richelieu.

1933
7/2 *Henry Bruun:* Standshistorie.
6/4 *Karl Brandi,* Göttingen: Dante.
9/5 *Rolf Kall:* Hannibal.
(Generalforsamling).
14/10 *Lauritz Weibull:* Hur Europa upptäckte det skandinaviska Norden.
30/11 *Hans Kristoferson:* Nyere Arkæologiske Landvindinger i Rom og Omegn.

1934
23/1 *Th. A. Müller:* Historieundervisningen i Gymnasiet.
27/2 *Jørgen Pedersen:* Økonomi og Historie.
22/3 *Vitus Gay:* Juni-Grundlovens Tilblivelse.
30/4 *Adolf Schück,* Stockholm: De baltiske Staters Oprindelse og Udvikling.

15/5 *Hans Jensen:* Dansk Enevælde. (Generalforsamling).
29/9 *Frederik Poulsen:* Antikke Kunstværker som historiske Kilder.
/10 *Harald Jørgensen:* Den moderne Presse som historisk Kilde.
27/11 *Ellen Jørgensen:* Vor første Historiker-Generation i det 19. Aarhundrede.
17/12 *Vilhelm Slomann:* Den indiske Periode i europæisk Kunsthåndværk.

1935
25/2 *J. Oskar Andersen:* Hovedproblemer i den danske Reformationshistorie, særlig i Frederik I's Tid.
20/3 *P. Ilsøe* og *Hans H. Fussing:* Anvendelse af Billeder og Mindesmærker i Gymnasiets Historieundervisning.
28/5 *Stig Iuul:* Kommissionsdommen over Struensee og Brandt. (Generalforsamling).
19/11 *Hal Koch:* Er Kirkehistorie en historisk Disciplin?
17/12 *Johs. Brøndsted:* Arkæologi og Historie, særlig Kulturhistorie.

1936
4/3 *Eli F. Heckscher,* Stockholm: Økonomi og Historie.
23/3 *Herbert Jankuhn,* Kiel: Die Ergebnisse der Ausgrabungen im Hedeby (?)
19/5 *Knud Jessen:* Den naturvidenskabelige Metodes Betydning for den arkæologiske og historiske Forskning. (Generalforsamling).
21/10 *Nils Ahnlund,* Stockholm: Tysk Historieforskning i Brydningstider.
6/11 *J. Worm-Müller,* Oslo: Ernst Sars.
14/12 *Th. A. Müller:* Hvad Holbergs ældste historiske Værker fortæller om Forfatterens daværende Udviklingstrin og Personlighed.

1937
19/2 *Aksel E. Christensen:* Sundtolden og Østersøhandelen. Problemstilling og Metoder.
8/4 *Albert Fabritius:* Genealogi og Historie.
27/4 *Vilhelm Grønbech:* Religionsforskningens Betydning for Historien.
27/5 *Victor Hermansen:* Kirke-Arkæologien paa Opdagerfærd. (Generalforsamling).
19/10 *J. S. Møller:* Lokalhistorie og almen Historie.
4/11 *Erik Arup:* Historisk Forsknings Stilling til Spørgsmaalet: Naar har de danske Konger udnævnt de danske Bisper?
30/11 *Knud Fabricius:* Om den sønderjyske Historie at beskrive.
16/12 *Ingvar Andersson,* Lund: Gustaf Banér som generalguvernör i Skåne 1664–1669. En kris i Skånes försvenskning.

1938

17/2 *Sture Bolin,* Lund: Om den feodale penningen i Europa och Danmark.

21/3 *Poul Colding:* Peder Oxes Landflygtighed og Hjemkomst.

28/4 *Albert Olsen:* Det 18. Aarhundredes danske Bonde i Samtidens Belysning.

31/5 *Louis Bobé:* (Gennemgang af St. Petri Kirke).
(Generalforsamling).

9/11 *Erik Lönnroth,* Göteborg: Sturevälde. En studie över unionspolitikens ekonomiska förutsättningar i Sverige.

1/12 *Holger Hjelholt:* Treitschke.

1939

24/2 *Axel Steensberg:* Bondestuen gennem Tiderne.

16/3 *Johannes Brøndsted:* Arkæologi og Historie.

21/5 (Generalforsamling i forb. m. skovtur).

2/11 *Albert Fabritius:* John Churchill, Hertug af Marlborough.

5/12 *John Danstrup:* Baggrunden for Forordningen af 15-1-1776 om Indfødsretten i Danmark.

1940

27/2 *Chr. Elling* og *P. Ilsøe:* Billedundervisningen ved Universitetet og i Gymnasiet.

7/3 *C. O. Bøggild-Andersen:* Leg og Kultur. Med specielt Henblik paa den nyere Tids Udvikling. Nogle Betragtninger i Tilknytning til J. Huizinga's „Homo ludens".

2/6 (Generalforsamling i forb. m. skovtur).

1/10 *K. Kretzschmer, Povl Bagge, Henry Bruun* og *Poul Colding:* Foreningen Nordens historiske Publikationer.

29/10 *Harald Jørgensen:* A. D. Jørgensen.

22/11 *Troels Fink:* Udskiftningen i Sønderjylland indtil 1770.

13/12 *Fridlev Skrubbeltrang:* Arbejdsløsheden i Stavnsbaandssamfundet.

1941

5/6 (Generalforsamling i forb. m. udflugt).

3/11 *(Eli F. Heckscher* skulle have talt, men besættelsesmagten nægtede ham indrejsetilladelse).

19/11 *Adam Afzelius:* Problemer vedrørende den romerske Ekspansion.

16/12 *Vilhelm Slomann:* Juvel- og Guldsmedeornamentik i nordisk Renæssancekunst.

1942

3/3 *Erik Bach:* Byzans og den moderne Forskning.

27/3 *Johan Hvidtfeldt:* Studiet af sønderjysk Historie.

21/5 *Albert Olsen:* Lokalhistorisk Forskning.
(Generalforsamling).
30/9 *Povl Bagge:* Historie som Videnskab.
18/11 *F. Elle Jensen:* Pietismen og Almuen.
9/12 *Erik Arup:* Diplomatarium Danicum; dets Betydning for Studiet af Danmarks Historie i det 13. Aarh.

1943
17/3 *Axel Steensberg:* Høstredskabernes Udvikling i den gamle Verden.
28/4 *P. J. Riis* og *C. G. Feilberg:* Dragthistoriske Problemer i det østlige Middelhavsomraade.
5/6 (Generalforsamling og ekskursion).
Ingen møder i efteråret.

1944
8/2 *Aksel E. Christensen:* Feodalvæsen i dansk Middelalder?
7/3 *Kamma Struwe:* Kurantbanken som Laanebank.
25/4 *Thorsten Andersson:* Lilløhus; Thotternes, Trollernes og Huitfeldternes gamle Borg i Skaane.
11/6 (Generalforsamling og ekskursion).
Ingen møder i efteråret.

1945
Ingen møder i foråret.
15/6 (Generalforsamling og ekskursion).
19/9 *Harald Jørgensen:* Trykkefrihedsspørgsmålet 1799–1848.
14/10 *Roar Skovmand:* Folkehøjskolen i Danmark 1841–92.
14/11 *Lauritz Weibull:* St. Knud i Østerled.
6/12 *Viggo Sjøqvist:* Træk af det politiske forhold mellem Danmark og Rusland fra Slutningen af det 15. Aarh. til Slutningen af det 19. Aarh.

1946
27/2 *Sven Henningsen:* Landhaandværket i Danmark under den økonomiske Liberalismes Gennembrud.
20/3 *Kåre Foss:* Av demokratiets eldste dokumenter; demokratisk ideologi paa 1600-tallet.
6/5 *C. Rise Hansen:* Chr. V's Matrikel; dens Tilblivelse og Kildeværdi.
Axel Steensberg: Rekonstruktion af Kort til Matriklen.
13/5 (Generalforsamling).
13/9 *Sir Reginald Coupland:* The Development of British Colonial Policy.
27/11 *Albert Fabritius:* Dør den danske Adel ud?
11/12 *Erik Arup:* Halvtreds Aars Arbejde som Historiker.

1947

26/3 *Albert Olsen:* Sovjetunionen i Dag.

6/5 *Gustav Albeck:* Knytlinga, Sagaerne om Danmarks Konger.
(Sammen med Dansk Selskab for Oldtids- og Middelalderforskning og Selskab for Nordisk Filologi).

24/9 *Richard Willerslev:* Hovedproblemer i de danske Jernbaners Historie.
(Generalforsamling).

19/11 *Jels Forchhammer:* Fra Teokrati til Nationalstat; Grundlæggelsen af det moderne Tyrki.

10/12 *L. H. Butler:* The Influence of Denmark on English Society in the Middle Ages.
(Sammen med Dansk Selskab for Oldtids- og Middelalderforskning).

1948

5/2 *Troels Fink:* Sydslesvig.

7/4 *Jerker Rosén:* Svensk propaganda under det stora nordiska kriget.

9/6 *Franklin D. Scott:* Scandinavian neutrality as tradition and policy.
(Generalforsamling).

28/9 *Poul Nørlund:* Hvad var Trelleborg?

19/10 *Sven-Erik Åström:* Universitetsutbildningen som socialt fenomen i Sverige och Finland under 1700-talet.
(Sammen med Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie).

18/11 *Jørgen Paulsen:* Om historiske malerier.

1949

22/2 50-års jubilæumsfest. *M. Mackeprang, Jens Vibæk* og formanden, *Aksel E. Christensen,* talte om Historisk Samfund gennem de 50 år (talerne er opbevaret i HS's arkiv).

21/3 *Sven Ulric Palme:* En svensk synspunkt på den politiska krisen i Danmark 1513.

27/5 *John Danstrup:* Angelsachsisk feudalisme (før 1066).
(Generalforsamling).

25/10 *Harald Jørgensen:* Danske arkivundersøgelser i Tyskland efter krigen.

15/11 *Gunnar T. Westin:* Forskning och debatt kring Sten Sture den yngre.

6/12 *Georg Nørregaard:* Carl Johans nordiske politik i 1814.

1950

15/2 *Kristian Hald:* Stednavne og nationalitet i Danelagen.

14/3 *Johan Schreiner:* Høvdingmøte og riksraad i norsk middelalder.

16/5 *Erik Lönnroth:* Gustaf III som krigsanstiftare 1788.
(Generalforsamling).
17/9 *Victor Hermansen:* Christianskirken.
4/10 *Vilh. Lorenzen:* Byplanlæggeren og officeren Axel Urup; en forgrundsskikkelse i det 17. århundrede.
(Ekstraordinær generalforsamling).
10/11 *Kirsten Lorenzen:* Arkæologien og Pirennes teorier om forholdet mellem Orient og Occident.
6/12 *Sven A. Nilsson:* Gustaf II Adolfs adelspolitik.

1951
21/2 *Knud Fabricius:* Skånsk indvandring til Sjælland i de sidste decennier af 1600-tallet.
11/4 *Sv. Hartlev:* Mikrofilm i den historiske dokumentations tjeneste.
23/5 *Aksel E. Christensen:* Problemer vedr. adel og hovedgårde i dansk senmiddelalder.
(Generalforsamling).
25/9 *Hans H. Fussing:* Stiernholm len. Hvad man kan få ud af et lensregnskab.
30/10 *Hans Kuhn:* Die Entwicklung des Ledungswesens.
19/11 *Eli F. Heckscher:* Problem ur studiet av „Sveriges ekonomiska historia".

1952
19/2 *Kristof Glamann:* Japansk kobber i hollandsk kompagnihandel 1652–1736.
1/4 *Axel Linvald:* Prins Christian Frederik og Norges nationale ønsker 1813.
29/5 *Kjeld Winding:* Rotschild, Hambro og det danske krigslån 1849.
(Generalforsamling).
14/10 *Kjeld Philip:* Skatteprincipper.
14/11 *Walther Kirchner:* Some remarks about the field of history in American universities and about some special problems relating to the connections between Russia and the West in earlier times.

1953
24/2 *Gunnar Olsen:* Stordriftens udvikling i Danmark 1536–1660.
30/4 *Henry S. Commager:* Modern American Historiography.
25/5 *Harald Jørgensen:* Begivenhederne omkring 9. april 1940 belyst ved tyske dokumenter.
(Generalforsamling).
30/9 *Astrid Friis:* Nederlandenes økonomiske krise 1557.
24/11 *Richard Willerslev:* Et industrielt gennembrud i Danmark? Dansk industris udvikling ca. 1850–1900.

1954

16/2 *Hans Villius:* Erik Dahlberghs spionritning av København 1658.

23/3 *Henry Bruun:* Trekantdramaet i dansk politik 1497–1502.

25/5 *Sune Dalgaard:* Dansk-hollandsk spekulationshandel bag salpetertolden 1638–39.
(Generalforsamling).

13/10 *Niels Skyum-Nielsen:* Ærkekonge og Ærkebisp. Nye linier i dansk politik i det 15. årh.

12/11 *Johan Hvidtfeldt:* Hjemmetyskhed og indvandring.

1955

2/3 *Axel Steensberg:* Om kulturhistorie som videnskab.

26/4 *Aage Trommer:* Komposition og tendens hos Adam af Bremen.

25/5 *Niels Skyum-Nielsen:* Det store omslag i Danmarks magtstilling 1223–1227 i ny belysning.
(Generalforsamling).

26/10 *Sven Gissel:* Tiende og tiendeydere på Sjælland i 1560-erne.

13/12 *Aksel E. Christensen:* Erik Arups ufuldendte Danmarkshistorie.

1956

7/2 *Aage Rasch:* Forudsætningerne for toldforordningen af 1797.

20/3 *Erik Ulsig:* Perioder i adelig godssamling i dansk middelalder.

8/5 *Troels Dahlerup:* Sysselprovst og official. Et bidrag til den gejstlige jurisdiktions historie.

17/10 *Sv. E. Stybe:* Frederik Dreiers politiske tænkning.
(Generalforsamling).

4/12 *Grethe Madsen* og *Jørgen Schoubye:* Engelsk pression på dansk neutralitets- og forfatningspolitik under Krimkrigen.

1957

6/3 *Tage E. Christiansen:* Absalon i lys af gravundersøgelserne i Sorø.

24/4 *Holger Hjelholt:* C. A. Bluhmes første ministerium – eller Carl Moltkes?

4/6 *Aksel E. Christensen:* Kan den store senmiddelalderlige krise skyldes klimaændring?
(Generalforsamling).

11/11 *Johan Jørgensen:* Baggrunden for Københavns privilegier 1659.

3/12 *Niels Knud Andersen:* Dronning Margrethe og kirken.

1958

12/3 *Jörgen Weibull:* Norges förening med Sverige 1814. Kritik och analys.

13/5 *Povl Bagge:* Den danske regering og paragraf 5's ophævelse.

28/5 *E. Ladewig Petersen:* Politik og historieskrivning i Islams klassiske periode (7.–10. årh.).
(Generalforsamling).
12/11 *Knud Fabricius:* Omkring Roskildefreden.

1959
17/2 *Olaf Olsen:* Da kristendommen kom til Danmark. Om brug og misbrug af arkæologien.
18/3 *Georg Nørregaard:* Karl Johan og Danmark efter Wienerkongressen.
5/5 *Aksel E. Christensen:* Mellem Vikingetid og Valdemarstid. Et forsøg på en syntese.
26/5 *Inge Skovgaard-Petersen:* Egenkirke i islandsk betydning.
(Generalforsamling).
21/10 *Niels Skyum-Nielsen:* Et videnskabeligt falsum i debatten om Kalmarunionen.
17/11 *Göran Rystad:* Krigsnyheter och propaganda under trettioåriga kriget.
8/12 *Vilhelm la Cour:* Danske voldsteder og herregårdsanlæg i middelalderen.

1960
3/5 *Svend Ellehøj:* Det danske kollegiestyres genesis.
4/10 *Erik Kjersgaard:* Leding og landeværn.
(Generalforsamling).
13/12 *Tage E. Christiansen:* Omkring Ledøje kirke.

1961
1/3 *Fridlev Skrubbeltrang:* Godsejerne i den store landbokommission af 1786.
22/3 *Kristian Hvidt:* Bjørnstjerne Bjørnson i dansk politik 1870–94.
12/5 *Birgitta Odén:* Brandenburg eller Danmark – till frågan om 1658-års krigsutbrott.
10/10 *Holger Hjelholt:* Orla Lehmann i slesvig-holstensk fangenskab.
(Generalforsamling).
4/12 *E. Ladewig Petersen:* Politiske og sociale tendenser i den islamiske historieskrivnings tilblivelsesproces (700–900).

1962
27/2 *Niels Skyum-Nielsen:* Det store kætteri bag Stockholms blodbad 1520.
8/5 *Jørgen Læssøe:* Syndflod over Nubien.
11/10 *Kristof Glamann:* Træk af bryggeriets historie i Danmark indtil midten af det 19. århundrede.
(Generalforsamling).

1963

20/2 *Ole Barfoed:* De illegale ruter til Sverige.

2/4 *Sven Tägil:* Valdemar Atterdag och hansan. Några synspunkter.

25/4 *Aksel E. Christensen:* Kurien og Jacob Erlandsen-striden. Skiftende pavepolitik? Nogle synspunkter i anledning af universitetslektor, dr. phil. Niels Skyum-Nielsen's disputats.

15/11 *Erik Kjersgaard:* Kan historie populariseres forsvarligt? (Generalforsamling).

1964

25/2 *Helge Klint:* Felttoget 1864. Strategiske, våbentekniske og psykologiske strejflys.

20/3 *Johan Hvidtfeldt:* Bondefrigørelsen i europæisk sammenhæng.

28/4 *Ole Feldbæk:* Synspunkter på den danske Indiens-handel i den florissante periode.

14/10 *Aksel E. Christensen:* De ældste stadier i dansk-nordiske bydannelser.
(Generalforsamling).

11/11 *Henning Poulsen:* Arbejdsgang og kildekritik ved studiet af moderne historie.

3/12 *Svend Gissel:* Omkring den senmiddelalderlige krise i Danmark.

1965

31/3 *Troels Dahlerup:* Den gejstlige Jurisdiction i Danmark.

29/4 *Knud Vohn:* Politiske partier og komparative studier.

2/6 *Tage E. Christiansen:* Den middelalderlige Landsbykirke som historisk Kilde.
(Generalforsamling).

13/10 *Erling Ladewig Petersen:* Dansk adelig økonomi 1600–1660.

18/11 *Jacob Appel:* (Indledning til diskussion om) Universitets- og gymnasieundervisningen i historie.

8/12 *Ole Karup Pedersen:* Studiet af internationale konflikter.

1966

16/3 *Ole Crumlin-Pedersen:* Vikingeskib og friserkogge.

20/4 *Niels Skyum-Nielsen:* Film- og lyddokumenter som historiske kilder.

18/5 *Jørgen Jensen:* Arkæologi og kulturhistorie.
(Generalforsamling).

26/10 *Bjarne Nørretranders:* Lidenskaben om den russiske stats tilblivelse.

30/11 *Troels Dahlerup:* Lavadelens Krise i dansk Senmiddelalder.

1967

21/2 *Harald Jørgensen:* Landsarkivet og dets samlinger.

31/3 *Povl Bagge:* Historien og de andre samfundsvidenskaber.

12/4 *Vagn Skovgaard-Petersen:* (Indledning til diskussion om) Gymnasiets historiebøger.

24/5 *Ingvar Andersson:* Om att skriva skånsk historia.

25/10 *Lorenz Rerup:* A. D. Jørgensens historiesyn.
(Generalforsamling).

29/11 *Kai Hørby:* Roskildebispen Joachim Rønnow.

11/12 *Erik Stig Jørgensen:* (Indleder drøftelse af) Mulighederne for en forbedring af den historiske forsknings vilkår og for en koordinering af opgaver og forskerkræfter.
((Sm. m. Arkivarforeningen).

1968

22/4 *Povl Bagge:* Omkring Arnold J. Toynbee's A Study of History.

22/5 *Tage E. Christiansen:* Tamdrup-problemer.
(Generalforsamling).

23/10 *Søren Mørch:* (Indledning til diskussion om) Universitetsundervisningen i historie.

1969

12/2 *Aksel E. Christensen:* Artlenburgbrevet af 1161. Traktat eller privilegium?

19/3 *J. Nybo Rasmussen:* Var franciskaneren Jacobus de Dacia Christian II's yngre broder?

28/5 *Knud Rasmussen:* Det livlandske problem i international politik 1554–61.

8/10 *Jørgen Sevaldsen:* De allierede og freden med Tyskland 1919.
(Generalforsamling).

12/11 *Thomas Riis:* Den danske kirkes uafhængighed og europæisk politik ca. 1060–ca. 1140.

3/12 *Fridlev Skrubbeltrang:* Tradition og nyindstilling ved benyttelsen af kilder til dansk landbohistorie.

1970

25/2 *Ole Feldbæk:* Dansk neutralitetspolitik under den amerikanske frihedskrig.

18/3 *Jens Erik Skydsgaard:* De etruskiske sekundærbyer. Arkæologi, topografi og historie.

8/4 *Tage Kaarsted:* Frederik den Ottende og dannelsen af ministeriet Holstein-Ledreborg.

5/5 *Daniel Levine:* Progressivism: The Ideological Basis for an American Welfare State?

30/9 *Vagn Skovgaard-Petersen:* Forholdet mellem skolen og universitetet i begyndelsen af 20. århundrede.
(Generalforsamling).

4/11 *Mikael Venge:* Oprøret mod Christian 2. 1523.

25/11 *Nils Svenningsen:* Danmarks status efter 9. april 1940 og P. Munchs politik i maanederne derefter.

1971

17/2 *Jørgen Steen Jensen:* Møntfundet i Kirial på Djursland (1967) og møntforholdene i Danmark i 1300-tallets midte.

17/3 *Lennart Sjöstedt:* Det nya utbildningssystemet vid de filosofiska fakulteterna i Sverige.

21/4 *Kay Lundgreen-Nielsen:* Problemer omkring Polens genopståen som stat 1918–1919.

26/5 *Nils G. Bartholdy:* Adelsbegrebet i dets sammenhæng med privilegier og rang under den ældre danske enevælde (1660–1730).
(Generalforsamling).

6/10 *Niels Finn Christiansen:* Den marxistiske historieopfattelse og dens betydning i dag.

3/11 *Harald Jørgensen:* Statsrådsprotokollen.

1972

23/2 *Aksel E. Christensen:* Historisk syntese og arkæologisk forskning.

15/3 *Thelma Jexlev:* Senmiddelalderlig og dansk klosterhistorie: Vor Frue, St. Clara og St. Agnete klostre i Roskilde.

17/5 *Erik Helmer Pedersen:* Selskabspolitisk historie. Nogle kildetekniske og metodiske betragtninger.
(Generalforsamling).

4/10 *Niels Steensgaard:* Fra feudalisme til kapitalisme.

15/11 *Niels Skyum-Nielsen:* Fotografier som historiske kilder.

1973

7/2 *P. C. Mathiesen:* Historie og statistik.

4/4 *Daniel Levine:* Den ideologiske baggrund for dansk sociallovgivning 1890–1933. – En amerikansk historikers vurdering.

16/5 *Torben Damsholt:* Apologetik og historiefilosofi i det 5. århundrede.
(Generalforsamling).

24/10 a *Lorenz Rerup:* Nogle problemer ved studiet af kvindesagens historie.

b *Inger Dübeck:* Om jordemødre og jura.

13/12 *Peter Bredsdorff:* Kortlægning og historiske studier.

1974

5 foredrag om dansk historiografi i det 20. århundrede.

20/2 *Aksel E. Christensen:* Fra Kristian Erslev til Erik Arup.

6/3 *Povl Bagge:* Erik Arup.

27/3 *Erik Stig Jørgensen:* Aage Friis.

24/4 *Troels Fink:* Den nationale linie i dansk historieskrivning.

8/5 *Kristof Glamann:* Historie, økonomi og statistik.

Formænd for Historisk Samfund 1899-1974

Tiltrædelsestidspunkt

1899 22/2	M. Mackeprang.
1909 22/2	Johs. Lindbæk.
1917 31/5 (?)	Fr. le Sage de Fontenay.
1922 6/12	Erik Møller.
1928 1/5	Erik Arup.
1929 16/5	Kristian Petersen.
1931 28/4	Knud Fabricius.
1933 9/5	Johan Plesner.
1934 15/5	Otto Andrup.
1936 19/5	F. W. Wendt.
1937 27/5	Hans H. Fussing.
1942 21/5	Axel Steensberg.
1944 11/6	Jens Vibæk.
1948 9/6	Aksel E. Christensen.
1964 14/10	Svend Ellehøj.
1970 30/9	Vagn Skovgaard-Petersen.
1974 25/9	Kai Hørby.

Personregister

(Registret dækker de fem afhandlinger men ikke fortegnelsen over Historisk Samfunds arrangementer. Personnavne, der indgår i bogtitler, er ikke medtaget).

Adler, D. B. s. 96.
Ahlefeldt-Laurvig, C. W. s. 63.
Allen, C. F. s. 22f., 31, 78.
Andersen, P. Nyboe s. 11n.
Andersen, J. Oskar s. 28.
Andrup, Otto s. 110n.
Arup, Erik s. 9f., 12ff., 22, 30ff., 35ff., 66ff., 100, 105, 107f., 111n., 112 n.
Arwidsson, Rolf s. 30.

Bach, Erik s. 107.
Bagge, Povl s. 11, 35.
Bang, Gustav s. 27, 94.
Bang, Nina s. 8, 27f., 107, 112n.
Banke, Niels s. 104.
Barfod, Frederik s. 81, 86.
Bédier, Josph s. 30.
Berg, C. s. 72.
Bergson, Henri s. 52.
Beveridge, William s. 105.
Birck, L. V. s. 93.
Birkedal, Vilhelm s. 80, 86.
Birkeland, M. s. 21.
Boesen, Gudmund s. 104.
Boisen, Frede s. 72.
Bojesen, Ernst s. 19, 34.
Bramsnæs, C. V. s. 102.
Brandes, Edv. s. 62.
Brandes, Georg s. 32, 67.
Brodnitz, Georg s. 108.
Bruun, Georg s. 104.
Bruun, Henry s. 104.
Bøggild-Andersen, C. O. s. 35, 40, 47.

Cavling, Henrik s. 62.
Christensen, Aksel E. s. 9f., 12, 34ff., 40, 53, 104, 107, 112.
Christensen, J. C. s. 72.
Christensen, Will. s. 39, 31, 39.
Christiansen, Svend s. 106, 111n.
Clausen, H. V. s. 86.
Christiansen, Tage E. s. 34.
Collin, Chr. s. 52.
la Cour, Vilh. s. 10, 86f.

Dalgaard, Bertel s. 102.
Dalgård, Sune s. 112n.
Dybdahl, Vagn s. 97, 110n.
Daae, Ludvig s. 54.

Engberg, Jens s. 87ff.
Engelstoft, Povl s. 103f.
Erslev, Kr. s. 9, 12ff., 34n., 38, 54ff., 66ff., 73, 96.
Estrup, J. B. S. s. 84.

Fabricius, Knud s. 12f., 22, 30, 41, 45, 86f.
Falbe-Hansen, V. A. s. 107.
Febvre, Lucien s. 37, 43.
Fink, Troels s. 11, 39, 74.
Fraenkel, A. s. 102.

Fridericia, J. A. s. 9, 15f., 18, 20, 22, 24ff., 66, 107.
Friis, Astrid s. 95, 105, 107, 109, 110n., 111n., 112n.
Friis, Finn T. B. s. 111n.
Friis, Aage s. 12, 22f., 29f., 35ff., 38f., 54ff., 86, 96, 101.
Frisch, Hartvig s. 102.
Fussing, Hans H. s. 97, 110n.

Gad, Finn s. 110n.
Gelting, Jørgen s. 103.
Glamann, Kristof s. 11, 92, 97, 105ff., 110n., 111n.
Gram, Hans s. 18, 33.
Grønbech, Vilh. s. 13, 36.

Hansen, Carl Rise s. 106.
Hansen, Rasmus s. 80.
Hanssen, H. P. s. 61f., 66, 71f.
Heaton, Herbert s. 93f.
Heckscher, Eli F. s. 109.
Heise, A. s. 20, 24.
Henningsen, Sven s. 103, 105, 111n.
Hertel, H. V. s. 83.
Hjelholt, Holger s. 87.
Holberg, Ludv. s. 28.
Holm, Edv. s. 9, 16, 19f., 22f., 34, 54f., 60, 70.
Hornby, Ove s. 110n.
Hude, Anna s. 28.
Hvidberg, Flemming s. 102.
Hvidtfeldt, Arild s. 18, 43, 102.
Høgsbro, Sofus s. 80.
Hørup, Viggo s. 48f., 62, 67.

Ingemann, B. S. s. 75.
Iversen, Carl s. 99, 110n.

Jacobsen, E. s. 8.
Jacobsen, Frantz s. 102.
Jacobsen, J. P. s. 12, 28, 55, 61.
Jensen, Adolph s. 97, 102, 110n.
Jensen, Bernard Eric s. 53.
Jensen, Hans s. 103f., 111n.
Justesen, Per s. 106.
Jørgensen, A. D. s. 13ff., 17ff., 32, 33n., 47f., 79ff.
Jørgensen, Ellen s. 12f., 20, 28, 44.
Jørgensen, Erik Stig s. 11, 54.
Jørgensen, Harald s. 33n., 104, 111n.
Jørgensen, J. O. Bro s. 104.
Jørgensen, Poul Johs. s. 39.

Kampmann, Viggo s. 98.
Kanstrup, Jan s. 10.
Keynes, John Maynard s. 110n.
Kiær, H. A. s. 8.
Koch, Hal s. 12.
Koht, Halvdan s. 14.
Korst, Knud s. 107, 111n.
Kringelbach, G. N. s. 23.
Kristensen, Thorkild s. 102f., 111n.

Lange, H. O. s. 96.
Larsen, Aksel s. 102.
Larsen, O. H. s. 108.
Laursen, Laurs s. 29.
Laustsen, Vermund s. 104.
Lefolii, Hans Henrik s. 55.
Lindbæk, Johs. s. 15, 28.
Linwald, Axel s. 96, 110n.
Lorenzen, V. s. 8.
Lundbye, J. T. s. 104.

Mackeprang, M. s. 7ff., 15, 28f., 86.
Marx, Karl s. 94.
Mogensen, Elly s. 106.
Mogensen, Gunnar Viby s. 110n.
Mollerup, V. s. 15, 20, 25.
Moltesen, Laust s. 28f., 102.
Munch, P. s. 8, 28, 55, 60f., 70, 100ff.
Müller, Sophus s. 25.
Møller, Erik s. 9.
Møller, P. L. s. 8.

Neergaard, N. s. 15f., 29, 41, 102.
Nielsen, Axel s. 104f., 108f., 112n.
Nilsson, Göran B. s. 38.
Nybølle, H. Cl. s. 105.

Nyrop, Camillus s. 94.
Nørlund, Poul s. 38f., 46.
Nørregaard, Georg s. 104.

Odén, Birgitta s. 34.
Olsen, Albert s. 102, 105, 108f.
Olsen, Erling s. 106.
Ottosen, Johan s. 84, 86.
Oxenbøll, Erik s. 110n.

Pedersen, Henrik s. 107.
Pedersen, Jørgen s. 97, 105, 110n.
Pedersen, Kirsten s. 104.
Pedersen, Ole Karup s. 110n.
Petersen, O. Strange s. 111n.
Philipsen, Jacob s. 19.
Plesner, Johan s. 107, 112n.
Posthumus, N. W. s. 96.

Rasch, Aage s. 97, 106, 110n.
Rasmussen, Edit s. 106.
Rasmussen, Erik s. 97, 110n.
Rerup, Lorenz s. 33n., 34.
Riis, Thomas s. 53.
Rode, Ove s. 62.
Rubin, Marcus s. 21, 23ff., 33n., 66.
Rørdam, H. F. s. 22.

Schiern, Frederik s. 22.
Schovelin, Julius s. 93.
Schück, Henrik s. 13, 39, 43.
Schäfer, D. s. 27, 94.
Skade, H. N. s. 98, 110n.
Skjerbæk, Gunnar s. 106.
Skovgaard-Petersen, Vagn s. 11.
Skrubbeltrang, Fridlev s. 104ff., 111n., 112n.
Skyum-Nielsen, Niels s. 34, 53.
Smith, Adam s. 93.
Steenstrup, Johs. s. 15, 17, 19ff., 25, 30f., 33n., 34, 54f., 96.
Stille, Arthur s. 9.
Stockmann, Erik s. 106.
Suenson, Gerda s. 103.
Sveistrup, P. P. s. 97, 106, 110n., 111n., 112n.
Sølvsten, J. s. 106.

Tegner, Hans s. 16, 34.
Thomsen, Hans Kargaard s. 34.
Thomsen, Niels s. 110n.
Thorborg, Karsten s. 39.
Tork, J. A. s. 103, 111n.
Toynbee, Arnold s. 93.
Troels-Lund, T. s. 14, 20, 22, 27, 30, 32, 94.

Warmdahl, G. s. 104.
Weibull, Curt s. 30, 34.
Weibull, Lauritz s. 9, 14, 30ff., 35, 38, 42, 46.
Wendt, Frantz s. 103.
Westergaard, Harald s. 93, 102.
Vibæk, Jens s. 34.
Vibæk, Marius s. 109.
Willerslev, Kirsten s. 103, 106, 111n.
Willerslev, Rich. s. 103, 105f., 111n.
Vinodradoff, Paul s. 107.

Zahle, C. Th. s. 49.